НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України – Запорізьке відділення

Східний інститут українознавства ім. Ковальських –
Запорізька філія
Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького
Запорізький національний університет

Запорозька спадщина
випуск 21

Йосип Абрам (Козак Байда)

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Запоріжжя
Інтер-М
2022

УДК: 94497.4)(092)*:94(477)
А16

Редакційна колегія серії «Запорозька спадщина»:
Білівненко С. М. (відповідальний редактор), Боряк Г. В.,
Брехуненко В. А., Головко Ю. І., Козирєв В. К.,
Кравченко В. В., Лепявко С. А., Лиман І. І., Маврін О. О.,
Мицик Ю. А., Мільчев В. І. (науковий редактор),
Текуч В. М., Папакін Г. В., Фролов М. О.

Рецензенти: д.і.н. Слісаренко О. М.
к.і.н. Рощина Л. М.

А16 Йосип Абрам (Козак Байда). Українське питання. – Запоріжжя: Інтер-М, 2022. – 124 с. (Серія «Запорозька спадщина». Випуск 21).

ISBN 978-966-2672-51-0

Представлено нарис словенського культурного діяча, католицького священника Йосипа (Йоже) Абрама, відомого знавця української мови, літератури та культури, історії козацтва, який публікував свої праці з української проблематики під псевдонімом Козак Байда. Даний текст вперше було опубліковано у 1905 р., а трохи пізніше використано як передмову до словенського видання Кобзаря 1908 р. У супроводжуючих статтях подано біографію Й. Абрама, розглянуто словенський громадсько-політичний рух наприкінці XIX – першій половині XX ст. та висвітлено діяльність товариства «Запорозька Січ» (1896-1938).

ISBN 978-966-2672-51-0 УДК: 94497.4)(092)*:94(477)
А16

© Мальшина К. В., 2022
© ІУА НАНУ, 2022
© ЗНТН, 2022

ЗМІСТ

«Українське питання» та його автор – словенський Козак Байда
(Мальшина К. В., Слісаренко О. М., Бенедейчич А. М., Волобуєв В. В.) **5**

Йосип Абрам (Козак Байда). УКРАЇНСКЕ ПИТАННЯ
(Пер. зі словенської К.Мальшиної; коментарі Слісаренко О. М., Волобуєва В. В.). **39**

Запорозька Січ на словенській землі
(Мальшина К. В.) **95**

Література **115**

Автори **123**

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» ТА ЙОГО АВТОР – СЛОВЕНСЬКИЙ КОЗАК БАЙДА

Українське питання актуалізувалося в Австрії після першого поділу Польщі у 1772 р. Західні регіони України потрапили під владу Австрії, яка стала тим самим найбільшим європейським сусідом Росії. Київ був уже з XVII століття під правлінням Москви і вже наприкінці «століття Просвітництва» вся Східна Європа зі значною частиною Польщі з Варшавою опинилась під владою Російської імперії. На початку XIX ст. Росія була дуже потужним і важливим політичним фактором в Європі, спонукаючи західноєвропейські країни, особливо Австрію, серйозно адаптувати свою політику до російської експансії, яка стаю все більш очевидною. У цьому контексті Україна зайняла одне з центральних місць в східній політиці західних країн і стала предметом геополітичних інтересів.

На зламі XIX-XX століть словенці ставилися до українців по різному, в залежності від їхнього світогляду. За звичай ліберали ставилися до українського національного питання більш негативно, а клерикали – набагато позитивніше. Перші покладали надії на Росію як подальшу союзницю Австрії проти Німеччини, а другі розраховували на «слов'янсько-католицьку взаємність», особливо в партнерстві з поляками, як представниками «най-

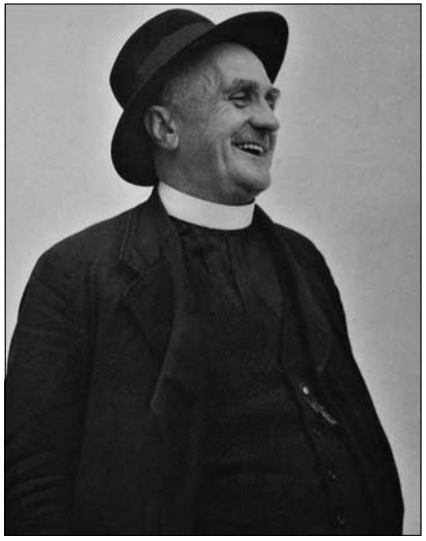

Йоже Абрам (1875-1938)

більшого слов'янського католицького народу».

У той же час треба підкреслити, що ця дихотомія проіснувала до 1908 року, тобто до боснійської кризи, коли практично всі словенські політичні табори починають сприймати фактор суто чисельної переваги південнослов'янської присутності в Австро-Угорській імперії, як найпозитивніший спосіб для вирішення словенського національного питання, і поєднуються на ідейній основі австрославізму.

Політична різнорідність словенської громадськості породила багатовекторну науково-літературну діяльність, теж поділену відповідно до політичних уподобань. «Батьківщина і Світ» (Dom in Svet, 1888-1944 рр.) був створений як розважальний та повчальний лист для читачів-католиків, а згодом перетворився на видатний літературний журнал. Журнал був виразно католицьким, але він представляв більш толерантну і, перш за все, найбільш творчу частину католицької культури.

Не дивно, що саме у клерикальному науково-культурному щомісячнику «Батьківщина і Світ» (Dom in svet) вийшов у 3х номерах за 1905 р. широкий нарис української історії з-під пера «Козака Байди». [1]

«Козак Байда» – словенець Йоже Абрам зацікавився українською тематикою невипадково і був дійсним та, можливо,

1 *Abram J.* Ukrajinsko vprašanje / Jože Abram (Bajda Kazak) // Dom in svet (Ljubljana). 1905. Št. 7. Str. 414-423; 472-480; 531-535.

унікальним фахівцем з історії та культури України у тогочасній Словенії. Джерела його знань про Україну можна з'ясувати через виявлення видань, на які він посилався при написанні свого огляду, та їхнє походження. Твори цитованих у огляді Абрама українських істориків відшукалися у каталогах словенських бібліотек і Австрійської національної бібліотеки у Відні. Не менш цікавими є самі постаті цих українських істориків. Абрам зібрав на своїй читацькій полиці цвіт української культури і політики кінця XIX – 20-х рр. XX століття.

* * *

Словенський громадсько-політичний друк почав активізуватися у складні для західно-балканських народів і, зокрема, для словенців часи: по-перше, частину Словенії – Венеційську Словенію – Австрія передала Італії, і словенці почули себе беззахисними перед жадібними сусідами, почали шукати союзників і приєдналися до австрославістської течії; по-друге, цьому сприяв югослов'янський рух 1875-1878 рр., що виник внаслідок македонського повстання 1875 р. і, через російсько турецьку війну, закінчився австро-угорською окупацією Боснії та Герцеговини. Словенці виступали за цю окупацію з тієї причини, що таким чином примножувався слов'янський народ у імперії. [2] Розширення слов'янської присутності в Австро-Угорщині ще посилило панславістські і австрославістські тенденції у всій словенській політиці, а з другого боку, породило серед словенських політичних таборів розмаїття поглядів на об'єкти союзницьких групувань, у тому числі і на західних українців.

Приєднання Боснії і Герцеговини принесло пожвавлення журнального життя усього словенського політикуму. Усі політичні табори мали всередині різні фракці та менші угруповання,

2 Komu korist? // Slovenski narod. 1878. Letnik 11. Št. 177 (04. avgust). S. 1.

які почали видавати власні журнали різної тематичної спрямованості і боротися одне з одним.

1881 рік народив «***Люблянський дзвін***» та «***Крес***». Два літературних журнали для словенців було тоді занадто. «Крес» мав би велике значення, якби це був лише науковий журнал. Але літературний зміст «Кресу» аж ніяк не можна було порівняти з «Дзвоном», це безперечно. До «Дзвону» почали стягуватися ліберальні радикали. У 1884 р. вони ще заснували політичний тижневик «Слован», у який ще додали художню літературу з ілюстраціями. Почалася конкуренція між «Дзвоном», «Кресом» та «Слованом», ніби усі ці сили, які тут були розколоті по взаємних особливостях, повинні були об'єднатися в єдиний гурт, розділений за можливостями та національними потребами: література – ***Дзвін***, наука «***Крес***» та політика «***Слован***». Але вони лише сперечалися за своїх співробітників та клієнтів, – але ніхто не наважувався розпочати принципову боротьбу з клерикалами, що наступали. [3] Незгода між ліберальними течіями «пробудила мужність духовенства, як у політиці, так і в літературі». [4]

І справді: коли «Крес» і «Слован» завмерли, у 1888 р. з'явилися клерикальні ***«Батьківщина і Світ»,*** де працював Й. Абрам, і ***«Римський католик»,*** на статті з якого він посилався. [5] Це були голосами консервативного клерикально-

3 *Lončar D.* Janko Kersnik, njega delo in doba / Dragotin Lončar/ Gorica, 1914. 29 str.

https://sl.wikisource.org/wiki/Janko_Kersnik,_njega_delo_in_doba

4 *Prijatelj I.* Janko Kersnik, njega delo in doba I-III / Ivan Prijatelj. Ljubljana 1910-1914. Str. 411-464.

Lončar D. Slovensko slovstvo pod vodstvom Levčevega »Ljubljanskega Zvona« / Dragotin Lončar // Janko Kersnik, njega delo in doba. Gorica: [s. n.], 1914. 29str.

5 *Navlevič V.* Po1jaki i Rusini v izliodni Ga1iciji / Vasilij Navlevič // Rimski Katolik. 1894. VI. Tečaj. Zv. I. Str. 79-100.

націоналістичного табору, який послідовно відстоював словенську національну ідентичність і шукав союзників серед католицьких габсбурзьких слов'ян. Хоча між собою керівники домінуючої у Словенії клерикальної Всесловенської національної партії відхиляли ідеї югославізму (етнологічним підгрунтям якого була «племінна» спорідненість словенців, хорватів і сербів), все ж на офіційному рівні партія підтримувала у різнічаси і австрославістську, і панславістську, і югославістську позицію, у залежності від зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації. З українцями, як і з поляками, які адміністративно входили саме до Австрії, було легше за всіх спілкуватися і укладати політичні союзи ще на рівні австрійського рейхсрату.

І клерикали, і ліберали цікавилися українською тематикою, але різним чином. Для клерикальних читатчів подавалися і суто літературні огляди, і популярно-історичні есеї, і доповіді про подорожі. Ліберали, однак, обмежувалися лише піснями та віршами (у перекладах). Зокрема, зацікавленість українською історією, що подавалася у популярній формі, полегшеній для сприйняття пересічного читача, тривала (з перервами) весь час існування журналу «Батьківщина і Світ», в ньому публікувалися українські народні балади, твори Тараса Шевченка, огляди української історичної та художньої літератури, біографії .діячів науки і культури.

* * *

Козак Байда – це псевдонім Йоже Абрама, словенського письменника, поета, драматурга і перекладача шевченківського «Кобзаря», католицького священика і громадського діяча, який активно співпрацював у журналі «Батьківщина і Світ» поряд з такими діячами словенської літератури, як Франц Гривець, Франц Штінгл, Леопольд Ленард, Петер Миклавець, що теж опікувалися українською тематикою. Окрім творчої писемності,

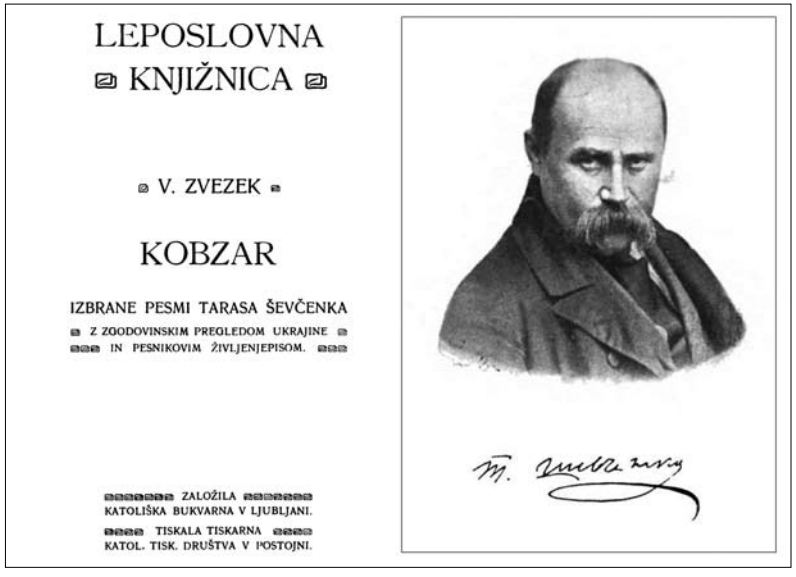

«Кобзарь» в перекладі Й. Абрама 1908 р. з портретом Т. Г. Шевченка

він багато перекладав, особливо з української. Й.Абрам переклав романтичну поетичну збірку «Кобзар» Тараса Шевченка. [6]

Свою зацікавленість українцями, їхніми традиціями, історією і літературою Абрам придбав ще під час своєї теологічної освіти у Гориці. Там він захопився слов'янською літературою і значною мірою українськими темами. Цьому далі сприяв Янез Євангеліст Крек, велика знакова фігура словенської культури, політики й історії, тоді професор люблянської семінарії. Вперше Абрам зустрівся з Креком у Любляні у 1892 р. Той зібрав навколо себе молодь та надихав їх на зайняття зі слов'янських мов, особливо української. Від Крека Абрам дістав видану 1888 р. у Львові книжку ***«Руський співаник»,*** [7] з якої вперше вони й познайомились з українськими народними піснями і творами Шевченка. Сам Крек брав участь у шевченківських святкуваннях, що їх влаштовувала студентська молодь у Відні. На вечорах, присвячених Шевченкові, він виступав українською мовою.

«Руський спеваник», уложив Кость Панківський, Львів, 1888 р.

У Гориці вірними друзями Абрама стали Антон Брецель, який згодом здобув ступінь доктора медицини, і Ціріл Вуга, богословець, як і Абрам. Усі троє обєдналися у «козацьке побратимство» «Запорозька Січ» і прийняли собі козацькі імена: Абрам – Байда, Вуга – Салоп, Брецель – Богдан. Пізніше до них приєдналися Крек – Остап та горицький адвокат, д-р. Фран Павлетич – Стереженко. Члени братства обрали девіз «*Усі за віру і батьківщину*». [8]

Як богослов, Абрам почав публікував вірші та статті у словенських та віденьських журналах. У «Батківщині і світі»

6 *Ševčenko T. G.* Kobzar: izbrane pesmi Tarasa Ševčenka z zgodovinskim pregledom Ukrajine in pesnikovim življenjepisom / prevel Jos. Abram. V Ljubljani: Katoliška bukvarna, 1907. 288 str.

7 *Руський співаник* / уложив Кость Паньківський. Львів: Накладом товариства «Просвіта», 1888. 288 с.

8 *Praznik A.* Josip Abram – Trentar / Andrej Praznik // Druzina. 2008. Št. 32. 3. avgust.; *Čuk S.* Jože Abram. Obletnica meseca // Ognjišče.1995. Št. 2. Str. 28.

Янез Євангеліст Крек (1865-1917) – «козак» Остап

він почав писати про Україну та поета і живописця Тараса Шевченка. У 1895 р. вийшов його дебют – вірш з характерною назвою «Українець». [9] Переклади творів Шевченка Абрама та супутні пояснення також зустріли сприятливі відгомони в українській інтелигенції. Як знавець української літератури, Абрам досяг широкого визнання, а його твори, у тому числі про Шевченка, удостоїлися перекладів німецькою та українською мовами.

Все своє життя Й. Абрам вивчав українську мову, не забував за щоденною працею, деколи припиняв, а з заохоченням та порадами Крека знову брався за читання та переклади. Один з прикладів, як Абраму довелося на практиці користуватися українською, наводить у своїх мемуарах його прихожанин, журналіст Польде Кемперле. Він писав: «Його робота в Башкій долині під час світової війни була дуже жертовною, невблаганною і безстрашною. У бідній Башкій долині та Церклянському районі було повно біженців, а у Кнежі була штабквартира австрийського корпусу з усіма скорботами солдатчини. І в цій жахливій ситуації Аврам працював і боровся,

9 *Abram J.* Ukrajinec. Štiri pesmi / Jože Abram (J. A.) // Dom in svet (Ljubljana). 1895. Št. 21. Str. 662.; *Čuk S.* Jože Abram. Obletnica meseca // Ognjišče. 1995. Št. 2. Str. 28.

щоб прогодувати страждале населення. Вдень і вночі на ногах, він сварився і бився з військовими та цивільними властями, роздавав їжу і втішав голодних; недарма всі у Толмінському краї знали його, поважали його і були йому вдячні. В Облоках він також користувався знанням української мови, оскільки серед полонених були українські солдати. Коли він проповідував їм їхньою мовою, вони слухали його зі сльозами на очах». [10]

Йоже Абрам та його товариші – Антон Брецель (1875-1943), Цирил Вуга (1875-1922) – «козаки» Байда, Богдан і Салоп

Через десятиліття після його смерті про Й. Абрама писав український журнал «Всесвіт», в якому Вілль Гримич [11] охарактеризував творчість словенського перекладача найбільшого українського поета як надзвичайну. [12] Завдяки активному дослідженню української культури він ще й сьогодні вважається одним із головних ініціаторів словенсько-українських культурних зв'язків.

10 *Praznik A.* Josip Abram – Trentar / Andrej Praznik // Druzina. 3. 08. 2008.

11 *Гримич В.* Від покоління до покоління / Вілль Гримич // Всесвіт. 1978. № 3. С.174 – 179.; *Гримич В.* За кобзаревою луною / Вілль Гримич // Всесвіт. 1981. № 3. С.164 – 173; 1983. № 3. С.150 – 157; 1984. № 3. С. 152 – 158.

12 Leta 1938 umrl Jože Abram – Trentar. Ognišče // Режим доступу: https://revija.ognjisce.si/component/content/article?id=835:22-junij

* * *

Читацький вибір Й. Абрама дуже цікавий. Через його наукові уподобання ми можемо зясувати не тільки те, що знали словенці про Україну та її історію, але й звідки вони це знали. Це показують нам посилання у тексті на іноземні історичні книги – англійського та українських авторів. [13]

Й. Абрам, коли говорить про українського гетьмана Мазепу, прямо каже, що цей знаменитий персонаж української історії відомий словенцям з поеми Лорда Байрона «Mazeppa» у словенському перекладі Й. Весела-Косеського.

На заході Європи зацікавлення Україною можна відмітити вже у XVII ст., у історичних книжках і мандрівній літературі. Перша така книга, де широко описана Україна, була *«The General History of the Turks»* (1603) англійця Річарда Ноллза. [14] До 1638 р. ця книжка перевидавалася 5 разів. Через цю книгу молодий Байрон надзвичайно захопився Османською імперією і вперше дізнався про існування України. [15]

Важливішою для популяризації України у Західній Європі стала праця великого Вольтера – *«Історія Карла XII»* (1731). [16]

13 *Byron G. G.* Mazepa Jovan, Hetman ukrajnski dôbe Petra Vélikega / pravlica zgodbe resnične po Byronovi istega imena slobodno pel in pomnožil Jovan Koseski. V Ljubljani : J. Blaznik, 1868. 55 str. – словенський переклад, у словенських бібліотеках у наявності 6 екз,, у тому числі 2 у католицькх бібліотеках.

14 Knolles R. The generall historie of the Turkes, from the first beginning of that nation to the rising of the Othoman familie: with all the notable expeditions of the Christian princes against them. Together with the liues and conquests of the Othoman kings and emperours faithfullie collected out of the- best histories, both auntient and moderne, and digested into one continuat historie vntill this present yeare 1603 / by Richard Knolles. London: Printed by Adam Islip, 1603. – [12], 1152, [40] p.

15 Whellan F. History, topography and directory of Northamptonshire / Francis Whellan. London: Whittaker & Co., 1874. Pp. 335-336.

16 Voltaire. Histoire de Charles XII, roi de Suede, divisée en huit livres.

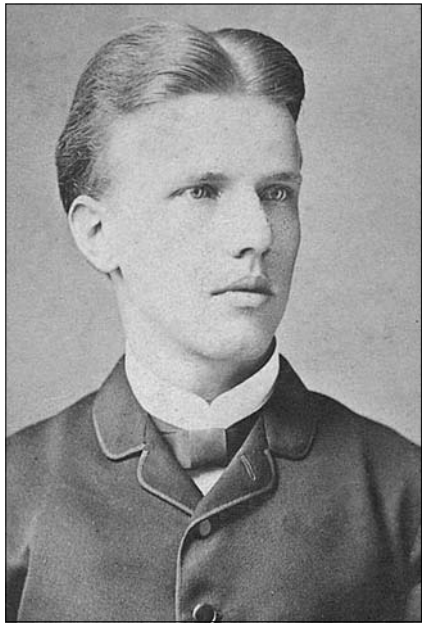

Андрей Франц Павлетич (1868-1918), «козак» Стереженко

У розділі книжки, що описує, як війська Карла вперше прибувають в Україну, ми знаходимо чимало інформації про Україну та її людей. Вольтер дуже докладно розповідає, де саме розташована Україна (*l'Ukraine,* або *pays des Cossaques* – тобто «країна козаків»), про розміри України, про її тогочасну столицю Батурин, про те, що її ґрунти є «одними з найродючіших у світі». Пише він і про річку Борисфен (тогочасну назву «Дніпра» на Заході), що розділяє країну на дві рівні частини. Вольтер також повідомляє, що Україна *«завжди прагнула бути вільною, проте, оточена Московією, країнами Великого Візира та Польщею, була змушена шукати захисника, а тому потрапляла у руки однієї із цих трьох держав»*. Французький мислитель також згадує Запорозьку Січ та описує почуття українців до росіян під час війни, наголошуючи на тому, що козаки *«були розлючені на росіян»*.

T. 5. [s.n.], 1771. 460 str.

У Словенії бкли знайомі з цією книгою. Один примірник зберігся у Центральній бібліотеці С. Вільхара, м. Копер. Видання 1775 р. (німецькою, у Лейпцигу) зберігає Поморський музей С. Машера, м. Піран, ще 2 видання (1886 in 1933) – у Національній університетській бібліотеці м. Любляни і у державному Архіві Республіки Словенія.

Але центральною темою української частини книжки Вольтера постає саме гетьман Іван Мазепа. Зокрема, Вольтер у своїй праці розповідає про любовний епізод з життя Мазепи, коли будучи пажем польського короля Яна II Казимира, українця звинувачують у перелюбстві з дружиною високопоставленого шляхтича й карають його у досить незвичний спосіб: прив'язавши майбутнього гетьмана до дикого жеребця, якого було відтак випущено у степ. Кінь приносить Мазепу в Україну, де його знаходить дівчина, що згодом стає його дружиною. Згодом, висока освіта Мазепи допомагає йому вийти на саму вершину українського суспільства й стати гетьманом. Саме цим епізодом з біографії Мазепи, описаним Вольтером, і саме цим неабияко зацікавився Байрон. [17]

Як відомо, історична інформація, що її навів Лорд Байрон з *«Історії Карла XII»*, є цілком вигаданою та спростована ще О. Пушкіним у передмові до його поеми «Полтава»: «Байрон знал Мазепу только по Вольтеровой «Истории Карла XII». Он поражен был только картиной человека, привязанного к дикой лошади и несущегося по степям. Картина, конечно, поэтическая […], и зато посмотрите, что он из неё сделал. Но не ищите тут ни Мазепы, ни Карла, ни сего мрачного, ненавистного, мучительного лица, которое проявляется во всех почти произведениях Байрона, но которого […] как нарочно в «Мазепе» именно и нет». [18] Хоча у самій поемі Пушкін слідує москвофільській історіографічній традиції (та, можливо, навіть

17 Панченко В. Поема Олександра Пушкіна «Полтава»: текст і контекст / Володимир Панченко // День. 2009, 26 червня. Режим доступу:
http://web.archive.org/web/20170227025458/https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/pushkin-yak-mifotvorec

18 Пушкин А. С. Возражения критикам «Полтавы» // Пушкин А. С. Собрание сочинений в 10 томах. М.: ГИХЛ, 1959-1962. Т. 6. С. 76.

закріплює її) щодо образу Мазепи-зрадника. [19]

У цій ситуації стаття Й. Абрама «Українське питання» подає набагато правдивішу інформацію про гетьмана І. Мазепу. Постать Мазепи й до недавнього часу залишалася неоднозначною як в українській історіографії, так і у політичній полеміці. Зокрема, Й. Абрам у нарисі про Велику північну війну 1700-1721 рр. уникає властивої російській історіографічній традиції трактовки І. Мазепи як зрадника, а подає його стосунки з Карлом XII як міждержавний союз з метою здобуття Україною реальної самостійності. Словенський публіцист заперечує корисливі мотиви вчинку І. Мазепи, але підкреслює обмежений «старшинський» характер виступу гетьмана проти Московської держави. У цій трактовці він слідує за народницькими концепціями, що походять з М. Костомарова, тим більше, що в цих подіях він висловлює симпатію кошовому отаманові Запорозької Січі К. Гордієнку. Гордієнко виступає у

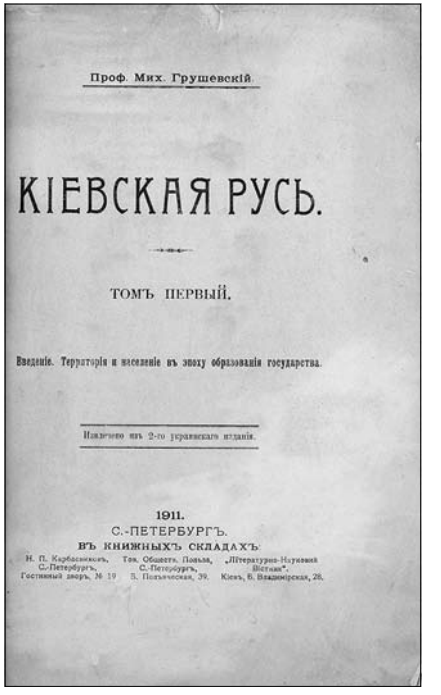
Проф. Мих. Грушевскій.

КІЕВСКАЯ РУСЬ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

Введеніе. Территорія и населеніе въ эпоху образованія государства.

Изданіемъ изъ 2-го украинскаго изданія.

1911.
С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
ВЪ КНИЖНЫХЪ СКЛАДАХЪ

Грушевский М. Киевская Русь. Том 1 [и единственный]. СПб., в книжных складах Н. П. Карбасникова, Т-ва «Общественная польза»; [тип. Императорскаго училища глухонемых (М. Аленевой)], 1911.

19 *Панченко В.* Поема Олександра Пушкіна «Полтава»: текст і контекст / Володимир Панченко // День. 2009, 26 червня.

його зображенні носієм демократичних традіцій українського народу. Слід вказати, що подібні оцінки І. Мазепи та К. Гордієнка подав і М. Грушевський трьома роками пізніше у своїй розвідці «Шведсько-український союз 1708 р.» [20] у «Записках НТШ».

Українські автори, яких читали у Словенії, працювали, окрім церковного діяча Юліана Пелеша, у Львові і співпрацювали у рамках Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ). Це були справжні народні будителі, освітяни, що взяли за життєву мету виконати заповіт своїх пращурів із бурхливого XVII ст. – врятувати себе від Московщини за допомогою просвіти, і, як продовження науково-освітянської роботи Ставропігії у Львові та Могилянської академії у Києві, [21] зробили все можливе для активізації наукових, особливо історичних, розвідок, встановлення шкіл та гімназій по Галичині та введення живої української мови у науку та освіту.

У другій половині XIX ст. Львів став провідним осередком поширення української книги. Це пояснювалося тим, що підневільне становище українського слова в Російській імперії зумовило перенесення книговидавничої діяльності на захід, у цислейтанську Галичину. Книгодрук – одна з яскравих сторінок української культури. Сталося так, що українці тривалий час змушені були орієнтуватися на польські, австрійські чи російські друки, хоча перші видавництва в Україні з'явилися з початком розвитку друкарства і вивели українців в число визначних лідерів слов'янського світу. [22] Проте несприятливий соціально-

20 *Грушевський М.* Шведсько-український союз 1708 р. / Михайло Грушевський // Записки НТШ. 1909. Т. XCII. Кн.VI. С. 7-20.

21 *Abram J.* Ukrajinsko vprašanje / Jože Abram (Bajda Kazak) // Dom in svet (Ljubljana). 1905. Št. 7. Str. 416.

22 У 1574 р. Іван Федоров надрукував у Львові першу в Україні книгу – «Апостол». Вигнаний зі столиці Московії реакційним духівництвом першодрукар Іван Федоров прямував до «богоспасенного міста Львова», де у власній друкарні власним коштом з допомогою небагатих львівських міщан видруквав «Діяння та Послання Святих

економічний та національний клімат Російської імперії погіршив становище української книги у Наддніпрянській Україні, особливо важким це стало після зловісних Валуївського та Емського указів. [23] Статистичний матеріал, розміщений в Енциклопедії українознавства, засвідчує, що в умовах різного роду цензурних утисків, починаючи з 1860-х років, українське книжкове видання зосередилося у Галичині. Так, уже у 1870 р. тут було випущено більше книг, ніж на підросійській Україні. У 1894 р. в Галичині – 177, з них у Львові – 136, тоді як на центральній і східній Україні – 30.

XIX століття стало особливим періодом для української видавничої справи завдяки технічному переозброєнню книгодруку, а відтак – збільшенню накладів та подешевленню книги. Книга, як ніколи до того, робиться масовою, доступною; вона є не лише основним засобом збереження та передавання різноманітної інформації, а й серйозним культурним і соціальним явищем. Саме місцева науково-освітянська діяльність сприяла тому, що у 1880-х рр. у Галичину перемістився центр українського національного, визвольного та культурно-освітнього руху. Як писав М. Грушевський у статті «*Український П'ємонт*», «в останнім десятиліттю XIX ст. Галичина робиться центром українського руху і грає роль культурного арсеналу, де створилися й удосконалювалися засоби національного, культурного й політико-громадського відродження українського народу». [24]

Рушійною силою цього процесу стала жертовна праця українських діячів, яка сприяла народженню «народовського»,

Апостолів

Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. Львів, 2002. С. 104-117.

23 *Про це говорить і Й.Абрам.* –

Abram J. Ukrajinsko vprašanje / Jože Abram (Bajda Kazak) // Dom in svet (Ljubljana). 1905. Št. 7. Str. 534.

24 *Цендра Н.* Львів і українська книжка на зламі XIX і XX століть / Надія Цендра // Науковий світ. 2008. №6. С. 26-29.

або українофільського руху. Це була ліберальна суспільно-політична течія серед молодої західноукраїнської інтелігенції, що виникла в 1860-х в габсбурзькому Королівстві Галичини та Володимирії, а під впливом українців Галичини народовецький рух розгорнувся у Герцогстві Буковина та Закарпатті. Саме її прихильники проводили культурно-освітницьку роботу і організували Товариство імені Шевченка у Львові (1873), українські інституції «Просвіта», «Руська Бесіда», «Руська Раді», «Руське педагогічне товариство» та ін. (у 1899 р. з цього руху виросла Українська національно-демократична партія, яка відіграла основну роль в уряді Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) у 1918 р.)

Найбільший сплеск видавничої активності припав на 1892-1906 рр. – п'ятнадцятиріччя, пов'язане насамперед з діяльністю у Львові Наукового товариства ім. Шевченка, довкола якого гуртувалися провідні українські вчені, а також з активністю інших українських товариств. НТШ було створено у 1873 р. і з 1892 р. почало видавати «Записки НТШ», де публікувалися твори членів товариства та запрошених науковців, а також рецензії на наукову багатопрофільну літературу, у тому числі історико-етнографічну. Словенський журнал «Батьківщина і світ» регулярно цікавився видавничими новинами НТШ. [25]

Характерним для цього періоду було підняття теми «України-Руси», ропочате М. Грушевським. Уперше 1898 р. друком у Львові з'явилася заборонена російською цензурою праця М. Грушевського «Історія України-Руси», а

25 Knjigarnja Naukovoho Tovaristva im. Sevčenka // Dom in svet (Ljubljana). 1905. Št. 6. Str. 381.

V »Zapiski naukovaho Tovaristva imeni Ševčenka« // Dom in svet (Ljubljana). 1909. Št. 6. Str. 284.

Gradivo za zgodovino ukrajinskega kozaštva Mihajlo Gruševskij// Dom in svet (Ljubljana). 1909. Št. 6. Str. 284.

1904 р. було розпочато її друге видання – значно розширене й перероблене. [26]

Зростання українськіої наукової, популярної, перекладної книжкової продукції обумовлював збільшення вимог до її наукової якості у широкому розумінні, тому видання Львова кінця XIX – початку XX ст. стали об'єктом пильної уваги та зацікавлення тогочасних українських вчених, зокрема Михайла Грушевського, Івана Франка, Станіслава Томашівського та інших визначних діячів, це обговорювалося на сторінках української преси, зокрема провідних наукових журналів НТШ – «Записок НТШ» та «Львівського наукового вісника» («ЛНВ»). Перекладні та вітчизняні праці ретельно рецензувалися, і одним з головних критеріїв оцінки історичних розвідок було саме доступність, точність фактичного матеріалу і цінність роботи для навчання молоді рідною мовою. [27]

Потреба у задоволенні українського шкільництва необхідною науковою літературою була животрепетною, таких видань вкрай не вистачало. До цього призвела політика австрійської Крайової шкільної ради, яка затягувала з виданням власне українських шкільних книжок. [28] Цінними доробками не тільки для шкільної освіти, а й загалом для навчання стали перекладені підручники й оригінальні підручники українських авторів.

Автори, цитовані Й. Абрамом, брали активну участь у цьому. Так, кілька разів перевидавався підручник О. Барвінського «Виїмки з народної лїтератури українъско-рускої XIX ст.

26 *Палюх О.* Українська книга у Львові на зламі XIX–XX ст.: проблеми культури видання (за матеріалами «Записок наукового товариства імени Шевченка» та «Літературно-наукового вістника») / Ольга Палюх // С. 217.

27 *Палюх О.* Українська книга у львові на зламі хіх–хх ст.: проблеми культури видання (за матеріалами «Записок наукового товариства імени Шевченка» та «Літературно-наукового вістника») / Ольга Палюх // С. 245.

28 (ЛНВ. – 1905. – Т. 32)

для висших кляс середних шкіл». [29] Саме на молодого читача було розраховане його видання українських дум, пісень, коломийок «Народні думи», упорядкованого професором Львівської академічної гімназії М. Пачовським, перша частина якого вийшла 1901 р. [30]

Окрім підручників, у Львові друкувалися спеціально підготовані для дітей і шкільної молоді видання. Активну діяльність на цьому полі розгорнуло Руське педагогічне товариство. Саме на молодого читача було розраховане видання «Кобзаря» 1898 р. На його сторінках містилася біографія Т. Шевченка – «скорочена і змінена відповідно до потреб молодіжи». Критичні зауваги щодо об'єктивності висвітлення історії створення та поширення українських дум, пісень, коломийок стосувалися видання Руського педагогічного товариства «Народні думи», упорядкованого професором Львівської академічної гімназії М. Пачовським, перша частина якого вийшла 1901 р.

* * *

Й. Абрам показав себе дуже обізнаним у історичній літературі, що видавалася у цислейтанському Львові стосовно української тематики. [31] Для написання свого нарису він звернувся до досить фундаментальних праць відомих українських

29 (ЛНВ. – 1899. – Т. 5).

30 (ЛНВ. – 1901. – Т. 13).

31 *Палюх О.* Українська книга у Львові на зламі XIX–XX ст.: проблеми культури видання (за матеріалами «Записок наукового товариства імени Шевченка» та «Літературно-наукового вістника») / Ольга Палюх // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2009. Вип. 1. С. 210-245.

Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. Львів, 2002. С. 395-419.

Цендра Н. Львів і українська книжка на зламі XIX і XX століть / Надія Цендра // Науковий світ. №6. С.

Котлобулатова І. П. Книгарі та книгарні в минулому Львова. Львів: Аверс, 2005. 240с.

істориків-націоналістів того часу, що жили та працювали у Галичині. [32] Цікаво, що всі обрані Абрамом книжки написали люди, що походили з родин греко-католицького духовенства, і що у майбутньому стали знаменитими фігурами в історії України і відігравали важливі ролі у політиці, науці та культурі.

Треба зауважити, що галицьке греко-католицьке духовенство, зрівняне у правах із латинським ще реформами освіченого абсолютизму, забезпечене освітніми закладами й незначним, однак украй необхідним рівнем матеріального достатку від держави, на середину XIX століття перетворилося в потужну верству української інтелігенції. Саме в родинах греко-католицьких священиків формувалося наступне покоління української світської еліти та політиків, які мали реальну вагу в державі. Сім'ї греко-католицьких священиків були тісно пов'язані між собою численними родинними й товариськими зв'язками, що згодом надало українській політиці в Галичині характеру певної клановості. Також у них вдома часто обговорювались актуальні політичні проблеми, певною мірою саме тут закладалися основи новочасної української національної свідомості. Цікаво, що розмовною мовою в таких сім'ях подекуди була українська, хоча, особливо на Поділлі, здебільшого надавали перевагу польській. [33]

Найбільш ранньою з цитованих Абрамом праць українських істориків є «*Історія союзу русинської церкви з Римом: від найдавніших часів до наших днів*» [34] **Юліяна Пелеша (1843-1896)** –

32 *Magocsi P. R.* Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide / Paul R. Magocsi. Toronto: University of Toronto Press, 1983. 300 pp.

33 *Аркуша О.* Барвінський Олександр / Олена Аркуша // ЗУНР 1918-1923. Уряди. Постаті. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. С.48-49.

34 *Pelesz J.* Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom : von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart / Julian Pelesz. 2 vol. Vienna: Mechithariste Buchdruckerei (W. Heinrich), 1878-1880. 658 s.; *2-e*

греко-католицького церковного діяча і богослова, першого єпископа Станіславівської єпархії УГКЦ. [35]

Архиєпископ Юліян Пелеш (1843-1896)

Протягом свого життя отець д-р Юліян Пелеш займав високі посади, спілкувався та співпарював з видатними українськими та європейськими політичними, церковними та науковими діячами свого часу.

У 1874-1883 рр. він був у Відні ректором греко-католицької Духовної Семінарії, а також катехитом-наставником престолонаслідника архикнязя Рудольфа Габсбурга, якого навчав української мові. У 1885 р. він був у числі найбільш ймовірних кандидатів на Митрополита Галицького після відставки Йосифа Сембратовича, однак Папа Лев XIII іменував Митрополитом Сильвестра Сембратовича. У березні 1885 р. Папа Лев XIII видав буллу «De universo dominico grege» про утворення Станіславівської Єпархії. Рішенням від 20 лютого 1885 р. імператор Франц Йосиф I іменував, а Папа на таємній Папській Консисторії 27 березня 1885 р. підтвердив та канонізував о. Юліяна першим Станіславівським Єпископом.

видання: Einbeck, Deutschland: Verlag: Hansebooks, 2016. 652 pp.

35 В цей день народився перший єпископ Станіславова Юліан Пелеш. – http://ugcc.if.ua/novyny/4324-v-tsej-den-narodivsya-pershij-episkop-stanislavova-yulian-pelesh.html

Ця посада дозволила йому бути членом Крайового Галицького сейму (з 1886 р.). За скаргою Пелеша апеляційний суд у Львові 26 березня 1889 р. видав наказ не призначати українцям судові розгляди у дні, які припадали на їхні національні свята. Крім того, у 1891 р. Єпископ Юліян був одним із ініціаторів утворення Львівського Провінційного Синоду.

Також зустрічаються посилання на *«Історію Руси»* [36] **Олександра Барвінського (1847-1926).** Мабуть, фігура Олександра Барвінського є найбільш колоритною з усіх українських авторів, відомих у Словенії. Людина високого шляхетського роду (рід Барвінських гербу Яструшембець [37] згадується на Червоній Русі з початку XVI ст.), активний громадсько-політичний діяч, науковець та педагог, він залишив глибокий слід у культурі і історії Галичини та всієї України.

Барвінський брав активну участь у науковому житті Галичини. 1888 р. товариство «Просвіта» оголосило конкурс на написання популярної історії України. За працю взявся О. Барвінський. 28 серпня 1890 р. на зборах товариства «Просвіта» в Коломиї він представив *«Ілюстровану історію Русі від найдавніших часів до нинішніх днів після руських і чужих істориків»*.

Ця найкраща популярна праця О. Барвінського з'явилася на світ восени 1890 р. Вона містить багатий ілюстративний матеріал, а також портрети видатних українських політичних і культурних діячів. У своїй роботі вперше в українській

36 До 1905 р. вийшло дві книги:

Барвінський О. Г. Ілюстрована історія Руси від найдавніших до нинішніх часів. Після руських і чужих істориків. З двома історичними картами Руси і 40 ілюстраціями. Львів: Коштом і заходом Т-ва «Просвіта». Друк. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1890. 282, VI с.

Барвінський О. Г. Історія України-Руси. У Львові Накладом Товариста «Просьвіта«, 1904. 47 стор.

37 *Аркуша О.* Барвінський Олександр // ЗУНР 1918-1923. Уряди. Постаті. С. 48.

Олександр Барвінськийі (1987-1926)

історіографії О. Барвінський на противагу москвофільській історичній концепції вказував на відмінності у історичному походженні, культурно-політичному шляху і розвитку українського і російського народу. А у 1894 р. Барвінський створив у Львівському університеті кафедру української історії та запросив викладачем Михайла Грушевського, майбутнього Голову Центральної Ради Української Народної Республіки (далі – УНР, 1917-1918 рр.).

Громадсько-політична діяльність Барвінського охопила 3 доби – за Габсбургів, за Першої світової війни й за часів існування ЗУНР і УНР.

Вперше він увійшов у галицький політикум як депутат і маршалок Тернопільської повітової ради (1885-1888 рр.). Широкої відомості Барвінський придбав через участь у «Новій ері» у 1890 р. Це була угода між українською та польською фракціями Галицького крайового сейму, яка призвела до розколу «народовців». Наростаючий український національно-визвольний рух, в якому основну роль відігравали народовці, і загострення відносин між Австро-Угорщиною і Росією, примушували австрійський уряд шукати шляхи врегулювання українсько-польських відносин у Галичині. 1890 р. українські лідери Олександр Барвінський та ін. уклали з польськими політичними колами і австрійським урядом компромісну угоду, яка отримала назву «Нової ери».

Від імені австрійського уряду **намісник Галичини** граф Казимир Фелікс Бадені пообіцяв надати кілька депутатських місць у парламенті, запровадити українську мову в судах і адміністративних органах, відкрити три українські гімназії, утворити кафедру всесвітньої історії і другу кафедру української літератури у Львівському університеті, видання українською мовою урядової газети «Народний Часопис». За ці незначні поступки частина народовців заявила про підтримку політики австрійської держави і проголосила «нову еру» у польсько-українських відносинах у Галичині. [38]

Через свої політичні здібності, продемонстровані у 1890 р., Барвінський став широко відомим, і у 1891-1907 рр. обіймав мандат посла австрійського Рейхсрату від Галичини (з 1907 р. – довічний член Ради Панів [39]), і паралельно у 1894−1904 рр. – посла Галицького сейму. 1896 р. він заснував Католицький Руський [Русинський] Народний Союз, який 1911 р. перетворився на Християнсько-Суспільну Партію. [40]

1906 р. Барвінського запросили бути радником австрійського уряду з питань Галичини, а у 1910 р. – радником цісарського двору. [41]

У 1918-1919 рр. Барвінский долучився до створення та кропіткої роботи Української Національної Ради ЗУНР (першого

---

38 Галичина українським Піємонтом. «Нова ера» // Голубець М. Велика історія України / Микола Голубець. У Львові: Іван Тиктор, 1935. 2-е вид: Вінніпег: Іван Тиктор, 1948. С.733-738.

39 *Herrenhaus* – Палата панів, верхня палата австрійського Рейхсрату.

40 На позиціях «Нової ери» залишлася невелика група народовців, на чолі з О. Барвінським, А. Вахнянином і уніатським митрополитом Галицьким Сембратовичем, які висунули гасло «Краще щось, ніж нічого». Це крило народовців пізніше оформилось у Християнсько-Суспільну Партію. Але значна частина народовців об'єдналась в Русько-Українську Радикальну Партію, яка різко засудила політику «нової ери» і продовжила опозиційну боротьбу.

41 *Чорновол І.* 199 депутатів Галицького Сейму… С. 118.

українського парламенту) – він був обраний делегатом і призначений Державним секретарем (міністром), очолював Державний Секретаріат освіти і віросповідань ЗУНР в уряді Костя Левицького (листопад 1918 – січень 1919 рр.). Після окупації польськими військами Галичини Барвінський відійшов від політичної діяльності, але, на відміну від багатьох своїх колег, залишився у Львові та похований у родинному гробові Барвінських.

Автору була знайома й робота «*Сотні роковини народного письменства Руси-України»* [42] **Михайла Пачовського,** [43] відомого свого часу викладача, етнографа, письменника, активного громадського діяча.

Відомий свого часу викладач, науковець, письменник, етнограф, самодіяльний композитор, активний громадський діяч, учителював у Львові, у містах Коломиї та Долині на Станіславщині. В 1884 р. з ініціативи Пачовського в його рідному селі Добростани було засновано читальню ім. Т. Г. Шевченка. 1911 року, коли «Просвіта» кинула клич: «100-річчю Маркіяна Шашкевича – 100 українських гімназій», Михайло Пачовський в м. Долині (тепер Івано-Франківська область) заснував і очолив приватну українську гімназію, був її директором у 1911-1922 рр.

За часів ЗУНР він обіймав посаду міського комісара Долини та був делегатом Української Національної Ради ЗУНР від Долинського повіту. [44]

Найбільше посилань у тексті автор робить на працю «*Русь-Україна і Московщина»* [45] **Льонгина Цегельского (1875-1950),**

42 *Пачовський М.* Сотні роковини народного письменства Руси-України. Памяти Івана Котляревского. У Львові: З друкарні Наукового Т-ства ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарского, 1898. 64 с.

43 Пачовський Михайло: педагог і письменник // «Новий час». 1995. 22 квіт.

44 Видатні особистості Долинщини // https://dolyna-online.at.ua/index/0-15

45 *Цегельський Л.* Русь-Україна і Московщина. Історична

активного українського громадсько-політичного діяча, дипломата, адвоката, журналіста й видавця. Ця книга від 1901 р. була тоді свіжою на полицях галицьких книгарень.

Михайло Пачовський (1861-1933)

Цегельський був з того незламного молодого покоління національно-свідомих українців, що долучилися до політики під час свого революційного студентства у Львові у 1890-ті роки. Тоді, у 1899-1902 рр. він був членом проводу молодіжної організації «Молода Україна» та одним з редакторів журналу «Молода Україна». Таємний провід, який складався з 10 осіб (з них вийшли майбутні міністри УНР), започаткував боротьбу за українізацію Львівського університету та один з перших кинув клич боротьби за самостійну Україну.

Вперше з дипломатією та міжнародною політикою Цегельський зіткнувся на студентський юридичній практиці у посольстві Австрії у Стокгольмі, і далі його життя було довічно повязане з громадсько-політичною, видавничою і дипломатичною діяльністю.

Цегельський входив до керівних органів Української національно-демократичної партії, видавав газети «Діло», «Свобода», «Українське слово», «Літературно-науковий вісник».

розвідка / Льонгин Цегельський. Львів: Коштом і заходом товариства «Просвіта», 1901. 92 с.

Лонгин Цегельський
(1875-1950)

У 1901 вийшла з друку його брошура *«Русь-Україна і Московщина»* (цитована Абрамом), що мала широкий суспільний резонанс (була видана «Просвітою» 3-ма накладами і поширена не тільки на Західній Україні, а на Наддніпрянській Україні, що належала Росії).

З 1909 р. Цегельського обрали послом у австрійський рейхсат, а у 1913 р. – до Галицького сейму. В австрійському парламенті він став секретарем українського парламентського представництва, активно працював у комісії закордонних справ. Як член цієї комісії їздив з дипломатичними місіями, зокрема, у 1914 р., з початком Першої світової війни, був у складі австро-угорської дипломатичної місії в Стамбулі, Софії, Бухаресті, дипломатичних поїздках до Берліна і Стокгольма. Ці поїздки він використовував, щоби видавати свої історичні розвідки, заборонені до видання у Росії.

У Стамбулі Цегельський брав участь у декількох зустрічах з турецьким прем'єр-міністром Енвер-пашею. Одним з наслідків цих зустрічей було розширене перевидання у Стамбулі його праці «Русь-Україна і Московщина-Россія» (1916, її планували нелегально пересилати з пропагандисткою метою на Наддніпрянщину). [46]

46 *Цехелски Л.* Не освободителка, а потисница на народитъ (Как

За часів Першої світової війни Цегельський був членом усіх провідних українських організацій у Галичині – Головної української ради, Загальної української ради, Бойової управи Українських Січових Стрільців, Союзу визволення України. У жовтні 1918 р. він увійшов до складу Української національної ради ЗУНР.

Саме Льонгин Цегельський разом з іншими підписав у Фастові від імені Української Національної Ради ЗУНР договір з Директорією УНР про об'єднання ЗУНР і УНР в єдину Українську державу 1 грудня 1918 р. Цегельський був автором тексту цього договору.

У 1919 р. його призначили заступником міністра зовнішніх справ УНР. Завдяки знанням іноземних мов і досвіду дипломатичної діяльності Цегельський очолював переговори з усіма місіями і представниками з-за кордону. Однією з найважливіших місій була місія від Паризької мирної конференції на чолі з французьким генералом, маркізом де Бертелемі. Переговори не увінчались успіхом, оскільки Національна Рада не прийняла умов перемир'я, запропонованих генералом Бертелемі. Л. Цегельський, який вважав за потрібне прийняти умови перемир'я, щоб забезпечити суверенітет хоч над якоюсь українською територією і отримати визнання України державами Антанти, виступив із різкою незгодою і тому 13 лютого 1919 р. подав у відставку.

Русия «освобождава» Украина). Софія: Съюз за освобождаване на Украйна,1914. 48 с.

«Україна – колишня шведська союзниця» –

Cehelskyj L. Ukraina. Sveriges bortglömda bundsförvant. Stockholm: A-B Nya Dagligt Allehandas Tryckeri; 1915. 180 S.

«Великі політичні завдання війни на Сході та українське питання» –

Cehelskyj L. Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. Berlin: Zentralstelle des Bundes zur Befreiung der Ukraine; 1915.

У 1920 р. Цегельський, поряд з багатьма українськими політичними діячами, був змушений вдатися до екзилю, і у Америці він став офіційним представником уряду ЗУНР у США (1920-1921 рр.). У Нью-Йорку Л. Цегельський почав активну видавничу діяльність для української діаспори, яка дуже розширилася після розгрому української демократії більшовиками. Він редагував часопис «Український Вістник», а потім переїхав до Філадельфії, де працював спочатку редактором часопису «Шлях», а в 1943-1950 рр. – редактором популярного часопису «Америка». Також він спричинився до створення Українського Конґресового Комітету Америки, З'єдиненого Українсько-Американського Допомогового Комітету, Літературно-Мистецького Клюбу в Філадельфії

* * *

Як бачимо, словенці читали багато з того, що видавалося у Галичині, читали видатних українських авторів, і при цьому українською мовою. Цікавим було з'ясувати, де саме Й. Абрам здобував книжки, на які посилався.

Словенський переклад байронівського «Мазепи» представлен найширше. У Любляні зберігається 6 примірників, з них 4 у Національній університетській бібліотеці, і по одному – у особистій бібліотеці єпископа Любляни та у семінарії.

Творів **Ю. Пелеша** у словенських бібліотеках не знайшлося, але у Відні, у Австрійській Національній бібліотеці, зберігається, окрім вже 2 екземпляри його цитованої роботи.

Щодо посилання на книгу Олекса Барвінського «Історія Руси» (Oleks Barvinjskij «Istorija Rusi«), складність пошуку викликала бібліографічна неточність автора: чи то є «*Ілюстрована історія Руси*» (1880) чи «*Історія України-Руси*» (1904). Праць О. Барвінського у Словенії немає, а у Відні знайшлося

4 твори Барвінського, [47] серед яких саме «*Історія України-Руси*». [48]

Праць **Л. Цегельського** у Словенії також не знайшлося зовсім. У Австрійській Національній бібліотеці у Відні зберігається 6 його найвідоміших книжок, [49] серед яких розширене

47 V oborone cesti. (Zur Vertheidigung der Ehre. Antwort der Redaction der Batkovscna) (ruth.)

Barvinskij, Oleksander [VerfasserIn]. Lemberg: Sevcenkodruckerei.; 1894.

Barvins′kyj, Oleksandr Hryhorovyč, 1847-1926. Österreich-Ungarn und das ukrainische Problem : Beiträge zur politischen Lage. 1. – 5. Tsd. München: Hans Sachs-Verl.; 1915.

Noetzel, Carl; Barvinskij, Oleksander. Die slavische Volksseele. 2. Aufsätze. Jena; 1916.

48 Barvinskij, Oleksander. Istorija Ukraini-Rusi (z 3 obrazkami) (Geschichte des ukrainischen Russland.) (ruth.). U Lvovi: Prosvita; 1904. 47 pp.

49 Cehelskyj L. Sco cuvaty z vyborcoju reformoju? Projekt bar. Gavca ico z nym dije sja ta sco ruskym chlopan cynyty? Napysav Ljongin Cegeljskyj. (Was hört man über die Wahlreform!) (ruth.). Ljviv: "Narodnyj Komitet"; 1906.

Cehelskyj L. Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. Berlin: Zentralstelle des Bundes zur Befreiung der Ukraine; 1915. – 2 прим.

Cehelskyj L. Was soll jeder Soldat über die Länder nördlich der Karpathen und östlich des Weichsel- und Sanflusses wissen. Berlin: Carl Kroll; 1915.

Cehelskyj L. Der Krieg, die Ukraina und die Balkanstaaten –. Nicht ein Befreier, sondern ein Unterdrücker der Völker. Im Anhang: Die Beziehungen der Ukraina zu den Balkanvölkern und die Aufrufe des Bundes zur Befreiung der Ukraina. Wien: Bund zur Befreiung d. Ukraina; 1915.

Cehelskyj L. Ukraina. Sveriges bortglömda bundsförvant. Af –. (Separattryck ur N(ya) D(agligt) A(llehanda.). Stockholm: A-B Nya Dagligt Allehandas Tryckeri; 1915.

2-е видання «*Руси-України і Московщини*»,[50] видане значно пізніше, у 1916 р., вже в екзилі у Стамбулі під час Першої світоової війни. Цікаво, що в Україні також видання 1901 р. є рідкісним, у будь-якому разі центральні бібліотеки Києва (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського Національного університету ім. Т. Шевченка) цієї книги не мають. У Львові, попри відсутності цієї книги у бібліотеках більшості вишів (наприклад, Науково-технічної бібліотеки Львівської Політехніки), один екземпляр знайшовся у Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. І. Франка.

Тільки одна робота, цитована Абрамом, знайшлася саме в Любляні. Це *«Сотні роковини»* **М. Пачовського,** і зберігається вона у бібліотеці Люблянської Духовної семінарії. [51] З латинського підпису на першій сторінці видно, що власником її був вже згаданий Франц Грівець (1878-1963), один з авторів католицького журналу *«Батьківщина ісвіт»,* де співпрацював і Й. Абрам. Грівець також цікавився тоді українсько-польською тематикою (у 1901-1902 рр.). При цьому у Відні також зберігаютья і інші праці, які, можливо, також булі відомі у Словенії. [52]

50 Cehelskyj, Longin. Rus-Ukraina a Muskovscina-Rossija. Isdoricho-politicna rozvidkva Longina Cehelskogo. Vidannje Sojuza viz voljennja Ukraini. Druge, pjerjerobljene vidannje. (Russich-Ukraine und Muskowitisch-Russland.) (ruth.). Cargorod: Druk. Sojuza vizvoljennja Ukraini; 1916.

51 Pačovskij M. Sotni rokovini narodnogo pis'men'stva Rusi-Ukraïni: pamjati Ivana Kotljarevskogo / napisav Mih. Pačovskij. U L'vovi: "Pros'vita", 1898. 64 str.;

знаходиться у єдиному прим. у бібліотеці Люблянської семінарії (Словенія).

52 Pacovskyj M. Narodnij pochownnij obrjad na Rusi. (Volksbräuche beim Besräbnis in Rußland.) / Mychailo Pacovskyj. (ruth.). Lvov: Tov. im. Sevcenka; 1903.

Pacovskyj M. Vyimky z ukrajinsko-ruskoho pismenstva 11. -18.

* * *

Різнорідний за історією, культурою, політикою слов'янський світ, який об'єднала в собі Австрійська імперія, після «весни народів» 1848 р. почав активно спілкуватися всередині себе. Не дивно, що ідеї австрославізму були такими кріпкими у ІІ половині XIX ст. та ще зміцнилися на зламі XIX-XX ст. Йоже Абрам своєю статтею «Українське питання» викрив ціле політичне та культурне сплетіння двох слов'янських народів, які навіть географічно не межували між собою.

Зацікавленість українською проблематикою, мовою та літературою прививв Йоже Абраму Я. Є. Крек, словенський політичний та культурний діяч, викладач Католицької семінарії в Любляні, завідувач кафедри фундаментальної теології та філософії університету м. Любляни. Тогочасна увага словенського клерикального політичного табору до України і українців пояснювалася, перш за все, західноукраїнським уніатством та православям, можливісю поширення ідей екуменізму в Україні. На це нам вказує використання Абрамом книги отця Юліяна Пелеша. Уніатство стояло на позиціях християнського соціалізму і християнської демократії, і прихильність до українського національного руху в Австро-Угорщині також пояснювалася близкістю національно-визвольної програми християнсько-соціалістичної течії Вселовенської народної партії.

Праці з історії України, що їми користувався Й. Абрам для написання свого напису «Українське питання», були видані наприкінці XIX ст. у Відні та більшість у Львові, на Галичині, яка стала осередком українського книжкового видавництва в умовах посилення цензури українськомовних видань у Росій-

stolitja. (Auszüge aus der ukrainisch-russischen Literatur.). (ruth.). L'viv: Vasiljane v Zovkvi; 1911.

Pacovskyj M. Jubilej Markijana Saskevica. Slovo do galyckych patryotiv M. Pacovskoho. (Das Jubiläum Saskievic.). (ruth.). Zovkva: Vasiljane; 1911.

ській імперії. Це фундаментальні твори, у яких Ю. Пелеш, О. Барвінський, М. Пачовський, Л. Цегельський розбивали москвофільську історіографічну концепцію і доказували окремість історичного розвитку, різниці національно-політичного і культурного шляхуукраїнського і російського народів.

Цікаво, що всі автори, на яких посилався Й. Абрам, стали визначними діячами науки, культури і освіти, славнозвісними діячами австрійської політики і українського республіканського руху. Це були люди, серця яких горіли за самостійність України. Усім своїм життям вони підтверджували те враження, яке надала історія українського народу Й. Абраму:

«Русини мали воювати з сусідніми племенами та Москалями, а далі скрізь віки з Татарами, особливо з кримсько-татарською ордою та Турками; однак найсумнішими і найжальнішими були багатовікові бої з Польщею та Москвою, які тривають і сьогодні… І скільки разів Україна потрапляла до рук іноземців, – так само багато разів Україна чинила опір жорстокому насильству та п'явкам… І над цією жахливою, вогнем і мечем написаною тисячолітньою українською історією блищить ціле небо ясних зірок, могутніх людей, гідних дивування героїв». [53]

Виявилося, що їхні твори доходили до словенського читача опосередковано, або через бібліотеки Австрії (Відня), або через реферативні праці словенських дописувачів наукового та літературного друку. Одна з цитованих книг (М. Пачовського) все ж знайшлася у Словенії, вона перебувала у приватній бібліотеці колеги Й. Абрама по «Батьківщині і світу» Ф. Гривця і згодом опинилася у бібліотеці люблянської Католицької семінарії. Можливо, і інші книги також ще стоять по словенських приватних колекціях. Враховуючи бурхливу історію Європи минулого століття, ций невеличкий залишок може бути показником широкого обігу української національно забарвленої історичної та художньої книги серед габсбурзьких слов'ян.

53 *Abram J.* Ukrajinsko vprašanje / Jože Abram (Bajda Kazak) // Dom in svet (Ljubljana). 1905. Št. 7. Str. 474, 533.

Вплив, який чинила на словенську громадськість україно-фільська писемна діяльнвість Йоже Абрама, показує маленька примітка, яку залишив редактор «*Батьківщини і Світу*» на прислану до редакції працю Й. Абрама «*Малоруська діте-ратура*»: «Пане Козаче Байда в Т[ренті]. Ось як треба бути людиною слова, так! Дуже дякую! Нарис, безумовно, буде бурхливо цікавим. Сердечні вітання Вам і всім «козацьким» знайомим!», [54] звісно, малося на увазі «козацьке побратимство» «Запорозька Січ». Український народ своєю відчайдушною боротьбою проти Московщини закликав до боротьби за свою національну свідомість, за незалежість і волю, і цей заклик відлунав у Словенії.

54 Gosp. Bajda Kazak v T[renti]. Tako treba biti mož-beseda, da! Srčna hvala! Spis bode vsekako vrlo zanimal. Srčen pozdrav Vam in vsem «kazaškim» znancem! –

Lampe E. Listnica uredništva. G. Bajda Kasak. Ob Taras-Ševčenkovem grobu / Evgen Lampe // Dom in svet (Ljubljana). 1902. Št. 5. Str. 4.

Йосип Абрам (Козак Байда). УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ. [1]

Пер. зі словенської К. Мальшиної

«Сумна доля України» – й не тільки України, але всієї Малоруської [землі]! Незліченно разів зустрічаєш в українських книгах і газетах ці слова. І серце тобі обіймає печаль і спільно з Тарасом відчуваеш глибоко в серці сумну істину слів:

Україно, Україно! Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе, краю, Зав'яне серденько.

Так тужив Тарас і, як дитина, від смутку та любові, вибухнув плачем на згадку про свою Україну, на «сумну долю України».

Наскільки виправданими були його сльози, сльози та зітхання тисяч і тисяч живих українських сердець! Наскільки виправданий смуток, що наповнював Шевченкове кровотечеве серце все його життя – до смерті, і живе й далі в його дітях, – у піснях, як він любить їх називати!

Русинський народ не оплакує без причини своєї батьківщини, чому стільки горя, як Малорусів, ще не спіткало жодного іншого народу. Велика, могутня нація, культурна нація, увінча-

1 *Abram J.* Ukrajinsko vprašanje / Jože Abram (Bajda Kazak) // Dom in svet (Ljubljana). 1905. Št. 7. Str. 414-423; 472-480; 531-535.

на славними перемогами, нація, що пролила величезні потоки крові – ця нація, яка заслужила блискучу долю, досі має тужити через «сумну долю!» До 30 мільйонів душ нараховує цей народ, кріпкий та міцний в основі – але майже не має прав, не сміє розвиватися, як би бажав, але повинен плакати в кайданах і чекати і чекати, що колись справдяться пророчі слова Тараса:

І *оживе добра слава*, – *Слава України.*

Нещасна війна на Далекому Сході наближається до свого кінця. [2] Вся Русія збаламучена через цю війну. Великі заворушення струшують це могутнє царство, і погляди усього світу звертаються на нього, чекаючи, чим його внутрішня боротьба закінчиться. Царський указ обіцяє свободу релігії, і серйозно розглядається питання про те, як дати Росії конституцію, яка би задовольнила її населення. Тому нам здається доречним також дещо заглянути в її серце і дізнатися про прагнення малоруського народу, яка першою серед руських племен створила власну державу і зберегла свій характер донині.

* * *

Із давнього Нестора, і з ще старіших грецьких та арабських літописів бачимо, що в давнину племя, яке жило навколо «святого» Києва, називали «Русь». По сусідству були й інші споріднені племена, але вони мали інші назви. Однак поступово ці сусідні племена обєдналися біля 900 р.н.е. в ***«руську державу»*** 3 під київськими князями; вони відмовилися від своїх первісних імен і також називали себе «руськими»; їхні імена не мали багато сенсу, тому що їхня мова була майже повністю однакова з Киянами.

Міць київських князів зростала з дня на день; вони підкорили багато земеьль та споріднених племен – у тому числі В'ятичів, які жили навколо майбутньої Москви і далі на північ та схід.

2 Очевидно, написано влітку 1905 р., але до 17 вересня, коли російсько-японську війну було закінчено.

3 Шрифт тут і далі – виділення автора.

Так тисячу років тому в самому серці Великоросії жили ***В'ятичі,*** і саме вони є прабатьками нинішніх Великоросів. Хроніка Нестора, яка помер біля 1130 року, говорить про них, що вони були ***«от Ляхов»***, тобто Поляками.

Князь Ярослав Мудрий розділив своє величезне князівство (вмер біля 1054 р.) між своїми п'ятьма синами, і, таким чином, ***В'ятичі*** та сусідні ***Фінни*** також отримали свого князя, сина Ярослава, який привів із собою руських, тобто київських дворян, вояків та духовників, щоби вони розповсюджували християнство і в цій землі. Князь та його наступники більше не називали свою землю «вятською», але «руською»; сам князь з усім своїм оточенням прийняв мову народу.

Спочатку називалося це князівство «володимирсько-суздальське», пізніше московьске, яке врешті-решт добро зміцнилося, стало повністю незалежним від великого князя київського і підкорило ще інші племена, а саме ***Фінни*** чи ***Чудь***, з якими В'ятичі змішалися і потім в мові та звичаях і в усьому характері ще більше відокремилися від південноруської нації. І коли татари прийшли на цю землю, у 1237 році, і правили Москвичами 250 років, між Москвичами та південними русами настала ще більша різниця в мові та природі, що загострювалося через те, що Москвичі також змішували кров з Татарами і навіть їхні князі одружувалися з Татарками.

Ці поверхневі історичні рядки показують, що, в першу чергу, саме південні Руси мають більше право на руське ім'я, ніж Москвичі. Південний руський народ зберігся чистішою та автентичнішою, і з самого початку її існування є самобутньою нацією, як і різняться між собою чеський і польський народи. А русинський і великоруський народ також відрізняються за мовою.

Русини пишуть етимологічно та фонетично, бо ще не зійшлися у цьому питанні. Етимологічне писання багатьох вводить в оману, так що вони думають, що читають великоруською,

і москвофіли цим доводять, що літературна мова обох народів однакова, коли вони запрошують Русинів до московського табору.

«У письмі маловченим людям на перший погляд здається, що наше етимологічне письмо схоже на московське. Але це неправда: це московською пишеться подібно нашему, але зовсім по-іншому вимовляється», – каже Цегельський. [4]

Русинський етимологічний «Ѣ» Москалі читають як «Є», в деяких словах навіть як «Ё» – однак Русини читають як «І»;

русинський «И» читають як «І», Русини переважно як короткий «Ü» або краще «Ö»;

Москалі не мають голосного «Е», і де русини пишуть «Е», Москалі читають як «ЙЕ» або «Ё», а там, де хочуть прочитати «Е», вони пишуть знак «Э».

Літери «Є» Москалі не мають, тому що вже знаки «Ѣ» і «Е» читаються як «Є».

Також Великороси не мають звуку «*ɣ*», і де написано «*ɣ*» читають «*Ґ*»;

Русинський «О» Москаль читає здебільшого за «А», а Русини змішано коли за «О», коли за «І» і т. д. Тому у московщині більше половини слів відрізняється від малоруських. У вимові та словах московська мова наближається до ***польщини*** більше, ніж до ***малорущини***.

Але, незважаючи на сьогоденну різницю мов, московщина була б ще більш відірвана від ***русинщини,*** якби русинщина століттями не надавала на неї такого сильного впливу. Християнство поширилося з Києва на північ і схід, і київські священики впровадили свою «руську церковну мову» по московських

4 * 1) *Цегельський Л.* Русь-Україна і Московщина. Історична розвідка / Лонгин Цегельський. З фундації ім. Ст. Дубравского, 8-ма пре¬міована книжочка. Львів: Коштом і заходом товариства «Просьвіта», 1901. С. 70-71. *(тут і далі * позначає посилання автора).*

Мапа України, наведена у передмові Й. Абрама до його перекладу «Кобзаря» 1908 р.

церквах. Як західні нації використовували у церкві писанні ***латинщину,*** так і південнф Руси «руську церковну мову», яка розвинулася під впливом живої мови зі ***староболгарщини*** чи ***словенщини;*** Москалі також використовували цю мову в церкві, оскільки вони не мали своєї мови, але в писемності вони частково перекроїли її живою мовою.

Знаменита була «Могилянська академія» в Києві, великому культурному малоруському центрі. Коли царював Петро І, він закликав багатьох учених з цієї академії у Москву як про-

фесорів та єпископів, які ще більше збагатили писемну, частково і церковну, рущину русинськими словами. За часів цариці Катерини II поет Ломоносов вніс у цю церковно-московсько-русинську суміш багато слів живої мови, і ця ***«ломоносівщина»*** була літературною мовою Великорусів до появи великого ***Пушкіна,*** який біля 1820 року її залишив і писав виключно просторічною живою мовою.

Звичайно, на московщину сильно впливала руська церковна мова; за майже 800 років вона прийняло багато південноруських слів, багато запозичило ще у неслов'янських народів, з якими Московці змішалися і повністю злилися.

З цього знову випливає, що південноруська мова має перш за все право на «руське» ім'я, і що ця мова, як і нація, справді автентична і чиста, здавна не змішана з іншими, іноземними елементами, чого не можна сказати про московську\, яка первісно, за словами Нестора – є польською. Якщо довершити, ми нагадуємо, що між Русинами та Москвичами ніколи не було спільної літературної мови, і що Великоруси намагалися вже з Пушкіна і ще до того, винищити із своєї книги останній слід ***«українщини»,*** доведено, що південні Руси – окремий народ.

* * *

Це міцно підтверджує і історія цих двох народів – кривава історія цілих 700 років, як ми побачимо з наступного.

Руське, тобто Київське князівство під Святославом, Володимиром Великим та Ярославом Мудрим значно розширилося і також збагатилося землями ***В'ятичів,*** тобто Москвичів. Пооложення руської держави було дуже сприятливим для торгівлі; на півдні Руси торгували з Греками, а на півночі – з народами, що жили вздовж річок Дніпро, Дністр, Буг, Дон та інших річок, якими плавали. Руський економічний інтерес, таким чином, полягав у підпорядкуванні північних племен і заселенні нових земель у зручних стоянках вздовж річок і внутрішніх вод.

Навпаки, Москвичі майже не мали нічого спільного з півднем, крім однієї Волги, але й вона впадає лише у Каспійське море, а не в Чорне або Руське море. Це не подобалось Москвичам, які також прагнули економічного прогресу. Тому, перш за все, вони стали самостійними під своїми руськими князями від верховенства київського великого князя; за князя ***Андрія Боголюбського*** навіть у 1169 р. вони навіть піднялися проти Києва і зруйнували його. Тому центр ваги південної Русі потім перемістився до Галича, а згодом до ***Львова.*** Пізніше славетний і рішучий король Данило з Галича у 1240 році об'єднав усі землі Малорусії в єдине королівство. Це велике королівство, однак, після приходу татар у 1324 р. [5] зазнало сильних страждань. повністю розпалося і потрапило частково під Польщу, частково під Литву, яка охоплювала литовські землі, Білорусь та Україну.

Південні Руси були раді приєднатися до Литви, – щоб об'єднаними силами позбутися татарського насильства, чого вони також потім домоглися. Є характерно, що Русини воювали з татарами самі, а Москвичі окремо, і ніколи спільно не виступали проти дикого ворога.

Польща мала багато спільного з німецькими «хрестоносцями», [6] і, щоб не програти у цій боротьбі, вона попросила союзу – унію з литовсько-руською державою, яка прийняла унію з надією, що Польща також допоможе їй у боротьбі проти Москви та кримсько-татарської орди. «Хрестоносців» об'єднані Поляки, Литовці та Русини повністю розбили.

По мірі зміцнення, Поляки взялися за Литовців та Русинів, працюючи над тим, щоб ще більше злити їх з Польщею і крок за

5 Данило Галицький став королем у 1253/1254 р. Фактично у 1324 р. династія Данили перервалася, але держава розпалася лише у 1340 р.

6 * 2) Ці бої прекрасно описує Г. Сенкевич у романі «Хрестоносці».

кроком повністю їх під'ярмувати. Це було не так просто, і вони зустріли сильний опір.

Тому Поляки переконували литовсько-руських бояр, обіцяли їм однакові права з польськими вельможами і зі «шляхтою» і дійсно здобули їх, для своїх цілей. Настала у 1569 р. ***люблінська унія,*** яка загрожувала Русинам повним знищенням.

Знаючи, що врятувати їх може лише освіта, Русини почали засновувати на власний захист братства, школи та друкарні. Славетними з того часу, серед інших установ, є ***Ставропігія*** у Львові, ***«Могилянська академія»*** у Києві, про яку ми пізніше поговоримо трохи більше.

Польські та руські пани незабаром також запровадили на Україні панщину, тобто кріпацтво, але волелюбні Українці не могли цього терпіти, і тому у великій кількості покидали рідну землю і тікали на південні вільні степи до ***козаків,*** де не було панів і панщини.

Вже за перших литовсько-руських князів серед Українців розпочався живий рух у південних степах, прилеглих до причорноморських татарських степів. Люди ніколи не були в безпеці від татарських нападів і тому були змушені постійно тримати оборону.

Таким чином мешканці степів стали також козаки, тобто легко озброєні вершники. Дедалі більші козацькі загони час від часу насмілювалися воювати з польськими та українськими ополяченими панами, які у наступний час хотіли покріпачити цих вільних козаків, і знаменитий козацький гетьман ***Петро Конашевич-Сагайдачний,*** побивши добре Турків і Татар, проголосив себе «гетьманом України на обох берегах Дніпра».

Польща, до речі, вплуталася у війну з Москвою, і запрошені козаки прийшли їй на допомогу, чого вони, звичайно, не зробили б, якби їх вважали себе за той же народ з Москалями, або якби вони взагалі жили з ними у дружбі та добрих стосунках. Так само пізніше Сагайдачній допоміг Польщі проти

Турків, але лише за умови, що вона визнає його гетьманську владу також по всій Україні, на що Польща, в надзвичайній ситуації, також погодилася.

Що ж, Поляки незабаром забули дані обіцянки і гнітили козаків як завжди; так, у 1638 р. вони відійняли у них всі права і їм на чолі поставили спеціального комісара-уповноваженого, за ним на Україну слідували незліченні польські шляхтичі, які засвоювали родючі українські землі.

У ці сумні часи піднявся славетний *Богдан Хмельницький* з Чигиріна. Незабаром він надихнув козаків на *Січі* (велика кількість островів у нижньому Дніпрі, які були добре укріплені та служили оселями і захищали козаків, що боролися з Турками і Татарами), і вони розлетілися, як соколи, по всій Україні, закликаючи народ до загального повстання. У той час збурені селяни йшли цілими юрмами на Січ і все готувалося до грізної битви.

Рік 1648 був грізний рік! Від Дніпра до Вісли все було у вогні та крові, так само, як неперевершено описав ***Сенкевич*** у своєму романі ***«Вогнем і мечем»,*** і незабаром в Україні не було «ні холопа ні пана» – тільки вільні люди. Народ вітав ***Хмельницького*** як ***«місцевого Мойсея».***

Оскільки Москва побоювалася того, що серед її селян, які вмирали під важким ярмом покори, поширеться рух подібно до українського, вона обєдналася з Польщею. У той же час Поляки спонукали Татар до удару по Україні, а Хмельницький у цій біді просив султана наказати Татарам, які були під його владою, стояти на місці. Татари відмовилися його слухати.

Щоби уникнути певної поразки і, зокрема, позбутися жорстокої Польщі, Хмельницький обрав менше зло, як він тоді судив, і об'єднався з Москвою в ***переяславській угоді*** 1654 р., за умови, що Україна залишиться самоврядною і платитиме Москві лише податок.

За допомогою Москви, Хмельницький вирішив об’єднати під гетьманським скіпером усі русинські землі, в тому числі

Галицьку. Важкі дні загрожували Польщі; з одного боку, серйозну небезпеку для них становили Руси, а з іншого – Шведи. У цій великій скруті вони попросили у царя миру, пообіцявши йому обрати його королем. Тоді цар поскупився честю, ***проковтнув дане Українцям слово,*** і уклав з ними ***віленську угоду,*** за якою Поляки передали Москві Україну, собі залишили Білорусь та Галичину. – З цих подій знову видно, що Москва завжди дивилася на свою користь і навіть була проти визволення Русинів від Польського ярма; але це є найкращий доказ того, що між цими двома народами завжди було менше спільного, ніж між двома нерідними!

Ці жахливі невдачі розчарували Хмельницького; він вирішив використати весь свій вплив, щоби десятирічні зусилля з усіма великими перемогами пішли даром, і шукав союзників в Угорщині та Швеції, але тим часом помер у 1657 р., до самого кінця шкодуючи, що довіряв лукавій Москві та цареві. Для України настали сумні часи. Користь Москви полягала в тому, що Україна залишиться слабкою і темною і, як раніше Польща, обмежувала старі права. Цар послав *воєвод* [7] та московських вояків до русинських міст; він навіть хотів підпорядкувати київську митрополію Московському патріархові і тим самим втягнути Русинів у повний розкол – щоб їх легше повністю уярмити.

Ворожа між Москвою та Русинами посилювалася з дня на день. Польща із вилним задоволенням спостерігала за напруженими відносинами і переконувала Україну до об'єднання під назвою ***«Велике князівство руське»,*** зберігаючи всі права та свободу культурного розвитку. І гетьман Виговський з Немиричем і у погодженні з козаками дійсно приєдналися до Польщі у ***гадяцькій угоді*** 1658 року і через рік грізно

7 У тексті вжито слово «vojvoda», яке сучасною словенською означає «герцог», або у східнославянських мовах «великий князь», але у перекладі тут і далі залишено автентичне слово.

побили Москалів на річці Соснівка, 30 000 з яких залишилося на полі бою.

Однак український народ не був задоволений польським союзом, бо боявся, що шляхта знову введе кріпацтво, і противники Виговського незабаром перетягнули на свій бік Українців, яких знову потягнули до землі московського воєводи. Через внутрішні міжусобиці Виговський склав гетьманську «булаву» (жезл).

І старе горе повернулося подвійно на всю Україну.

Україна на правому березі Дніпра була під Польщею, звідки незабаром всю країну заполонили євреї та пани; на лівобрежній Україні московські воєводи та вояки гнітили народ матеріально і морально. Гетьманював на цьому боці ***Брюховецький,*** проклятої пам'яті «царський холоп», недавній товариш [8] Хмельницького. Великий «царський холоп» і підлиза навіть запропонував цареві придушити гетьманство, особисто лаяв своїх земляків, козаків, що вони є свавільний [9] та непокірний народ, у якого треба відійняти всі права. Нестерпні, постійно зростаючи податки чавили Україну. Великий Ефіальт навіть запровадив панщину в гетьманських маєтках. Під його проводом перші Українці були вислані до Сибіру.

Як завжди, так українці й зараз намагалися звільнитися від іноземного ярма. Правобережний польський гетьман ***Тетеря,*** гідний друг Брюховецького, поступився честі гетьмана, побачивши, що він уже не в безпеці, і поїхав до «своїх» у Польщу – на його місце. І обрали козаки в 1665 році славетного і у народних піснях оспіваного ***Петра Дорошенка.*** [10] Тим часом велися затяжні бої між Польщею та Москвою, яка потім забажала миру;

8 У тексті вжито слово «tovariš», «товариш», хоча Брюховецький був не товариш, а слуга («джура») Хмельницького.

9 У тексті вжито слово «svojeglaven», «своя голова на плечах».

10 В українських піснях оспівується не Петро Дорошенко, а його дід Михайло, що загинув у 1628 р., він був соратник Сагайдачного.

і дійшло до перемир'я в ***Андрусові*** у 1667 р., де обидві країни поділили всю Україну природним кордоном – Дніпром.

На Україні через це закипіло ще більше, оскільки русинський народ був роздвоєний і повністю переконався, що Москва жертвує заради своєї користі найціннішим скарбом України – національною єдністю, за яку він пролив стільки крові!

Брюховецький тепер хотів, в умовах надзвичайного гніву в країні, йти проти Москви; він примирився з Дорошенком і також покликав на допомогу Татар. З правобережної України, однак, прийшов зі своїми козаками Дорошенко, який вимагав від Брюховецького відмовитись від гетьманства. Безхарактерний «царський холоп» вбив посланців Дорошенка та поспішав зі своїм військом до Москви – проти Дорошенка. За козацьким звичаєм, він мав бути привязаний до гармати та розстріляний, але його вразила ще більш ганебна смерть – розлючені козаки роздягли його і забили, як «скаженого собаку».

Дорошенко отримав союзника – султана і вигнав з України всіх Поляків і Москалів. Довга, кривава була ця війна; щоби його улюблена Україна – вже зовсім спустошена – не страждала ще більше, він закінчив війну і склав гетьманську честь.

Правобережна Україна десятиліттями страшенно страждала. «Поляки, Турки та кримсько-татарська орда постійно грабували міста і села, полонили величезну кількість людей, а народ, пригнічений з усіх боків, пересілявся великими натовпами на лівий берег Дніпра, шукаючи безпечного притулку. З правобережної України не пересілялися цілі міста та села, але народ цілих полків, тобто земель з полковими (козацькими) містами. Країна стала пустелею, і за 3-4 роки багаті і густонаселені міста: Ладижин, Умань, Брацлав, Черкаси, Корсунь, Канів та інші були повністю спустошені і залишені». [11]

Дорошенку було погано через те, що він припинив визволяти Україну від польської та московської тиранії – і це,

11 3) * *Барві́нський О. Г.* Історія Руси. С. 220.

після 10 років безперервних успішних боїв, повних славних перемог, і ніщо не вказувало на інше; його залишив бідний і відчайдушний народ, підбурений і осліплений явними друзями Москалів.

Почувши про відставку Дорошенка, султан зібрав під своє верховне покровительство над Україною, довіреною йому людьми при Дорошенку, вважаючи за краще підкорятися султану, ніж Польщі та Москві, бо був впевнений, що султан не торкнеться прав ані українських, ані гетьманських. І почалася нова війна, яка закінчилася без користі для Москви у ***бахчисарайському перемирі*** 1681 р. Східну Україну здобула Москва, південно-західну – Польща, а південний схід – Туреччина; земля між Дніпром і Бугом, що межує з цими трьома країнами, залишалася пустелею.

У 1687 р. українська старшина [12] отримала від московського уряду право судити своїх підданих, стягувати податки та накладати роботи, і таким чином в Україні було запроваджено нову ***малу панщину.*** Ще до того, московський уряд [13] наказав сприяти тому, ***щоби русинський народ згуртувався з московським,*** і мали виконувати це завдання різними засобами гетьман зі старшиною, які все більше набиралися шляхетського духу і домагалися насамперед своєї користі.

12 4) * Після закінчення боїв з Хмельницьким Москва розподілила Український народ серед «посполітів», тобто селян та козаків, у його велику неволю. Козаки знову поділилися на «значних», тобто старшину, заможні козаки та шляхтичі, та «вільних». Між цими двома стаеами виникла боротьба за рівноправність. До цього козацькі старшини за свою службу отримували так звані «рангові землі». Московський уряд дозволив їм зберегти ці землі у власності, а люди, які живуть на цих землях, повинні були відпрацьовувати малу панщину.

13 У словенському тексті вжито слово «urad», дослівно «управа», «управління», «установа», «відомство», але у перекладі тут і далі залишено автентичне слово.

У Москві вже давно була ще гірша панщина, ніж польська. Московські «холопи» через нелюдське гноблення і обдирання також неодноразово чинили опір і вбивали своїх панів – бояр. Через тяжкі умови незадоволені люди за прикладом Українців йшли з дому та селилися на Волзі як козаки.

Їх, зокрема, використовував відомий ***Пугачов*** у своїх боях проти царської армії та бояр. Однак ці московські козаки були далеко не такі славетні, як українські. Ці козацькі полки розгромила цариця Катерина II у 1764 р.

Москва, однак, дозволила ввести цю малу панщину в Україні, заради роботи, щоби московські селяни, як і Українці, не сміли боротися за самостійність, а насіння такого опору було вже у згаданому вище поволзькому козацтві.

У цьому був обраний гетьманом відомий з Бирона-Косеського [14] ***Іван Мазепа,*** який любив Україну і наполегливо працював, щоб звільнити її, але, на жаль, він був зі стану «старшин». Він готував шлях до своїх прагнень, зокрема, розширивши освіту та шляхом призначення русиньких чиновників по всій Україні.

В той час почав царювати Петро I Великий. Своїм тямущим духом він зрозумів, наскільки відстає Москва в культурі, і що їй далеко до порівняння з Україною, що вже казати про західні народи! Москвичі тоді ще були зовсім нерозвинені – тільки фізична сила недостатня і ще не зміцнить державу. Так Петро закликав у свої установи на Руську [землю] багатьох іноземців з усієї Європи; а у вищу школу, яку він заснував у Москві, він зумів залучити багато вчених Українців з могилянської київської академії та призначити їх як професорів та частково як єпископів. Він також придушив невдоволення свого панства, а також московський патріархат, і заснував «Св. Синод», і призначив себе верховним головою руської церкви, якій він також підрядував Україну.

14 Очевидно, мається на увазі праця – Byron G. G. Mazepa Jovan, hetman ukrajnski dôbe Petra Vélikega; pravlica zgodbe resnične po Byronovi istega imena. Slobodno pel in pomnožil Jovan Koseski / Jovan Vesel-Koseski, George Gordon Byron..V Ljubljani, «Novic», 1868. 55 p.

Mazepa Jovan,

Jovan Koseski

Книга Байрона «Мазеппа Іван, Гетьман Український доби Петра Великого», у перекладі словенського письменника Йована Веселя-Косеського, 1868

Чим більше піднімалася освіта Руської [землі], тим більше вона падала в Україні, зокрема тому, що українські вчені припиняли служити своєму народові на користь московському, оскільки вони відчували там більшу міць. Петро хотів зосередити всю владу в своїх руках – і тому йому на серці була централізація. Він все більше обмежував права України, а для придушення наступного заколоту будував фортеці по Україні.

Зокрема, Петро прагнув опанувати північне узбережжя Балтії, яке так добре цінили Шведи, що підкорили всі приморські новгородські землі та гирло Неви, де зараз лежить Петербург.

Почалася велика північна війна. Москві також допомагали вздовж Балтійського моря зацікавлені Польща та Данія, які зазнали поразки від шведського короля Карла XII.

Запал надії засяяв ***Мазепі.*** Він таємно поєднався з Карлом XII. і зібрав військо. Однак вільне козацтво йому не довіряло, і на своєму боці він мав лише козацьку старшину, яку він так підтримував і зміцнював над вільним народом. Він не робив цього із зневаги до вільних козаків, а лише тому, що вважав, що

вільний народ не може підняти українську саимостійну державу, а лише сильна партія козацьких старшин. До того ж, йому протистояли й Запорожці, січеві козаки, які цінували і мали цілком демократичну республіку. Тоді гетьманом на Січі був ***Костій Гордієнко,*** вчена, рішуча та розумна людина, що закінчив вищі школи і бачив достатньо по світі.

Він був гарячий демократ і волелюбець і завзятий український патріот, бажаючий того ж, що й Мазепа – : об'єднати в одну незалежну козацьку, республіканську державу, усю Україну та всіх русинів; різниця між ними полягала в тому, що Гордієнко покладався у всьому на весь вільний народ, Мазепа, навпаки, лише більше на освічену і заможну козацьку старшину.

Коли Карл XII з'явився на Україні, всі протиріччя між Українцями щасливо припинилися, і той договір, складений енергійним ***Гордієнком,*** [15] що включав цілком демократичну

15 Великобудищанський договір 28 березня 1709 р. – українсько-шведська угода, де шведський король Карл XII, приймаючи гетьмана Мазепу та кошового отамана К.Гордієнка під свою владу, зобов'язувався не чинити мирного договору з Росією до того часу, поки Українська козацька держава не буде повністю звільнена від Росії, а українцям не будуть повернені давні права й привілеї. Відсутність у договорі згадки про Річ Посполиту означала, що це питання мало вирішуватися залежно від розвитку подій). –

Станіславський В. В. Мазепа Іван Степанович // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла-Мі.

Сучасними дослідниками було зроблено реконструкцію договорів, підписаних 27 березня 1709 р., а також договору, який було підписано у жовтні під Новгород-Сіверським. Звичайно, що коли згоріла канцелярія Карла XII, то багато документів було втрачено, але залишилися свідки тих подій, спогади. Про договір, підписаний 27 березня, ми дізналися від похідного літописця Карла XII Норберта. Він переказує положення договору і для українців тут така дуже важлива фраза – що жодний договір не може бути підписаний, де не було б зазначено, що Україна і запорожці – вільні від московської

конституцію України, [16] був підписаний під тиском надзвичайних обставин Мазепою, козацькою старшиною, Гордієнком та Запорожцями. Про цю конституцію заради її значності поговоримо пізніше.

Бачачи небезпечні інтриги в Україні, Петро використав усі можливі засоби, щоб їх зламати. Він видав маніфест до українського народу, в якому пообіцяв скасувати всі податки та тягарі, і піднімав народ проти Мазепи, який, мовляв, злучається з єретиками, лютеранськими Шведами, щоб знищити православну релігію. За наказом царя Мазепу прокляв «Священний Синод», [17] і православні єпископи та священики повинні були оголосити Мазепі відлучення, анафему. [18] Цар також наказав обрати нового гетьмана, і багато відданих старшин погоджувалися з ним.

Чи дивно, що після цього партія Мазепи стала дуже маленькою! Однак, більше ніж всі Петрові лукавості та хитрості, Мазепу зачепило недовіра вільного козацтва, вже ез того ворожого до панування старшин. І лише незначну частину українських інтелектуалів з Гордієнком та його Запорожцями він поставив у союз зі Шведами проти великої переваги Петра, який здолав усіх у знаменитому бою під ***Полтавою*** у 1709 р.

зверхності. Тобто, Карл XII рахувався з нами як з князівством, яке виборює незалежність. –

Павленко С. Мазепа і його таємниці: Мотря, хабар, Полтава // BBC Ukrainian. 28 березня 2009 р. // Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2009/03/printable/ 090328_mazepa_interactive_is.shtml

16 З тексту важко зрозуміти, чи плутає автор Великобудищанский договір з Конституцією 1710 р.; можливо, тут під конституцією він має на увазі умови договору про незалежність України та повернення козацьких вольностей.

17 Священний Синод було створено тільки у 1722 р.

18 Анафему Мазепі чинили Ст. Яворський (місцеблюститель патриаршого престолу) і архієпископи Києва та Чернігова.

Карл XII, Мазепа, Гордієнко із Запорожцями та інші старшини втікли до Туреччини – усі сподівання на визволення України були повалені. Мазепа незабаром помер. Дійсно трагічна доля цього героя, який був в своєму серці добрим і здібним, але жертвою переконання, що лише сильна старшина може визволити Україну!

Над сумною Україною туман ставав дедалі густішим і згубнішим. Цар Петро натягнув на себе [19] титул ***«цар всієї Росії»*** [20] – назвавши Україну ***«Малоросією».*** Гетьман колишньої України став з того часу царський міністр, а Малоросією керувала спеціальна комісія царських генералів під назвою «малоросійський приказ», якій підідпорядкували гетьмана, а права України топтали та придушували, так що вона гинула з дня на день. Всі цареві обіцянки були розтоптані вщент, і Петро став для України грізним тираном. Про його звірства проти Русинів поговоримо пізніше.

Щоб придушити будь-які спроби нового повстання, Петро дав знищити ***«Запорозьку Січ»,*** ті відомі табори на островах нижнього Подніпров'я, звідки славетні козаки майже 200 років захищали Україну від Татар, Турків, Поляків та Москвичів, – ***«Запорозьку Січ»,*** стільки оспівану в малоруських народних та авторських піснях, з усіма своїми тисячами героїв! Тоді волелюбні запорожці сумні залишили улюблений край славних спогадів і спорудили нову «Січ» на Дніпровському лимані біля Чорного моря, де вони продовжували битися. Але коли згодом московський уряд потребувала Запорожців у війнах з Турками та Татарами, вона дозволила їм знову повернулися на свою стару батьківщину.

19 Залишено дослівний переклад.

20 Насправді титул «Царь [и Великій Князь,] всея [Великія и Малыя и Бѣлыя] Россіи [Самодержецъ]» прийняв на себе Олексій Михайлович Романов. Можливо, автор має на увазі титул «Императоръ Всероссійскій», що впровадив Петро I.

Як раніше стара «Січ», нова була також справжнім вогнищем української свідомості та притулком усіх волелюбних людей. Зі старої «Січі» розпалювалося багаття заколотів і повстань по всій Україні, – із нової, де бував ***Гордієнко*** і новий гетьман запорозький, гарячий патріот ***Орлик*** – також поширювалося невдоволення.

Тим часом в Україні, чи справді в «Малоросії», був обраний за гетьмана ***Павел Полуботок,*** вчений і доброчесний націоналіст, який енергійно захищав і відстоював українські права проти «малоросійського приказу» та Москви взагалі – але безуспішно. Потім Полуботок із козацькою старшиною мусив поїхати до Петербурга та стати перед царем, щоб захиститись від багатьох скарг московських чиновників українських.

Прекрасною і рішучою була його промова перед царем, тому що він знав, що йдеться про долю України. Він заперечив всі неправдиві свідоцтва і просив милосердя щодо України; але, нічого не допомогло, і цар увязнив його та його оточення. Пізніше Полуботок прийшов з козацькою старшиною, щоб знову просити цара милосердя. Це сталося саме тоді, коли цар йшов з церкви. Роздратований Петро дуже принизив Українців перед усіма присутніми; тоді Полуботок підняв голос і виказав цареві:

«Знаю і бачу, царе, що хочешь знищити наш рідний край, усі наші права і свободи, підтверджені твоїми попередниками та самим тобою. Наш народ відправляєш на каторгу і використовуєш вільних козаків як рабів у копанні окопів. Віднімаєш нам найдорожче право вільно вибирати гетьмана та старшину. Замість наших суддів послав московських чиновників, які не знають наш закон, свободи та звичаї, чинять великі кривди нашому народові і ставляться до нас погано. Подумай, цар, що не отримаєш прибутку від знишеного народу і потоптаної країни! Або нехай буде твоя слава та, що керуєш силою та жорстокістю над невільниками? Чи не було б тобі славніше,

щоб ти керував як батько вільного народу, готового лити кров за вашу славу? Знаю, що на мене чекають ланцюги, але поки я живу, я скажу тобі правду. Тобі, царе, доведеться дати перед Царем усіх царів, перед всемогутним Богом відповідь за нас і знищення нашого народу». [21]

За ці слова цар наказав ув'язати Полуботка з всім оточенням. А Полуботок, душевно і тілесно пригноблений, незабаром відчув, що наближається його смерть. Коли цар це чує, він відправляє йому лікаря, якого Полуботок, однак, не прийме. Тоді сам цар приходить до нього, просить його взяти ліки і пробачити йому всі кривди. Полуботок відповів йому: «Ні, царе! Ти не можеш мені повернути життя, що вгасає! До тебе я не відчуваю ненависті. Через короткий час Петро і Павло постануть перед справедливим Суддею! Він буде судити!» Павло Полуботок пішов з життя незабаром, початком 1724 року – а через рік Петро І.

Ми згадували, що з нової «Січі» палав новий опір по Україні. Гордієнко та Орлик заполонили Україну захоплюючими піснями та рухами, і воювали у союзі з Татарами проти Польщі на правобережній Україні; царя це розгнівало, і, щоб не допустити обєднання лівобережних Українців з Орликом, він наказав усім козацьким полковникам відправити дружин для гарантії лояльності до «малоросійської колегії».

Можливо, Орлику пощастило би визволити Україну, але татарські союзники не дотримувались угоди та грабували Україну та тягнули народ в рабство, змушуючи Орлика відмовитися від подальших воєн з любові до настільки розтоптаної України.

Тоді цар пішов, шукаючи помсти за допомогу, надану Орлику, з армією на Туреччину, але зазнав поразки і навіть був полонений, і лише грошима врятував себе з рук візира. Однак він мав пообіцяти, що не втручатиметься в українські справи.

Цар не переймався своєю обіцянкою. Він із роздратуванням наказав вигнати на північ цілі українські родини – інші, побо-

21 * 6) *Барві́нський О. Г.* Історія Русі… С. 233-234.

ючись, воліли їхати до Москви, втрачаючи останню надію на допомогу Туреччини.

Орлик та багато інших дійсних українців нічого не хотіли чути про Москву та Петра. Вони покинули Туреччину, від якої не очікували подальшої допомоги, і поїхали через Австрію та німецькі землі до Швеції до Карла XII. Після смерті царя вони розійшлися по світу. Московський уряд переслідував їх скрізь, багато з них захопила і жорстоко покарала. Єдиний Орлик через Німеччину, яка була на боці Москви, потрапив до Франції, [22] а звідти назад до Туреччини. Куди б він не їхав, він закликав європейські уряди до війни з Москвою – все це, щоб врятувати Україну! Побачивши, що нічого не зробив, він пішов до французької армії бригадиром. Пізніше він ще раз спробував уговорити султана до війни, але без успіху. Гордієнко помкр незабаром після Полтавської битви в новій Січі. [23]

Після смерті Полуботка руський уряд вже не дав більше обирати нового гетьмана, а козацькими полками командували генерали з «малоросійської колегії». Вона призначала полковників та інших старшин здебільшого лише іноземців Нерусів [24] або українських відступників, ренегатів, та роздавала їм козацькі землі. Ця старшина дбала лише про своє черево і не мала ані смислу, ані серця для України. Тягар за тягарем накладала на бідних людей, таким чином впроваджувала на Україні жорстоку панщину.

Руському урядові це діло підходило; зокрема, вона була задоволена тим, що здебільшого всі українські вельможі були віддані Петербургу та великоруській ідеї і їм навіть на думку не спадало звільнення України.

22 Очевидно, тут автор плутає Пилипа Орлика з його сином Григором. Пилип до Франції не заїжджав, а з «Німеччини» (Сілезії) одразу підався до туреччини (у 1721 р.).

23 Кость Гордієнко помер у 1733 р., довго після Полтавської битви.

24 Тобто не російського походження.

За Полуботком були насправді ще два гетьмани, але лише по імені, і вони отримали цю честь лише більше через прихильність до руського уряду, точніше від особистої прихильності цариці ***Єлізавети.*** Однак, коли зацарювала царичя ***Катерина II,*** під міністром і великим ворогом України, ***Потьомкіном,*** у 1764 р., навічно знищила гетьманське правління.

Україна отримала офіційну назву ***«Малоросія».*** Вони розділили її на губернії та всюди впровадили лише ***«російське» правління*** і ***мову*** – і навіть у школах!

Ми згадували, що за бахчисарайським перемирям та договором 1681 р. Правобережна Україна – залишилася пустелею, як кордон між Москвою, Польщею та Туреччиною. в цю пустелю втікали, за старою звичкою, притиснені кріпаки з усіх куточків Польщі та Московщини, [25] збиралися у цілі полки і воювали з шляхтою, виганяли її і відбивали татарські напади. Їх основною метою було об'єднання з лівобережними козаками та досягнення незмінного русинського ідеалу: – ***визволення України, створення вільної козацької республіки.***

Довго кипіло на лівому березі Дніпра. [26] Народ вже не міг терпіти насильства жахливої панщини; нарешті, у 1768 р. загорілося страшне ***«селянське повстання»***. Ці повстанці, ***«Гайдамаки»,*** якими керували грізні борці ***Максим Зализняк*** та ***Іван Гонта*** у союзі з Запорожцями під керівництвом ***Петра Калнишевського,*** як буря вони затопили землю вогнем та мечем, вбивали панів та євреїв та голосно сповіщали людям, що Україні прийшов час порятунку та свободи. Весь народ був пов'язаний з Гайдамаками, і вся права Україна була у вогні та потоках крові. У місті ***Умань*** Гайдамаки забили 40 000 панів і євреїв; було, звичайно, багато невинних жертв. Цей забій та підпалення тривали

25 Цього разу, з великої літери, це слово визначає не мову, а державу – Московію.

26 Тут автор робить очевидну помилку – гайдамаччина відбувалася на правому березі Дніпра.

цілий рік, поки Катерина II не прийшла Польщі на допомогу, побоюючись, що з Польщі це повстання перекинеться також на Русію, де бідні селяни перебували під ще більшою панщиною, ніж у Польщі, і були, як худоба, повна власність бояр і панів.

З цього приводу варто згадати жахливий спів ***Тараса Шевченка*** під назвою ***«Гайдамаки».*** Складніше описати криваве гайдамацьке повстання яскравіше і дикіше, ніж нам показує Тарас. Лише один приклад:

Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить,
Плачуть по селах малі діти,
Батьків немає, шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить.
Нігде не чуть людської мови,
Тільки звір виє, йде в село,
Де чує трупи; не ховали,
Вовків ляхами годували,
Поки їх снігом занесло.[27]

Під кінець він зітхає:

А Україна навіки,
Навіки заснула.

Коли повстання було придушено, Польща знову впровадила панщину. Незабаром після цього, к 1775 р., Катерина II послала військо на Січ і повністю її знищила; а запорозькі землі, на яких з дозволу Запорожців оселилися колишні українські селянм, вона розподіляла серед своїх численних коханців, князів, графів, міністрів та генералів, Русів і Нерусів з усіх кутів Європи. Руський уряд назвав ці землі ***«Новоросія».***

Далі сумнозвісна Катерина II запровадила по всій Україні у 1783 р. ***кріпацтво,*** що було навіть страшніше за польське і тривало до 1861 року.

27 *Шевченко Т.* Гонта в Умані.

Було б нечесно не згадати, при завершенні кривавих багатовікової боротьби України за свободу, ***останнього*** героя, ***останнього гетмана козацької запорозької Січі.*** Це ***Петро Калнішевський,*** який нам відомий з гайдамацьких боїв. У 1776 році його захопили при спустошенні Січі і увязали 84-річного старця [28] у жахливому підземеллі в Соловецькому монастирі у білого моря. Усі його заслуги, які він здобув у турецьких війнах за Руську [землю], йому не допомогли. У тій темниці, у справжньому сенсі цього слова – бо в підземеллі не було вікон, а лише добре зарешечені діри – бідний старий прожив 25 років! Він не міг ні з ким говорити ані слова, нічого писати, і лише три рази на рік йому дозволялося під доброю стражею вийти з темниці на чисте повітря – дивитись на сонячне світло, сяюче також на сумну Україну…

Цар Олександр І. звільнив його у 1801 році. Помер у 1803 р., старий 112 років. [29]

Олександр Барвінський закінчує цю сумну, але героїчну добу такими словами:

«Так згас останній борець за свободу українсько-руського народу на далекій, холодній півночі, але до того часу виросли нові сини України Руської, [30] які виступили на захист нації, не з шаблею і мечем у руці, а словом та вченістю. Не вмер, уне загинув країнсько-руський народ, а просто прокинувся до нового життя».

II

Вся малоруська історія наочно показує нам, що цей мужній народ багато боровся за свободу – на жаль, без тривалого успіху.

28 Запорозьку Січ зруйнували у 1775 р., коли Калнишевському було 77 років.

29 Калнишевський помер у 1803 р. у віці 105 років. Він не носив титулу «гетьман», а був лише кошовий отаман.

30 Очевидно, за Цегельським, України-Русі.

Свобода була йому зразком для слідування, що він захоплював і вів у нескінченних і постійних боях; – із любові до золотої свободи він був радий проливати дорогу кров і вважав за краще вмерти, а не жити рабом, тому що

«Менш страшна ніч в покрові чорної землі,
ніж під світлим сонцем рабські дні!» [31]

Український народ почував себе здатним керувати собою за своєю волею та бажанням і не міг терпіти іноземців та підкорятися їм. Державно об'єднавшись з іншими народами, він хотів залишитися принаймні рівноправним.

Це воління до свободи було настільки вкорінене в Русинів, настільки природне, що ми маємо визнати природу українського духу як республіканського, і це вже з давніх давен.

На ***«віче»,*** тобто своєрідне народне зібрання, яке зазвичай збиралося в полі перед містом, за старих часів народ закликав спеціальний дзвін; кожен дорослий чоловік міг приймати участь у вічі, окрім того, що син не міг бути присутнім, поки батько ще живий. На вічі більшістю голосів обирали князів, обговорювали та вирішували всі важливі справи та потреби. Так, у Великому Новгороді, купецькому русинькому поселенні, вічеві підкорявся навіть князь.

На відміну від Русинів, Москалі здавна були справжніми рабами своїх князів та пізніших царів. Коли в країну прийшли руські, київські князі, Москалі цілком відставали, і тому сліпо, як дикі Татари своєму ханові, підкорилися могутнім, рішучим і

31 Словенською: «Manj strašna noč je v črne zemlje krili, / kot so pod svetlim solncem sužni dnovi!» Цитата з епічної поеми національного словенського поета Франце Прешерна «Хрещення на Савиці» (1835). Ці станси є широко відомі словенцям також через Івана Хрібара, мера і «батька» модерної Любляни. Ці слова він написав у своєму прощальному листі до родини, коли у день окупації Любляни італійськими військами у квітні 1941 р. кинувся у річку Любляницю з томиком віршів Прешерна в кишені. –

Prešeren F. Krst pri Savici. II Uvod v Krst.

згодом переважно жорстоким панам, які поводилися з народом з владою сили. ***Іван Грозний*** півдня молився, постився і кланявся Богові, і другу половину дня мучив сотні своїх підданих, холопів і бояр; він смажив їх н вогні, палив, колов, бив їх бічем, відривав кінцівки, морив голодом і. т. д. [32]

Українці не дозволили б такого. Вони не могли стерпіти самоуправства князів; і коли русинський король Данило виступив у часи, коли Татари вторглись у Європу, і знову об'єднав усіх Русинів в єдине царство, яким він керував необмежено, він мав подякувати за свій успіх лише своєї рішучості.

Воля завжди була люба Русинам; тож Русини прагнули більше, ніж Москалі, позбавитись від татарського панування, і незабаром їм пощастило. Вони так довго не мали миру, поки не звільнилися від самоуправних татарських ханів, які мали необмежену владу над життям і майном.

Однак Москалі вже давно звикли до самоуправи та всевілля князів; тому їм було непогано під ханом. Через торгівельні союзи Татари дуже змішалися з Русами, і ще сьогодні ми одразу впізнаємо по обличчу Руса, який є з татарського покоління. Так, навіть князі часто одружувалися з Татарками, а пізніший князь, відомий з Пушкіна ***Борис Годунов,*** був за родом Татарин. Після багатьох років татарського панування Москвичів спасло частково бажання князів до самоврядування, а частково внутрішні умови та заворушення всередині татарської ***золотої орди.***

Москалського самоуправства завжди побоювалося Русини, і тому на захист вільної України, якщо не були самі достатньо сильні, укладали союзи проти Москви з іншими народами, як це ми бачили в історичному огляді. У цьому відношенні визначалося козацтво, яке століттями поспіль майже постійно стояло на межі життя та смерті, особливо проти Москалів та Поляками, найбільшими супротивниками української волі.

32 * 8) *Цегельський Л.* Русь-Україна і Московщина… С. 37.

І як радів русинький народ, коли ***Богдан Хмельницький*** у 1649 р. звільнив від Поляків і Москалів усю Україну, ліквідував польське кріпацтво і викинув євреїв із країни, так що були на Україні лише вільні ***українськи козаки! «Не було ані холопа ані пана»!*** Ось чому українські кобзарі [33] направду співали, що ніде немає кращого і красивішого, ніж в Україні:

«Та немає лучше, та немає краще
як у нас на Вкраїні!»

Великий ідеал Русинів був: ***Вільний люд у вільній державі,*** і це завжди й донині було провідною думкою, що надихаа Русинів у боротьбі за волю.

З найдавніших часів та боротьба була найнещаснішою для Українців, які не були народом вільним, власним господарем. І як ми читаємо в історії західних народів про ***селянські повстання,*** то вони піднімалися лише рідко – в Україні, однак, вони були майже на порядку денному протягом багатьох століть.

Русини особливо добре знали, наскільки велике зло є ***євреї,*** і тому їх завжди переслідували; особливо Хмельницькому і пізніше Гайдамакам вони були великою занозою у п'яті.

І скільки разів Україна потрапляла до рук Польщі, скільки разів Поляки впроваджували панщину серед вільних людей, і євреї господарювали в країні, – але так само багато разів Україна чинила опір жорстокому насильству та п'явкам; але поневолені люди не змогли допомогти собі вийти з-під цього рабства, вони радше йшли з дому, укривалися у вільних південних степах при Чорному морі та вступало до козаків-свободняків. Сусіднім Польщі та Москві, звичайно, ці прагнення Українців не були по годі, і вони завжди боялися, що цей ***демократичний дух*** перекинеться і на їхнє селянство.

33 * 9) Народні співаки, які супроводжують спів із кобзою або дудою, українським музичним інструментом, подібним тамбуринові.

Після 1650 р. Хмельницькому не таланило. З одного боку на Україну постійно нападали Поляки, з південного боку на неї з усієї сили давили Татари. Бачачи, що вона не витримує обох, і що Україна через постійні напади є у небезпеці спустошення і повної загибелі, Хмельницький разом із усім своїм народом у ***переяславській угоді*** 1654 р. підпорядкувався Москві, але лише за умови, що цар не торкається українських прав і свобод. Згідно з цим договором,цар мав право лише підтвердити обрання гетьмана.

Як ми знаємо, цар не був людиною слова; де тільки міг, він порушував українські права.

Останні години Хмельницького були гіркими. Цей великий дух, перед яким тремтіло на початку все, від Уралу до Кавказу, від Карпат до Варшави та Москви, він мав стримати через злу долю! У смертний час він побачив усі свої грандіозні плани та цілі, які він майже виконав, знищеними, проваленими – і не тільки це! Свою гаряче улюблену Україну він не тільки не звільнив – він також передав її ворогу, лукавому Москалю, якому він, хоча й насправді під великим тиском, а тільки надто довіряв! Як вже раніше, зокрема за Хмельницького та після його смерті, Україна найбільше прагнула створити ***незалежну, рівноправну*** козацьку ***демократичну республіку.*** Дух Хмельницького жив століттями на Україні.

Оскільки цареві було не до ***переясловської*** угоди, Русини приєдналися до Польщі через чотири роки у ***гадяцькій угоді,*** згідно з якою Україна мала залишатися об'єднаною з Польщею та Литвою як ***«велике руське князівство»*** зі столицею Києвом з повним самоврядуванням.

Договір включав наступні пункти: [34]

1. Україна приєднується до Польщі та Литви як особливе третє «велике руське князівство» зі столицею Києвом.

34 Очевидний переказ Конституції 1710 року.

2. Україна (тобто «велике руське князівство») матиме повне самоврядування і вважатиметься особливою державою.

3. Українці самі обиратимуть свого гетьмана.

4. Найвищу владу в Україні матиме українська *зборниця,* [35] яку складають депутати, обрані народом.

5. Офіційною мовою буде руська (тобто русинська) мова, [36] а чиновники в Україні будуть лише Русини-Українці.

6. В Україні є своє козацьке військо, свій національний скарб та всі власні органи влади до найвищих.

7. Церковна унія поширюється на всіх.

8. На Україні володіє свобода преси та нехай вільно створюються друкарні.

9. У Києві та ще в одному українському місті будуть два русько-українські університети та різні нижчі та середні школи.

10. Короля обиратимуть польські, литовські та українські посланці спільно.

11. У найвищому спільному уряді, тобто у спільному сенаті також будуть представлені руські володарі і вельможи.

12. Король надаватиме право «шляхетства» козакам та городянам, яких пропонуватиме гетьман.

13. Українці зможуть вільно плавати та торгувати по Чорному морю.

Гетьман ***Виговський*** та вчений ***Немірич,*** який складали цей договір, зробили велику помилку, не згадуючи нічого про права односельчан, некозаків. Ті, однак, побоювалися, що заможніші козаки, здобувши дворянство, знову запровадять панщину; також Віговський і Немирич були руські шляхтичі. Москва тим часом нацьковувала народ

35 Дослівно «палата представників».

36 * 10) Русини з давніх давен називають себе «Руси» і лише частково «Русини», а їхня мова зазвичай «руська», на відміну від «російської» або великоруської, якою говорять в «Россії».

проти Віговського, який незабаром поступився гетьманством, бачучи, що не користується довірою.

Україна знову стогнала під польським та московським ярмом. Ніхто не переймався договорами – Польща і Москва розглядали Україну як країну для експлуатації та грабежу. Більше не було розмов про українське право, а саме обережний, але надто недовірливий народ, який каявся, що відкинув Виговського, який мав найкращі наміри.

Скільки трагічних героїв ми знаходимо в історії України! І весь русинький народ – хіба він не великий, трагічний герой?!

З історичного огляду ми знаємо, що Польща та Москва є у наступній ***Андрусовській угоді*** 1667 р. дефінітивно розділили Україну, добре знаючи, що її буде легше покорити, якщо її розділити.

Русини, які завжди тихо готувалися до нового опору, згодом могли досягти бажаного визволення, якби не було настало і, зокрема, тим часом визріло протистояння між ними самими, – між ***козацькою старшиною,*** заможною партією, прагнучої панування, і ***вільними козаками***. – Цей розбрат найбільше зашкодив ***Мазепі,*** і знову показав, як любить Українець волю, а також наскільки він недбалий і як нерозважливо діє у найсприятливіших можливостях. Мав би був подумати, що у самоврядній Україні, можливо, під тиском козацької старшини, але було б краще, ніж під Польщею та Москвою, і що легше було б захиститися від пригноблення у власній вільній державіі, ніж витрушувати те саме під іноземною тиранією!

Якби сам ***Мазепа*** та його козацька старшина подалися до ідеї вільної української козацької республіки, ніж залишалися під Москвою та Польщею, видно з того, що всі, Мазепа та його старшина, підписали умови спільної боротьби з ***Гордієнком,*** вільним козацьким отаманом на Запорожжі та прийняли конституцію, складену Гордієнком для майбутньої звільненої української козацької республіки.

Ми не можемо не згадати найважливіші пункти цієї дуже цікавої конституції. Вони звучать так:

1. Вся козацька Україна, правобережна та лівобережна, та Запорожжя об'єднуються в одну українську козацьку республіку;

2. Україною керує гетьман, обраний із народу, але при гетьмані мають бути «генеральні радники» з козацьких старшин, полковників та заступників, по одному з кожного полку;

3. Крім того, повинні бути «генеральні збори», що складаються з генеральних радників, полкових старшин, сотників та зібраних полкових депутатів з запорозької Січі; ці «генеральні збори» повинні скликатися три рази на рік;

4. гетьман підлягатє «генеральним зборам»;

5. обираються всі посадові особи та старшини;

6. старшини повинні повернути незаконно узяте майно;

7. має настати повна свобода, і всі люди повинні бути рівноправні козаки, і

8. усі несправедливі тягарі та непотрібні податки повинні бути усунені.

«Це була знаменита Гордієнкова конституція. Із неї видно, що Гордієнко хотів створити з України сильну демократичну республіку з виборним гетьманом на чолі (сьогодні ми б сказали: з президентом) і саме такими зборами (національною асамблеєю, парламентом).

Ми, Русини, можемо пишатися тим, що в Україні 190 років тому [37] і в той час, коли Європу ще гнобила панщина, кріпацтво та неволя, по асіх європейських країнах абсолютно, необмежено правили всіма імператори та королі з панами та дворянством, такі рішучі, волелюбні, прихильні до людей чоловіки, як був Гордієнко, які розробили такі розумні закони і хотіли надати подібний нашому вітчизняному конституційний

37 Написано у 1905 р.

порядок, який був створений в європейських країнах за останні сто років чи навіть багато пізніше». [38]

Незважаючи на стільки зусиль українських вождів, волелюбний народ не хотіва довіряти старшині, яку надто добре знав, що вона пробує запровадити кріпацтво ще з часів Хмельницького, і ця недовіра спричинила жахливу поразку під ***Полтавою*** у 1709 р. і поховала останню надію на визволення України.

Через полтавську поразку українська конституція залишилася лише на папері; жаль, що вийшло так! Держава, керована на основі вищезазначених основних принципів, була б справді зразковою – повністю ***християнська демократична*** у справжньому значенні цього слова. Такий державний устрій був б єдиним правильним для Українців та їхньої природи, і русинський народ у мирі та спокої, безумовно, розвився культурно та показав світові силу та чесноти свого стального духу.

Замість прекрасних, ясних днів прийшов чорний туман і вкрила у смуток усю Україну. Польща та Москва змагалися у придушенні Українців, і в цьому цар Петро подолав і без того ослаблену Польщу, щоб своєю жорстокістю повністю унеможливити наступне повстання лівобережної України. Тим більше готувалася до жорстокого, відчайдушного бунту правобережна Україна. З цього руху спалахнув жахливий, вогненно-кривавий бунт ***«гайдамацький»,*** який був би фатальним для Польщі, якби Катерина II не прийшла їй на допомогу. Уся Україна знемогла, і здавалося, найби весь народ заснув, поступившись стражденному підкоренню – здавалося, що він зрадив свою натуру, чого раніше ніколи не приховував.

Навіщо підніматися, навіщо повставати без надії на перемогу! Через занадто великий тиск з боку Москалів та їхні жорстокості, а також через егоїзм та відчай, помосковилося багато русиньких чиновників та вельмож від старих, відомих козацьких

38 * 11) Цегельський Л. Русь-Україна і Московщина… С. 58.

родин! Пізніші покоління, здебільшого, незабаром забули стару славу та справжню русинську свідомість, і нація здібних вождів вичерпалася. Також прийшло на Україну за часів Петра та Катерини II повно іноземної знаті, іноземних, неруських панів, які ніколи не могли навіть помріяти про українську славу, а лише дивилися на то, як би підкупитися урядові.

До того ж, ми пам'ятаємо, скільки українських вождів поклали життя в бою, скільки сумно конали у в'язницях, у Сибіру та за кордоном – скільки їх емігрувало! Варто також пам'ятати, що після Полтавської битви сам Петро I безжально і нелюдсько виселив з батьківщини і змусив сушити північні та східні болота, будувати фортецю та нову столицю Петербург та копати канали аж 119 000 козаків, [39] життєздатних, бадьорих, та 30 000 вільних селян, квіт нації, де від голоду, зими, каторжної роботи і хвороби майже всі сумно померли у розквіті років!

Далі за наказом царя козакам довелося їхати на війну до Персії, Криму та Туреччини, звідки повернулися додому лише трохи через жовту лихоманку, черевний тиф та інші хвороби; а селяни мусили супроводжувати вояків, возити їжу та проходити степами на сотні миль – до майже певної смерті.

* * *

Навіть незважаючи на те, що русинький народ переслідувала така жорстока доля, навіть якщо петербурзькі самодержці придушили останній слід старої слави – навіть змінили назву України на «Малоросію» і вбили останню іскру надії Українців на краще майбутнє та визволення – але під попілом, на дні народної душі нації українська свідомість все ще тліла. Натура є натура – скриється, але не дасть себе придушити! Як і за часів знамени-

39 Канали та Петербург будували не 119 тисяч казаків, а декілька менше – протягом 5 років туди завозили по 12 тисяч козаків, які змінювалися щороку.

того Хмельницького, тепер було треба нового ***українського «Мойсея»,*** щоб збудив на свій заклик і зміцнив національний дух, настільки досвідчений, бунтарський і відчайдушний.

І ций «пророк» кращого майбутнього був ***Тарас Шевченко!***

Більше не було думок про бойову зброю в руках, ні, великий Шевченко замислив і з іншими почав ковати іншу зброю, зброю освіти та національної гордості. І коли просвітництво і національна свідомість розплодиться у всіх прошарках української нації, каже Шевченко, тоді:

Забудеться срамотна давняя година,
І оживе добра слава, слава України,
і світ ясний, невечірній тихо засіяє… [40]

Однак, щоб це реалізувати, Шевченко заснував у 1857 р. у Києві, зокрема в компанії з ***Нік. Костомаровим, Кулішем*** і др. ***братство св. Кирила і Мефодія.***

Його метою було:

Забезпечити національну самостійність України так, щоби була «Русь-Україна» оокрема держава, яка була б у союзі з іншими слов'янськими вільними країнами: Москвою, Польщею, Чехією, Болгарією, Сербією тощо;

2. досягти, щоби в самостійну «Русь-Україну» було введено конституційне правління з окремим руcько-українським відомством;

3. досягти, щоби в Україні русиньку мову було впроваджено у школах і відомствах;

4. працювати над скасуванням підкорення (руське кріпацтво, в якому ціла родина була панське майно), і неволя, та буде впроваджено повні свободи та рівноправність.

40 *Шевченко Т.* І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє // Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. К., 2003. Т. 1: Поезія 1837-1847. С. 348-354; С. 737-740.

Ось знову дух Хмельницького, ось Гордієнкова конституція від 1709 р., ось ідеал Мазепи – і, особливо, Орліка та Дорошенка – дух гадяцької угоди!

Випадково Великоруси вийшли на слід цього братства і вигнали братів одного за одним; – Сам Шевченко був засуджений у солдати назавжди, але коли його помилував цар Олександр II, він повернувся з солдатів через десять років, пригнічений тілом і душею.

Добре усвідомлюючи, що він не може зробити миттєво і багато для настільки придушеної батьківщини, і що це потрібно заради цього всебічно свідомого народу та тривалої напруженої душевної роботи, Шевченко вилив всі свої ідеї у вогненні безсмертні пісні. І як закликає наш ***Сімон Грегорчич,*** [41] най розпорошимемо кров його серця, щоб проросли тисячі квітів, і їх покладуть на серця хлопці і дівчата,

І серце їм будуть гріти
квіти, вирощені з крові,
що за рід і дом палати
будуть їм до кінця днів, [42]

41 Сімон Грегорчич (Simon Gregorčič) – словенський поет і священик (1844-1906).

Його національно-політичним ідеалом залишалася вимога Об'єднаної Словенії. Основні політичні теми, що він їх торкався, були пов'язані з національними проблемами, із впровадженням словенської мови в школах, установах і судах, з формуванням словенських культурних установ, зі посиленням тиску понімечення. Захоплені послідовники підняли поета на престол найкращого поета Словенії. Його вірші лунали у всіх читальних залах і поширилися всюди, де жили словенці. Й. Абрам порівнював Грегорчича і Шевченка як християнських демократів.

42 Словенською: Gregorčič S. *»Mojo srčno kri škropite«:*
In srce jim bo ogrelo cvetje vzraslo iz krvi,
da za rod in dom plamtelo bode jim do konca dni,

тож Шевченко хоче, щоб його пісні народ приймав як його дітей, і спонукати його до праці та свідомості у прекрасному посланні: ***«і мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Украйні і не в Украйні»*** з девізом: ***«Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь есть». Св. Іоанн Євангеліст. 4, 20.***

Чого найбільше хотів Шевченко, а саме скасування кріпацтва, він у своєму житті не побачив; його скасували лише через кілька місяців після його смерті. Сміємо сказати, що цар скасував жорстоке кріпацтво завдяки зусиллям Шевченка та Тургенєва, з яким Шевченко спілкувався.

Однак, як посіяне зерно проявляє свою силу лише через деякий час, так і вірші Шевченка творили дійсні дива тільки після його смерті.

Пророчий голос Тарасів лунає зараз у русинських серцях. Нація пробуджується все більше, усвідомлює себе і повстає – але, на жаль, ця нація здебільшого є лише нацією «холопів», «робітників».

Лонгін Цегельський завершує свою історичну штудію: ***«Русь Україна і Московщина»*** таким чином:

«Наш народ повстає до нової страшної боротьби!

По всій Європі лунає як підземна гроза: вільний робочий народ бореться за свої права і хоче покінчити з пануванням ненаситних лайдаків і нероб.

Навіть наш холопський і робітничий, українськоруський народ готується до боротьби, щоб повернути «свою – не свою землю» і запанувати на своїй Руській Україні!» [43]

Помираючи, ***Тарас Шевченко*** нам написав наступний заповіт:

«Поховайте, та вставайте,
кайдани порвіте!

43 * 12) *Цегельський Л.* Русь-Україна і Московщина.

І вражою злою кровю
волю окропіте!»

І наш українсько-руський народ має або загинути, або перемогти!

Але якщо не гинуть маломільйонні народи, не загине також і наш тридцятимільйонний, русько-український славний народ!

Повстають «заковані люди», щоб встановити по всій нашій землі панування робочого русько-українського народу.

Холоп і робітник – раб і працівник – це українсько-руський народ! Але час настає такий, що прокидаються по всьому світі робочі люди: холопи і робітники.

Нам не треба покладатися ані на іноземну допомогу ані на іноземну доброзичливість. Нам не допоможуть ані іноземні народи, ані іноземні могутні люди та царі! Вся наша надія – робити ставку лише на себе, мільйони та мільйони нашої вільної нації!

«Холоп і робітник» – це наш народ, і прийти має час, коли робочий українсько-руський народ розбиє в'язи і підніме свою вільну і незалежну, ***«холопсько-робітничу Русь-Україну».***

І тоді виконуються пророчі і святі слова національного генія і мученика Тараса:

«Встане Україна.
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!» [44]

А потім він знову співає українсько-російський трудящий, коли співав за часів Богдана:

«Та немає лучше, та немає краще
як у нас на Вкраїні!» [45]

44 13) Написано українською латинкою, у посиланні надано переклад словенською.

Шевченко Т. Г. Великий льох (Містерія) // Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. К., 2003. Т. 1: Поезія 1837-1847. С. 328.

45 * 14) Написано українською латинкою, у посиланні надано

Симон Грегорчич (1844-1906), католицький священик – християнський соціаліст і поет, перший ліричний і самий мелодійний з словенських поетів

Русинський народ завжди був волелюбним і не міг терпіти іноземного панування. Великоруси – Москалі – не мали ніякого поняття свободи і іже здавна звикли до холопства, сліпо віддані своїй сумній долі та всевіллю царів та гнобителів. І це, частково, було і є ще зараз бажанням царів, щоб їхній народ залишався сліпо відданим, вони завжди вдавалися до всіх, навіть крайніх засобів. Про це свідчить історія.

Руське кріпацтво справді було важким і рабським. власністю хазяїна, пана, боярина була не тільки земля, але й уся родина. Люди були такою самою власністю, що й худоба, і це до 1861 року!

І як руські соціальні романісти, насамперед ***Тургенев,*** вели переговори, щоби скасували кріпацтво, вони перейняли ці ідеї частково від Шевченка, який спілкувався з ***Тургеневим,*** але переважно зза кордону, в Західній Європі, але не на рідній землі!

Ніколи б не запанувало кріпацтво на руській землі, ніколи не стали б царі самодержцями, так, можливо, були б на Руській [землі] вже давно тільки республіки, якби Москалі теж мали руську натуру».

переклад словенською.

* * *

Християнство народжувало і сприяло освіті, як і у інших народів, так само і русинів. За князя св. Володимира Великого біля 1000 р. більша частина народу була хрещена. При християнстві були створені також монастирі, найвідомішим з яких є ***Кієвсько-печерська Лавра;*** в ній завжди було багато вчених чоловіків, але найславетнішим є літописець ***Нестор*** (помер близько 1130 р.). Його літопис продовжували інші ченці.

Фундамент просвітництва заклали Володимир Великий і ***Ярослав Мудрий;*** вони створили школи для викладання читання, письма, числення, церковного співу та грецької мови. З цих шкіл виходили священики, писарі, тобто переписники книг та перекладачі з грецької. Значна частина городян вміла читати і писати. Крім ченців, з'явились миряни, які писали книги, але лише церковнослов'янською мовою, змішаною з живою мовою.

У 1185 р. було написано прекрасну, написану мовою того часу: ***«Пісню про війну Ігоря Святославича з Половцями»,*** тобто дикими Половцями, що живуть у степах на правому березі Волги. (Слово о полку Ігоревім).

Князь ***Острозький*** ставив школи та друкарні, а міщани різнихї церковних братств, які пвзнвше, коли вище розкольне духовенство морально розвалилось, а руські вельможу не піклувалися про церкву, багато зробили для православної церкви.

У 1586 р. у Львові було реформрвано старе братство ***«Успіння пресв. Богородиці»,*** яке утримувало школу для молоді та друкарню, в якій друкувалися необхідні церковні та шкільні книги.

У 1589 р. цьому братству, яке було найславетнішим для усіх русинів, було надано ім'я ***Ставропігія.*** Ця установа збереглася донині, і у 1896 р. Русини відсвяткували та урочисто відзначили її трисоту річницю.

Ставропігійська вища школа у Львові на той час була дуже відомою і відвідували її найвіддаленіші Українці.

У 1626 р. науковець ***Петро Могила*** став архімандритом києво-печерської Лаври.

Він вирішив заснувати вищу школу у Києві; для цього він відправляв на свій кошт талановитих чоловіків до Німеччини та Франції, котрі потіммали викладати в цій школі.

Могила усвідомив велику потребу та важливість вищої освіти і, отже, переробив Київську ***богоявленську братську*** школу у ***колегій*** за зразком краковської та паризької академії. Для бідних студентів він створив за власні кошти заклад, де їм було забезпечено житло та харчування.

Київський колегій був справжнім вогнищем русинської освіти; тільки, нажаль, не брали до уваги вчення живої, тоді не використаної на письмі мови, а лише церковної словянської.

Могила залишив своє майно, 84 000 польських злотих, цьому колегієві.

Окрім вищої школи в ***Острозі,*** що заснував у 1580 р. згаданий уже ***Константин князь Острозький,*** особливо у викладанні грецької та латинської мов, і крім львівських та київських шкіл, існували братські школи по всій Малорусії та приватні школи в монастирях та церквах, схожі на західноєвропейські приходські школи. Усі ці школи відвідували не лише діти дворян та городян, а й діти хліборобів, хоча би й у невеликій кількості.

Ми не можемо говорити про справжню, всезагальну просвіту простого народу, оскільки неправильним є те, що в той час вони не навчалися живою мовою.

Звичайно, Русини не відстали б від Поляків, якби в минулих століттях в школах використовували живу мову. Загальне духовне виховання, якого хотіли, крім уже названих засновників шкіл, зокрема ***Немирич*** і гетьман ***Виговський*** та ***Мазепа,***

безсумнівно, також значною мірою допомогло б незалежності Малорусі, яка зазнала невдачі.

Після 1764 року, а особливо після 1783 року, коли запровадили жахливе кріпацтво, під владою Катерини II русинька освіта повністю загинула; з 866 шкіл, які були за часів гетьманщині (придушені у 1764 р.) у другій половині XVIII століття на лівому березі Дніпра не залишилося жодної. Колишні козацькі старшини та залишки русинської знаті здебільшого із власної вигоди помосковилися.

Стара українська свідомість і просвіта жодним чином не була придушена. Незабаром знову почало ворушитися, але тепер на іншій, тільки реальній основі. Знаменитий Полтавець Іван ***Котляревський,*** народж. у 1769 р., видав у 1798 р. епохальну «Енеїду», написану живою русинською мовою, столітній ювілей якої урочисто відзначався у 1898 р. по всій Малоруській [землі].

З ***«Енеїдою»*** і пізніше пєсами ***«Наталко Полтавко»*** та ***«Москалем-чарівником»,*** якими він хотів збудити в Русинах національну свідомість і гордість, він відкрив очі своїм землякам і показав їм шлях, щоби вони шли. Про це «Дім і світ» опублікував широкий огляд. [46]

Правда, що Русини не вживали живої мови у своїх школах, але, тим не менш, їх освіта була непомірно більшою, ніж руська, бо Великоруси до Петра Великого навіть не мали вищих шкіл, а ще рідше писали живою мовою. Професорів у московську вищу школу Петро закликв з києво-могилянської академії після

---

46 *Lenard L.* Ivan Petrovič Kotljarevskij / Leopold Lenard. // Dom in svet (Ljubljana). 1904. Št. 3. Str. 142-148.

Kotljarev'skyj, Ivan Petrovyč. Enejida. Na ukrajinsku movu perelic'ovana z perednim slovom ta primitkami prof. B. Lepkogo. Z iljustracijami ta zastavkami A. Štiren. Berlin: Vid. O. D'jakova, 1922. 4°. У Словенії у єдиному екз. – зберігається у Національній університетській бібліотеці (Любляна).

полтавської поразки, обирав та призначав єпископів з вчених Русинів, бо серед вітчизняних Москалів взагалі не було можливо знайти потрібні сили.

Насправді, лише Петро Великий відкрив західну культурну Європу Великорусам, і не дивно, що західноєвропейська культура Москалям була абсолютно чужою; – але також Західна Європа вважала Москву та Русію взагалі частиною Азії.

У південній Русії, в Україні та взагалі у Малорусі ситуація була іншою. Русинський народ з київськими князями вже задовго до 1000 р. був у торгівельному союзі з Константинополем та Грецією. Київські та галицько-володимирські [47] князі були добре відомі та шановані по всій західній Європі, а князі та дворяни подорожували з культурних намірів до просвітницького заходу та багато, багато Русинів відвідували великі європейські університети. Русинькі керівники та козацькі гетьмани були дуже освіченими людьми, а про Богдана Хмельницького ми знаємо, що крім русинської мови він розмовляв польською, латинською, французькою та турецькою мовами.

III

Русинським центром був Київ, саме тому ***Володимир Великий*** (правив від 980 до 1015 рр.) заснував у 988 р. у Києві митрополію, яка залежала від Константинополя, але залишилась

47 Галицько-володимирське князівство у Австрійській імперії мало латинізовану назву «Лодомерія», яка вперше зявилася у титулах угорських королів на початку XIII ст. –

The Titles of the European Rulers. – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20040702041656/http://www.geocities.com/eurprin/poland.html

Після успадкування угорської корони, Габсбурги стали носіями титулу «королів Галичини та Володимирії» і по завершенні розподілу Речі Посполитої утворили на землях колишнього Королівства Русі і Кракова нову адміністративну одиницю – Королівство Галичини та Володимирії, яке проіснувало з 1772 по 1918 рр.

у зв'язку з Римом навіть після того, як Константинополь відпав від Риму, тобто до кінця XI століття.

Митрополію у 1299 р. перемістили з Києва у Володимир.

Московський князь Іван, який заклав фундамент Кремля, викликав у 1325 р. київського митрополита Петра Русина до Москви; Русинам не було любо, що престол всеруського митрополита був би в далекій та чужій Москві. У 1389 р. Київ знову здобув митрополита, але у 1408 р. Москва відійшла від Києва, переважно з релігійних причин.

У XII столітті Москалі були повністю у розколі, а Русини тривалий час хилилися між Римом та розкольним Константинополем. Те, що релігійні справи серед Русинів не були врегульовані раніше, винна сумна ситуація, постійні вйни та відчайдушна боротьба за самостійність.

Русини у 1414 р. відокремилися від Константинополем і обрали митрополита Григорія, який у 1418 р. також відвідав вселенський церковний собор у Констанці. У 1439 р. на церковному соборі у Феррарі відбулося возз'єднання Малоруської [землі]. Однак, коли митрополит та пізніше кардинал Ізидор прибув до Москви, щоб проголосити унію, тоді зібрався незліченні натовпи людей, бояр та єпископів на божественну службу, під час якої Ізидор мав звітувати про успіх об'єднання в Римі, чекали на те, що скаже князь; і великий князь Василій II виступив проти спілки. Через те, що князя всі боялися, ніхто не заперечував, і Москва ***великоруська залишилась у розколі, і донині відокремлена від Риму.***

Тоді великий князь призначив митрополита для розкольної Москви, а пап для католицької Малорусіїі; Пій II у січні 1498 р. точно окреслив межі двох митрополій і підпорядкував київському митрополитові дев'ять уніатських єпископів.

Католицька малоруська церква процвітала досить довго. Пізніше, однак, неосвічені та недостойні чоловіки окупували київську митрополію, а католицька свідомість занепадала. Цією

Котляревський І. Твори. Т. 1. Енеїда. Берлін, 1922. (Бібліотека «Українського слова»). У Словенії є в єдиному примірнику, зберігається у Національній університетській бібліотеці, м. Любляна

можливістю скористалися константинопольські патріархи, зокрема ***Єремія II,*** який заснував багато братств по всій Малоруській [землі] для захисту «чистоти грецької віри», щоб повністю приєднати Малорусь до Константинополя. Після цього в розкольній церкві почався великий моральний занепад; люди здичавіли, а духовенство було невігласне. Бачачи, що надії на допомогу не було ані з Константинополя, ані з Москви, русинські єпископи думали про Рим. І оскільки в 1589 році в Москві був створений незалежний розкольний патріархат, русинські єпископи зрозуміли, що відтепер їхній правовірності більше не загрожує Константинополь, однак Москва, яка, безумовно, доведе їх до повного розколу. Ці та інші причини допомогли у 1595 р. повернути усю Малорусь до ***католицької*** церкви – а Великоруська ***залишилася*** розкольною.

Цезаропапізм [48] зміцнився в Москві, поки не досяг свого

48 *Цезарепапізм* – це східна форма правління, при якій правитель має як церковну, так і світську владу.

«Папоцезаризм і цезаропапізм були двома формами «християнської держави », двома спробами влади видати себе за

піку при ***Петрі Великому.*** Він скасував Московський патріархат, створив так званий »священний синод« і зробив себе руським папою. З тих пір основною метою царів було використання церкви у своїх цілях і тим самим більше і більше зміцнювати своє самодержавство.

Після тривалої боротьби повністю ослаблена Малоруська мала відчувати царський кулак навіть у релігійному плані. Переслідування католиків стояло на порядку денному, і фізична сила царів не вщухала, поки майже вся Україна насильно знову не впала в московський розкол. Варто, до речі, згадати, що царевий наказ поєднав у 1839. до 4 мільйонів русиньких уніатів з розкольною церквою і на сьогодні тільки у Вільнюсі залишився уніатський єпископ.

Перемишльський русинський уніатський єпископ Пелеш пише в книзі «Geschichte der Union»: ***«Кожен чесний Малорус повинен визнати, що об'єднання з Римом спасло церкву і народність Малорусів від неухильної загибелі».*** [49]

І це правда. Малоруси не хотіли розколу, тому що інакше не хотіли б, і також з гордістю уклали союз з Римом – незважаючи на всі перешкоди.

християнську. … Католицьке вчення про церковну ієрархію з Папою на чолі – західний папоцезаризм, покладений в основу католицької теократії, де влада побожна була підмінена владою людською, Папа був визнаний заступником Христа, і людину цю майже обоготворили. … На православному Сході, у Візантії, християнський світ піддався спокусі цезарепапізму. У візантійському теократичному царстві царя визнали заступником Христа і людину цю майже обоготворили». –

Бердяев Н. А. Философия свободы. 1911. V. 4. О христианской истории и историческом христианстве.

49 *Pelesz J.* Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom : von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart / Julian Pelesz. 2 vol. Vienna: Mechithariste Buchdruckerei (W. Heinrich), 1878-1880. 658 s.

Малоруси ніколи не любили пов'язуватися з Москвою, навіть у церковному плані. Вони завжди прагнули бути політично незалежними від Москви, добре знаючи, що для них це означає рабство та національну загибель; вони також добре знали, що, церковно обєднані з Москвою, вони будуть страждати не тільки релігійно, але й національно. Залежність, зрештою, є лише залежність, будь-яка, і вона не залишиться без впливу і всебічних наслідків.

Про те, що Русини не хотіли єднатися з розкольною московською церквою також з національної точки зору, свідчить договір, укладений козаками і Поляками в ***Ґадячі*** у 1658 році, в якому в пункті 7 сказано: ***«Церковну унію слід поширювати на всіх»*** (а саме русинські землі).

На нашу думку, в тому, що Русинська [земля], чи Україна, так довго вагалися між Римом та розколом, було винне нещадне поводження Польщі з Русинами не лише в економічному та національному, але й у церковному плані.

Хоча Папи сумлінно захищали унію, дотримувались її обрядів, навіть суворо забороняли переходити з унії до латинської церкви, деякі особи не завжди дотримувалися цих правил. Польща хотіла повністю уярмити собі Україну та сприяти латинізації. У свою чергу, за русинькими джерелами, латинізовані Русини зазвичай відмовлялися від своєї національності та ополячилися.

І якщо ми зустрічаємо це стільки разів в русинських історіях, і навіть у піснях напади на латинську церкву, ці напади ненастількиі релігійного, як національного характеру.

Припустимо, що всі були такі ж справедливі і мудрі, як був і є Рим, але Русинська [земля] була б здавна і постійно, принаймні, до жорстокого цезаропапізма, католицько-уніатська, бо Малорус знав і все ще знає добре цінити все, що не шкодить, але йде на користь його ідеалам – вільній Україні.

Ми навіть стверджуємо, що у випадку більшої католицької свідомості Русини, безумовно, піднялися на життя і смерть

на святу війну на захист своєї віри навіть проти ще більш жорстоких і нещадних царів, які захоплювали їхніхєпископів і насильно схиляли їх до розколу, і правда є, що вони були б раді негайно знов повернутися до Риму, якщо би – могли і сміли.

* * *

Яка велика різниця між нацією з бурхливим минулим і нацією, яка не може похвалитися багатою, пишною історією! Але немає народу, немає країни на культурному світі, настільки багатої давньою славою та героїчними боями, як південна Русь-Україна. Дійсно, багато народів пишаються своєю багаторічною боротьбою – однак, тисячолітні воєнні лаври має лише Русинська [земля]. І настільки багато ворогів не мав жоден народ, окрім України.

Південна Руська [земля] – це природні ворота до Європи із далеких азіатських степів. Усі народи переселялися на захід через цю землю, і коли на цій землі поселилися Руси, вони ненадовго насолоджувалися спокоєм. Перші руські поселенці, мабуть, мали вести жорсткі битви вже з греками, їхніми сусідами, а згодом і з іншими дикими народами, що приходили з Азії та Кавказу, як, наприклад, Печеніги, Половці та ін., які аж ніяк не були кращими за пізніших Татар.

Про міць цих давніх боїв, хоча й з пізнішого періоду, нам свідчить чудове ***«Слово о полку Ігоревім».***

Русини мали воювати з сусідніми племенами та Москалями, а далі скрізь віки з Татарами, особливо кримсько-татарською ордою та Турками; однак найсумнішими і найжальнішими були багатовікові бої з Польщею та Москвою, які тривають і сьогодні, тільки не зі зброєю.

І над цією жахливою, вогнем і мечем написаною тисячолітньою українською історією блищить ціле небо ясних зірок, могутніх людей, гідних дивування героїв, яким щастя було

GESCHICHTE DER UNION
der
ruthenischen Kirche
MIT ROM
von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart
von
Dr. Julian Pelesz,
Lemberger Metropolitan-Consistorial-Rathe, Pfarrer zur heil. Barbara und Rektor des griech.-katholischen Central-Seminars in Wien.
Mit oberhirtlicher Bewilligung.
Erster Band.
Von den ältesten Zeiten bis zur Wiederherstellung der Union der ruthenischen Kirche mit Rom (1595.)
WIEN.
Druck und Verlag der Mechitharisten-Buchdruckerei
(W. HEINRICH.)
1878.

GESCHICHTE DER UNION
der
ruthenischen Kirche
MIT ROM
von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart
von
Dr. Julian Pelesz,
Lemberger Metropolitan - Consistorial - Rathe, Pfarrer zur heil. Barbara und Rektor des griech.-katholischen Central-Seminars in Wien.
Mit oberhirtlicher Bewilligung.
Erster Band.
Von den ältesten Zeiten bis zur Wiederherstellung der Union der ruthenischen Kirche mit Rom (1595.)
WIEN.
Druck und Verlag der Mechitharisten-Buchdruckerei
(W. HEINRICH.)
1878.

Пелеш Ю. Історія союзу руської церкви з Римом: від найдавніших часів до наших днів. У 2-х томах. Відень, 1878-1880

лише степ, вільний степ, або, як каже козацьке національне прислів'я:

Степ та воля – козацька доля! [50]

Найкрасивішою і найбарвистішою сторінкою нашої словенської історії є doba турецьких боїв, і найприємнішою для нашого народу є фольклор, який розглядає століття цих боїв, і шкода лише, що у нас так мало плекається турецька історична художня література.

Інші народи роблять справи інакше. Вони старанно використовують свою історію у фольклорі і шукають і здобувають, щоб знайти корисну історичну подію для своїх літературних творів.

50 Написано словенською.

Але не лише у вітчизняній – навіть у зарубіжній історії інші народи шукають прекрасні речі, щоб збагатити свій фольклор. При цьому сміємо стверджувати, що нерусинські народи використовують, зокрема, українську історію досить старанно, і що деякі фольклори, особливо руський та польський, збагатили себе за рахунок української боротьби і вважають такі твори перлинами своєї літератури.

Творець руського роману, ***Гоголь,*** родом Русин, прославився українськими романами та оповіданнями; його Тарас Бульба надзвичайно чудовий. ***Пушкін, Лермонтов*** і др. також запозичували з невичерпного українського скарбу. ***Крашевський*** та ***Чайковський*** написали незліченні новели та романи з української історії та бурхливого малоруського життя польською мовою; і великий жахливий роман колосса ***Сенкевича*** «Вогнем та мечем» описує історичні події часів Богдана Хмельницького.

Знаменитий Англієць Байрон оспівував гетьмана ***Івана Мазепу.*** [51] Також багато інших письменників, наприклад, відомий чеський письменник ***Єлінек,*** [52] що раді черпати речі для своїх творів, чи то з життя, чи з історії української.

Звичайно, Русини чудово знають своє історичне багатство і використовують його у літкратурі, як тільки можуть. Однак, чим більше розвивалася русинська свідомість і ще, особливо, фольклор спасався від кайданів, у які їх вковала невиправдана цензура, тим більше вона буде підніматися. Русинам вистачить багатої історії для століть всебічної літературної діяльності. [53] Ідеалізм, з яким Русини були за ***«святий***

51 *Byron G. G.* Mazepa Jovan, Hetman ukrajnski dôbe Petra Vélikega / pravlica zgodbe resnične po Byronovi istega imena slobodno pel in pomnožil Jovan Koseski. V Ljubljani : J. Blaznik, 1868. 55 str.

52 *Jelinek E.* Ukrajinskě dumy / Edvard Jelinek. Pracha: F. Šimáček, 1888. 100 s.

53 * 15) *Navlevič V.* Po1jaki i Rusini v izliodni Ga1iciji / Vasilij

хрест і золоту волю» протягом століть – неодмінно збудять великих письменників.

Коли було потрібно або козаки хотіли нанести удари по Турках і Татарах, вони висилали козаків із Запорозької Січі, які закликали людей на війну по всій Україні та їх надихали:

«Хто хоче сидіти на колі за християнську віру, хто готовий за святий Хрест дати себе четвертувати, хто готовий терпіти всі можливі муки і хто не боїться смерті, нехай йде до козаків! Не бійтеся смерті; від неї все рівно не убережетесь! Ось воно, таке наше козацьке життя!» [54]

* * *

Русинський народ, який має бурхливе і неспокійне, але славне минуле, зараз принижений і пригнічений. Він не сміє розвиватися культурно, як би хотів, він не сміє використовувати свою милу рідну мову – цей 30 мільйонний народ! Скільки Русини мали своїх школ, Великоруси, як ми бачили, їх придушили; по-перше, вони нав'язували свою мову у відомствах – цариця Катерина II заповіла впровадити у школи *московщину – ломоносівщину.*

У 1861 р. Русини по всій Україні встановлювали ***недільні*** школи; ця спроба підняти просвіту, але не була люба польській шляхті та Євреям на лівобережній Україні, і євреї підняли великий крик в одній із своїх газет про те, що Українці підбурюють народ проти царя і розповіідають людям, як Хмельницький та Гайдамаки виганяли Поляків і Євреїв з країни, і що вони хочуть відновити козацьке гетьманство.

Цим скористалася і якась московська газета, стверджуючи, що Українці повязались з Поляками, бо саме тоді, у 1861 року, спалахнуло польське повстання. Тоді московський уряд позакривав недільні школи та відправив українських уродженців на заслання.

Navlevič // Rimski Katolik. 1894. VI. Tečaj. Zv. I. Str. 79-100.

54 Написано словенською.

Той же уряд заборонив використовувати русинську мову в писанні, школі, церкві та відомствах у 1863 року, а також забороняв розповсюдження просвітництва серед народу рідною мовою.

Московські слов'янофіли максимально чорніли українських патріотів, і вони також досягли того, що в 1876 р. було видано царський наказ, який забороняв ввозити в Русію русинські писані книги та друкувати їх у Русії. Малоруский фольклор в Україні, таким чином, майже придушили. І якщо цензура дозволяє надрукувати невелику книжицю русинською мовою, вона повинна бути надрукована у великоруській орфографії. Що дозволено Полякам, Німцям і навіть Татарам та Євреям, не дозволено Русинам! А це також припиняється, цю несправедливість також долає русинський український народ, і руська мова «не вмре, не загине».

У Галичині, де проживає понад три мільйони людей, Русини розвиваються трохи легше, ніж це стверджують насправді; але набагато більше можна було б зробити. Тут їх економічно пригнічують євреї, національно їх гноблять Поляки, і їм надається мало прав у школі та відомстві. З іншого боку, реальну, універсальну і всебічну дію для народу гальмують русофіли, москвофіли, які намагаються придушити останній рух, останній прояв на користь русинької національної справи, тому що вони стверджують, що великоруський і русинський народ – це тільки один народ, і що вони мають тільки одну літературну мову і правопис – московські.

Незважаючи на всі перешкоди, однак, русинькі тубільці багато роблять для русинського народу. Уже кілька десятиліть Левів [Львів] став справжнім центром і вогнищем русинської культурно-економічної діяльності – центром, який також охоплює українських письменників під руський уряд, де досі діє відома заборона від 1876 року.

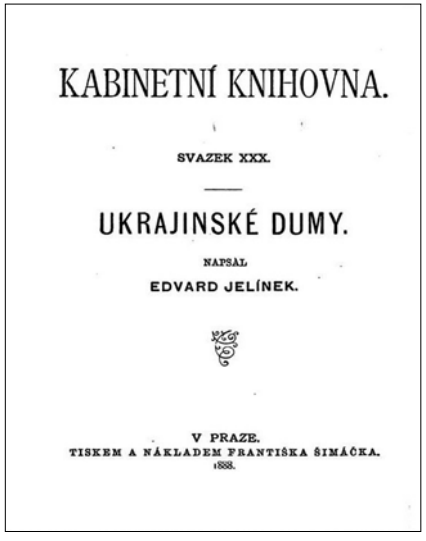
KABINETNÍ KNIHOVNA.

SVAZEK XXX.

UKRAJINSKÉ DUMY.

NAPSAL

EDVARD JELÍNEK.

V PRAZE.
TISKEM A NÁKLADEM FRANTIŠKA ŠIMÁČKA.
1888.

Єлінек Е. Українські думи. Прага, 1888. В Словенії чеський оригінал у єдиному примірнику зберігається у Люблянській семінарії. Словенський переклад Антона Берчѐ (у 5 прим.) є тількі у Національній університетській бібліотеці, м. Любляна

* * *

Ми окреслили велике історичне підґрунтя та описали національні відмінності Русинів та Великорусів, адже це єдиний спосіб зрозуміти сучасну гарячу боротьбу в Русії: пристрасну агітацію та прагнення до свободи, з одного боку, і жорстоку силу з іншого. Найгірші повстання – саме в тих місцях, де проживає малоруський народ. Робочі піднімаються, селянство опирається проти служби державі, а все освітянство в містах тримається спвльно з повстанцями проти державної влади. Все більше і більше проявляється їхнвй намір – кривавою силою створити самостійне народовладдя.

Однак, інший політичний світогляд мав великий національний український пророк ***Тарас Шевченко,*** який у чудових піснях являє всю силу своїх почуттів. Він писав вогнем і гарячою кров'ю серця. Він був справжнім Слов'янин і поет. Незважаючи на незвичайне обурення, з яким він нападає на Москалів та Поляків, він ніколи не забував, що він Слов'янин і що у слов'янської матері є багато дочок; він ніколи не забував, що Руси та Поляки зрештою є лише братні народи, і що всі слов'яни – це одна велика родина, яка повинна повністю і у

частинах зберегтися, піднятися і прославитися лише у згоді і культурною діяльністю за угодою.

Шевченко був шляхетною людиною, яка любила прощати; він забув би всі кривди, які були зроблені Україні, і напружив би всі інші струни на своїй лірі, якби бачив, що становище України покращується, і вона прийшла до своїх святих прав. Кожний слов'янський народ вільна розвиватися для себе культурно, але бути духовно та економічно об'єднаною з усіма братськими племенами.

Шевченко також був би задоволений великим урядом минулого разу, якби це було справедливо до України. Коли цар Олександр II. після 10 років заслання він помилував його і Костомарова, все ожило в нових надіях на краще майбутнє; а потім написав відомого Костомарова своєму кращому другу Шевченку: «Час змінився. Цар, дай Бог йому здоров'я і тривалих чаклунів, не забороняє нашій мові; тепер процвітає рідна література; вони в них багато сили. [55]

Скільки разів Русини, хоч і вимушені, але поступалися Москві, сподіваючись, що вона не порушить їхніх прав! І якби Москва і Петроград були по-справжньому справедливими до Русинів, то Русини також були б віддані державі, і не плекали б зараз такої ненависті до неї; Русії це було б на велику користь.

Навіть ще сьогодні Русія досягла повної відданості і згоди від Русинів, якби ставилася до них справедливо і давала б їм свободу в економічному, релігійному та культурному розвитку. У цьому випадку Русини навіть відмовилися б від ідеї повної незалежності, якої вони найбільше прагнуть заради того, що потім сподіваються реалізувати свої права; але поки вони не

55 * 16) *Пачовський М.* Сотні роковини народного письменства Руси-України. Памяти Івана Котляревского. – У Львові: З друкарні Наукового Т-ства ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарского, 1898. С. 50.

досягнуть цього, вони не спочиватимуть – про це досить яскраво свідчить майже тисячолітня історія.

Як вже згадувалося раніше, Шевченко вважав, що права Русинів та України треба виборювати «з розуму світлим мечем», [56] зі зброєю освіти та загальної національної свідомості; і коли вона поширяться по всім прошаркам українського народу, тоді позабудеться срамотна доба і оживе знову слава України і засяє той ясний світ, який не буде знати ночі. У 1898 р., коли відзначали 100-річчя, що ***Котляревський*** написав свою ***«Енеїду»,*** першу книгу, написану живою малоруською мовою, д-р. Іван Франко склав для великої церемонії у Левові чудовий драматичний пролог, в якому козак закликає до просвітництва всіх Русинів. Нового Богдана Хмельницького треба, кличуть, щоби очолив боротьбу та врятував Україну. Однак Козак відповідає, що прийде Богдан, втілена русинська сила і єдність:

До великого моменту
Будь готовий кожний з вас,
Кожний може стать Богданом,
Як настане слушний час.
Мовиш: нині інші війни,
Ну, то іншу зброю куй!
Ум гостри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кожний думай, що на тобі міліонів стан стоїть
Що за долю міліонів
мусиш дати ти одвіт.
Кожний думай, тут в цім місці,
Де стою я у вогні,

56 Словенська фразема, походить з творів Ф. Прешерна.

Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся, мов тінь, –
Пропаде кривава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися,
І дітей своїх ховай,
Коб лиш чистая пшениця,
– Буде паска й коровай».
Чи побіди довго ждати?
Ждати – довго! То й не ждиж!
Нині вчися побіджати,
Завтра певно побідиш.
Та ж не дарма цвіт розцвівся!
Чей же буде з цвіту плід.
Та ж недаром пробудився
Український живий рід.
Та ж недаром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
А Вкраїна ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре! [57]

57 Наведено словенською. *Франко І.* До великого моменту (У оригіналі остання стрічка є: *Та ми крикнім: «Ще не вмерла, Ще не вмерла і не вмре!»*).

Мальшина К. В.
ЗАПОРОЗЬКА СІЧ НА СЛОВЕНСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Козак Байда – Йоже Абрам, словенський літератор

Йоже Абрам всі свої праці, пов'язані з українською тематикою, підписував псевдонімом «Казак Байда» (оскільки слово «казак» прийшло у словенську з російської). Псевдонім був ним обраний невипадково. Абрам захопився слов'янською літературою і значною мірою українськими темами ще у гімназичний час у Любляні і потім продовжив займатися нею під час своєї теологічної освіти у семінарії у Гориці. [1] Любов до України і українських козаків-героїв супроводжувала Йосипа Абрама все його життя. Також він був дуже привязаний до своєї рідної землі – словенських земель Примор'я та Горицiї, які страждали від утисків з боку італійського ірредентизму і пізніше від фашизму. Пізніше, у містечку Трента, він залюбився у величність Альп, став

1 Місто Гориця є спірною територією між Італією і Словенією і було поділено навпіл між ними, що закріплено італо-югославськими угодами 1947, 1954 і 1975 рр. –

Мальшина К. В. Тернистий шлях словенського державотворення (1918-1941). К.: ІУАД НАНУ, 2018. С. 11-12.

неабияким альпіністом і боровся за те, щоби Східним Альпам, відтятим у Словенії Австрією, [2] «залишився словенський характер». [3] Тож козацька героїка – опір гнобителям – була дуже близька його серцю.

Він народився 2 лютого 1875 р. у Штаньєлі, у Істрії – у Словенському Примор'ї. Коли у 1971 р. український філолог-шевченкіст Вілль Гримич навідався до його рідної хати, він був розчарований, оскільки вона стояла у розвалинах. [4] Маленький Йосип відвідував початкову школу у своєму рідному Штаньєлі, а потім у Горіці чотири роки навчався у перших класах гімназії. Потім його відправили до Любляни, де він вчився у вищих класах гімназії та закінчив її у 1895 році, коли в Любляні стався страшний землетрус.

Зацікавленість Й. Абрама українською поезією, історією, козацькими традиціями виникла ще за часів люблянського періоду школярства під впливом Янеза Євангеліста Крека, [5] який був знаковою, харізматичною фігурою словенської культури і політики наприкінці XIX – на початку XX ст. Сам Крек відмінно розмовляв українською. Він брав участь у шевченківських святкуваннях, що їх влаштовувала студентська

2 *Мальшина К. В.* Тернистий шлях словенського державотворення (1918-1941) монографія. К.: ІУАД НАНУ, 2018. С.169-178.

3 *Kragelj J.* Josip Abram – Trentar / življenje in delo / Jožko Kragelj. Koper: Ognjišče, 2000. S. 30.

4 *Kragelj J.* Josip Abram – Trentar / življenje in delo / Jožko Kragelj. Koper: Ognjišče, 2000. S. 56.

5 Крек Янез Євангеліст (1865-1917) – словенський політик, соціолог, письменник, теолог, публіцист і журналіст. Депутат Рейхсрату з 1897 р., але не був задоволений своєю роботою у Віденському парламенті, тому в жовтні 1900 р. відмовився знову балотуватися, вважаючи, що робота на батьківщині більш потрібна. У 1901 р. був обраний до Крайнського провінційного парламенту, депутатом якого залишався до своєї смерті.

молодь у Відні. На вечорах, присвячених Шевченкові, він виступав українською мовою. [6]

На початку 1890-х років Крек, тоді професор теології люблянської семінарії, зібрав навколо себе гімназичну та студентську молодь та надихав їх на зайняття зі слов'янських мов, особливо української, прищеплював їм любов до української мови та козацької героїки.

Вперше Абрам пішов на студентську зустріч з Креком у 1892 р., коли ходив у п'ятий клас гімназії у Любляні. У дійсності, Крек увів у Словенії «справжню перипатетичну школу – вдома, в дорозі, у лісі, у горах, скрізь». Абрам розповідав, що «він навчав нас, коли ми цього навіть не усвідомлювали, навіть коли нам було весело більш за все – посеред повсякденності. Разом з цим непрямим навчанням, він також приділяв багато уваги прямому, серйозному навчанню. Він навчав нас філософії та познайомив із вивченням мов, чеської та інших слов'янських мов, але без граматичної сухості, тільки більше читаючи». Саме Крек подарував Абраму першу у його житті українську книжку – **Руський спѢваник**, [7] з якої він познайомився з українськими народними піснями і творами Шевченка. Збірка вміщувала більше 250 текстів, з яких більшість складала новіші українські хоральні композиції.

Потреба укладання цього збірника пісень була викликана появою нових музичних композицій талановитих компо-

6 *Гримич В. Г.* Словенська літерат*у*ра і Т. Г. Шевченко // Шевченківський словник. У 2-х томах. К.: Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка, 1978. Т. 2. Сє – Сол. С. 210-229.

7 Рускій спѣваникъ / Уложивъ *Кость Паньковскій.* У Львовh: Накл. Тов. «Просвhта». Зъ друкарнѣ Товариства им. Шевченка, 1888. 288 с. – Ц. 10 кр. а. в.– Друк 2500 пр.

Співаник був виданий товариством «Просвіта» двома накладами (1888, 1899). –

Кострова М. Видавничі проекти Костя Паньківського / Майя Кострова // 2008. С. 112-113.

зиторів на слова народні та авторські. Крім того, як зазначає укладач, давніші збірники пісень недостатньо якісно укладені, не зовсім відповідали естетичним смакам і своїми музичними композиціями не могли рівнятися з новими. [8] Видання стало настільки помітним, що викликало цілу дискусію в Україні. [9] Москвофіли вважали, що «г-н Паньковский, як видно из сборника, тщательно собрал в нем все песни, появившиеся у нас во время последнего польского возстания и направленныи против «москалей», а избегал обнародовления песен против всех других народностей». [10] Всупереч цим закидам, на захист співаника виступили В. Коцовський і І. Франко. Оскільки москвофіли зачепили польску тему, ґрунтовна рецензія Франка на виданий збірник в польському часописі «Prawda» (1888, Варшава) винесла дискусію ще ширше на захід. Як доцільно вказує Коцовський, в збірнику «поміщено множество чисто-народних пісень і творів зовсім вже не полонофільських авторів (Шевченка, Федьковича, Гушалевича, Устияновичів, Як. Головацького, Шашкевичів – батька и сина)». [11] Така багата колекція заслугувала особливу увагу й у Словенії.

Абрам у спогадах про Крека описує цей момент так.

«*– На, це тобі».* У мене ніколи не було в руках української книги. Це був «Руський співаник», збірка народних та художніх пісень, написаних у національному дусі. Тож ми почали читати. Це було трохи важко. «*Просто читай, і іншого разу скажеш, чого не зрозумів. А тут, добре подумай над кожним віршем, а також над кожним словом, щоб отримати значення самостійно, або за походженням, або з контексту*». [12]

«*Прочитав мені перший вірш сам, я ж після нього: «У сусіда хата біла, у сусіда жінка мила».* Було важко звикнути до кирилиці. «*Ти відразу побачишь, наскільки це на диво прекрасно, швидко звикнеш, але не припиниш, поки книгу не вивчиш, – Тут, бачиш, є справжній слов'янський дух. А козаки, гей, це були ще ті півники!*». [13]

Водночас Абрам контактував з єпископом Махничем, [14] який почав видавати у Горіці журнал ***«Римський католик»*** (*Rimski katolik*, далі Р.К.). Абрам писав: «*Римський католик навчив нас мислити, розширив кругозір, відповідав на питання, якими наповнений світ навколо нас, привернув нашу увагу до принципових питань про літературу, науку, мистецтво, до соціальних, релігійних, церковних та інших питань, він навчив нас, якою має бути правильна робота, щоб народ був справді успішним у всіх відношеннях, він увів нас умілим запальним словом у світ ідеалів*». Журнал став войовничим, тому ліберали нападали на нього. Він також мав ***«Учнівський додаток»*** (*Dijaška priloga*) для школярів, у якому вони самі публікували свої статті, які Махнич оцінював їх і нагороджував найкращі. Учні були в захваті. За угодою з Махничем Абрам безкоштовно розповсюджував серед школярів 40-50 примірників журнала.

«Інтерес до газети помітно виріс. Р. К. викликав рух і в інших наших середніх школах: у Цельї, Мариборі та інших місцях.

8 Передне слово // Рускій спѣваникъ / Уложивъ *Кость Паньковскій*. У Львовѣ: Накл. тов. «Просвѣта», 1888. С. 3.

9 Кострова М. Видавничі проекти Костя Паньківського / Майя Кострова // 2008. С. 112-113.

10 «Рускій спѣваникъ…» // Червоная Русь. 1888. Чис. 14. С. 4.

11 Коцовскій В. [Рец.]: «Рускій спѣваникъ». Уложив Кость Паньковскій. У Львовѣ. Накл. товариства «Просвѣта», 1888. 288 с. Ц. 40 кр. // Зоря. – 1888. – Чис. 4. – С. 72.

12 *Abram J.* Janez Ostap – Krek – zaporoz'kij kozak // Naša moč. 1918 (11. oktober). Št. 46. S. 1.

13 *Kragelj J.* Josip Abram – Trentar / življenje in delo / Jožko Kragelj. Koper: Ognjišče, 2000. S. 17.

14 Махнич Антон (1850-1920) – словенський єпископ, богослов, поет, письменник, редактор, критик словенського культурного та духовного життя. Вихователь молоді, професор Біблії Нового Завіту семінарії в м. Гориця.

Тодішні шкільні методи виховання та навчання не могли задовольнити дух молодого учня, і Махнич та Крек намагалися заповнити цей зияючий пробіл. Коли студент складає іспит на зрілість наприкінці середньої школи, він також повинен бути ідеологічно сформований, цілісний, зрілий юнак, так – чоловік! Він повинен мати сильний світогляд і досить сильну волю, щоб рухатися до подальшої вищої професійної освіти по добре прокладеному шляху – до своєї життєвої мети.

Цей жвавий студентський рух був недовгим, тому що незабаром був придушений шкільною владою – принаймні як суспільне явище, – але він мав велике, вирішальне значення для подальшого розвитку та руху учнівської молоді. Словенський студент почав більше міркувати, він усе більше цікавився світом і життям навколо нього, усіма культурними питаннями, які вузьколоба шкільна освіта залишила недоторканою». [15]

За допомогою «Р.К.» і «школи» Крека ціла низка майбутніх класиків словенської прози та поезії проторили собі шлях у професійну літературу, серед них **Іван Цанкар,** [16] **Отон Жупанчич,** [17] **Драготин Кетте** [18] та **Йосип Мурн**. [19]

15 *Kragelj J.* Josip Abram – Trentar / življenje in delo / Jožko Kragelj. Koper: Ognjišče, 2000. S. 13.

16 Цанкар Іван (1876-1918) – словенський письменник-класик, прозаїк, драматург, публіцист, чия творчість визначала основну специфіку «словенського модерну». Цанкар зробив великий внесок у розвиток національної культури словенського народу.

17 Жупанчич Отон (1878-1949) – словенський поет, драматург Люблянського театру драми, перекладач і редактор журналу «Люблянський дзвін». У 1907 р. став вихователем графа Манфреда Атемса і жив у цій аристократичній родині у Вютемберзі, Форарельберзі та Баварії до 1910 р. Міський архіваріус. Голова Спілки словенських письменників. У 1926 році також був одним із засновників словенського ПЕН-клубу і був обраний його першим президентом. Спільно з Цанкарем є знаковою фігурою у розвитку словенської національної культури.

18 Ке́тте Драготи́н (1876-1899) – словенський поет, представник словенського модернізму. Читав грецьку, німецьку, латинську, російську поезію, вчив англійську, італійську, французьку, російську мови, писав вірші, які публікував у журналі «Люблянський дзвін».

19 Мурн Йосип (псевдонім – Александров) (1879 – 1901) – словенський поет, представник модернізму.

Статті стосовно Росії, українців та поляків, що публікував у той час «Р.К.», допомагали Абраму розібратися у положенні слов'янських народів Російської імперії. [20]

Знайомство з Україною було неможливо без поглиблення у історію козаків, їхнього чину життя, обрядів, пісень, імен та призвіськ. Крек дуже багато розповідав Абраму про це. «Я закидав його сотнею питань, а він на ці сто запитань із задоволенням мені відповідав, – він сміявся від душі і старанно тягнув свою трубку. Гей, Божі люди, якби я міг пояснити вам усе так, як він мені, я б віддав усе! Цілу ніч у сновидіннях я їздив із цими кремезними козаками по степах, катався з ними у чайках по Дніпру та Чорному, руському морю, або сидів з ними на Запорозькій Січі навколо велетенських к казанів і відвідував їхні надзвичайно демократичні збори (віче) на Січі.

З особливою радістю та зацікавленням він розповідав мені про козацьку природу, про їхній братній дух та простоту, про конституцію народного уряду Запорожжя. Усі вони були рівні і рівноцінні, рівноправні. Щороку вони переобирали свого правителя, «кошового отамана», та інших начальників та писарів. Якщо їм хтось був не до душі, вони звільняли його і обирали іншого «брата-товариша».

Я ніколи не забуду того, що сказав мені колись Янез:

«*– Подивися, друже, яку конституцію мали прості Запорожці там у середині XVI століття і ще раніше, і вона діяла до близько кінця XVIII століття, коли Катерина II придушила Січ, тоді як в Німеччині та у всій західній культурній Європі все більше панував і консолідувався найтемніший абсолютизм.*

20 *Kralj I.* Nekaj zanimivejših poglavij iz ruske cerkvene zgodovine od XIII do XVII stoletja / Ignacij Kralj // Rimski Katolik. 1893. Tečaj V. Zv. I. Str. 61-79.

Kralj I. Moskva / Ignacij Kralj // Rimski Katolik. 1893. Tečaj V. Zv. II. Str. 166-184.

Navlevič V. Po1jaki i Rusini v izliodni Ga1iciji / Vasilij Navlevič // Rimski Katolik. 1894. Tečaj VI. Zv. I. Str. 79-100.

Семінарія, м. Горіція. 1914 р.

Хоча слов'янські народи закуті у віріги, що через тривалі страждання вони частково навіть оніміли, але глибоко у своїй природі, душі більше, ніж у інші народи, втиснено прагнення до свободи. Рано чи пізно це хнову запалає і розірве всі кайдани».

«– Я душею і тілом – Запорозький козак!» Так мені говорив. «Будь ще ти, і спільно поширюватимемо, однак не імена, а справу. Досконала демократія – буде наш девіз! У народі збудимо прагнення до свободи, до рівноправності! Учитимо людей, щоби їх усіх захопила ця ідея. Учитимо освічені прошарки, щоби вони відчували єдність з народом – «з найменшим братом!» [21]

Козацька героїка підштовхнула Абрама до ідеї заснування «Запорозької Січі».

У 1895 році він вступив до семінарії у м. Горіці. Його однокласниками також були **Антон Брецель та Цирил Вуга.** Після першого курсу на каникулах він запросив їх до свого рідного Штаньєля.

Усі троє обєдналися у «козацьке побратимство» «Запорозька Січ». Їхній девіз був: «Працюймо за віру й батьківщину!»

«*Ми також вибрали козацькі імена. Першого, якого ми обрали гетьманом невеликого козацького народця, ми назвали Богданом* [22] *(Брецель), другого – Салопом* [23] *(Вуга), а мене – Байдою.* [24]

21 Abram J. Janez Ostap – Krek – zaporoz'kij kozak // Naša moč. 1918 (11. oktober). Št. 46. S. 1.

22 Про Богдана Хмельницького Абрам писав: «Найвищої кульмінації своїх сил і слави козаки досягли під могутнім керівництвом всесвітньо відомого гетьмана всієї України Богдана Хмельницького, який врешті врятував свій народ у союзі з московським царем Олексієм Михайловичем у Переяславській угоді 1654 р. за дуже сприятливих умов. Ну, Москва ніколи не була людиною слова; вона жорстоко розтоптала договір і поневолила всю Україну. –

Abram J. Janez Ostap – Krek – zaporoz'kij kozak // Naša moč. 1918 (11. oktober). Št. 46. S. 1.

23 Як і у давнину, коли прізвиська складалися мимовільно, стихійно, побратими іменували й козака Салопа, який дуже полюбляв носити накидку. Салоп – широкий верхній одяг, довгаї накидка з прорізами для рук, з пелериною, поширене в міщансько-купецькому середовищі у 2-й половині XIX ст.

24 Староукраїнське слово «байдувати» означало майже те саме, що й «козакувати», а саме вести вільне, незалежне життя. Козак Байда – князь Дмитро Іванович Вишневецький (1517-1563), легендарний засновник Запорозької Січі, прожив серед козаків більше 20 років і отримав відповідне призвісько. Абрам обрав це призвісько саме тому, що «низові чи Запорозькі козаки у 1556 р. заснували під керівництвом черкаського і канівського старости Дмітра Вишневецького (у народних піснях «Байда») на островах нижнього Дніпра Запорозьку Січ».–

Abram J. Janez Ostap – Krek – zaporoz'kij kozak // Naša moč. 1918 (11. oktober). Št. 46. S. 1.

Героїчна смерть Дмитра Вишневецького перетворилася на символ незламності християнського духу. Тема смерті Байди, вже через кілька тижнів після його загибелі, лягла в основу латинськомовної елегії німецького ландскнехта Йогана Зоммера, який проживав тоді у місті Сучава (Молдова). А наприкінці 60-х років XVI ст. професор Краківської академії Матвій Пійонтек вже записав до свого збірника жалібну версію пісні про козака Байду. –

Незнайома Кліо. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба. / В.Горобець, Т. Чухліб. К.: Наукова думка, 2004.

«Дума про Байду – козака» здобула велику популярність не

Ми назвали Янеза ім'ям Остап [25] *і почесним гетьманом, а також вручили йому диплом – у 1907 р., який він прийняв з особливою радістю і повісив у своїй кімнаті, де він і досі висить на згадку про прекрасні дні. Тим, що він козак, Крек навіть хвалився у парламенті*». [26] Пізніше прийняли у козаки ще **Франа Павлетича** (тоді вже молодого горицького адвоката**)**, який став Стереженком. [27]

лише серед українців, а й на теренах Центрально- Східної Європи, у народів, які так чи інакше потерпали від турецького чи австро-угорського гніту, – поляків, південних слов'ян, словаків, чехів. –

Dzjuba – Pogrebnjak O. Один український мотив Безіменного древа Драго Янчара / Olena Dzjuba – Pogrebnjak // Simpozij OBDOBJA 29 Št. 7. S. 60.

Тому у Словенії Байду знали й за славетною народною думою, як «козацького героя українських народних пісень, що загинув у Царгороді у страшних муках». –

Lubynecky M. Pregled nove ukrajinske književnosti; Iz ukrajinščine prevel Jan Šedivy // Dom in svet (Ljubljana). 1928. Št. 4. S. 277.

25 За Остапом, сином Тараса Бульби.

26 *Abram J.* Janez Ostap – Krek – zaporoz'kij kozak // Naša moč. 1918 (11. oktober). Št. 46. S. 1.

27 Козацький рід Стороженків відомий з XVIII ст. У Словенії наприкінці XIX с. були відомі два Стороженка. Можливо, прототипом слугував Олекса Петрович Стороженко (1806 – 1874) – український письменник, етнограф, драматург (у вільний від служби час), автор роману з української старовини «Брати-близнюки». (1857), «Українських оповідань» у двох томах (1863). Словенською вийшло одне його оповідання:

Storoženko O. Ne o pravem času // Kmetijske in rokodelske novice. 1901 (01.02.). Št. 5. S. 44-46, 55-57.

Також у Словенії був відомий і Микола Ілліч Стороженко (1836–1906) – історик літератури, як автор біографічних досліджень про Шевченка («Первые четыре года ссылки Шевченко», 1888; «Новые материалы для биографии Шевченко», 1898) та ін., опубліковані в журналі «Киевская Старина», який здобували й у Словенії. Один з колег Й. Абрама, Франц Штінгл, пізніше написав некролог

Байда і Салоп написали ***«Січовий гімн»***, який був покладений на музику богословом Людовиком Шонцем з Томая. [28]

Січовий Гімн

Allegro maestoso.
Закричимо: Слава Січі! Най від землі края

Animato.
Наших криків галас проникає
у повітря до стель неба!
Гайд на ноги в справжні бої,
Гайд на ноги в справжні бої,
слава, слава, слава Січі,
слава Січі,
слава, да воскресне!

Коли під час канікул 1896 р. у Штаньєлі було засновано «Запорозьку Січ», було вирішено, що члени збиратимуться двічі або принаймні раз на рік. 31 липня 1897 р. «Січ» отримала свою «***конституцію***» і завдання поширювати та підтримувати католицьке часописьє та вивчати соціальне питання.

Центральна семінарія в Горіції складалася з богословів трьох національностей і трьох єпархій: Горіційської, Трієст-Коперської та Порецько-Пульської. В результаті студентське культурне життя стало дуже різноманітним. Стара бібліотека семінарії надавала їм достатньо матеріалу для навчання різними

М. І. Стороженку, де також згадав про його внесок у Шевченкіану. –

Štingl F. Nikolaj Iljič Storoženko / Fr. Št. (Franc Štingl) // Dom in svet (Ljubljana). 1906. Št. 4. S. 256.

28 Siška himna. Besede Bajde in Salopa Kazaka. – Uglasbil Ludovik Šonc // Abram J. Spomini na dr. Jan. Ev. Kreka. Mentor. 1926/27, Št. 5/6. S. 113.

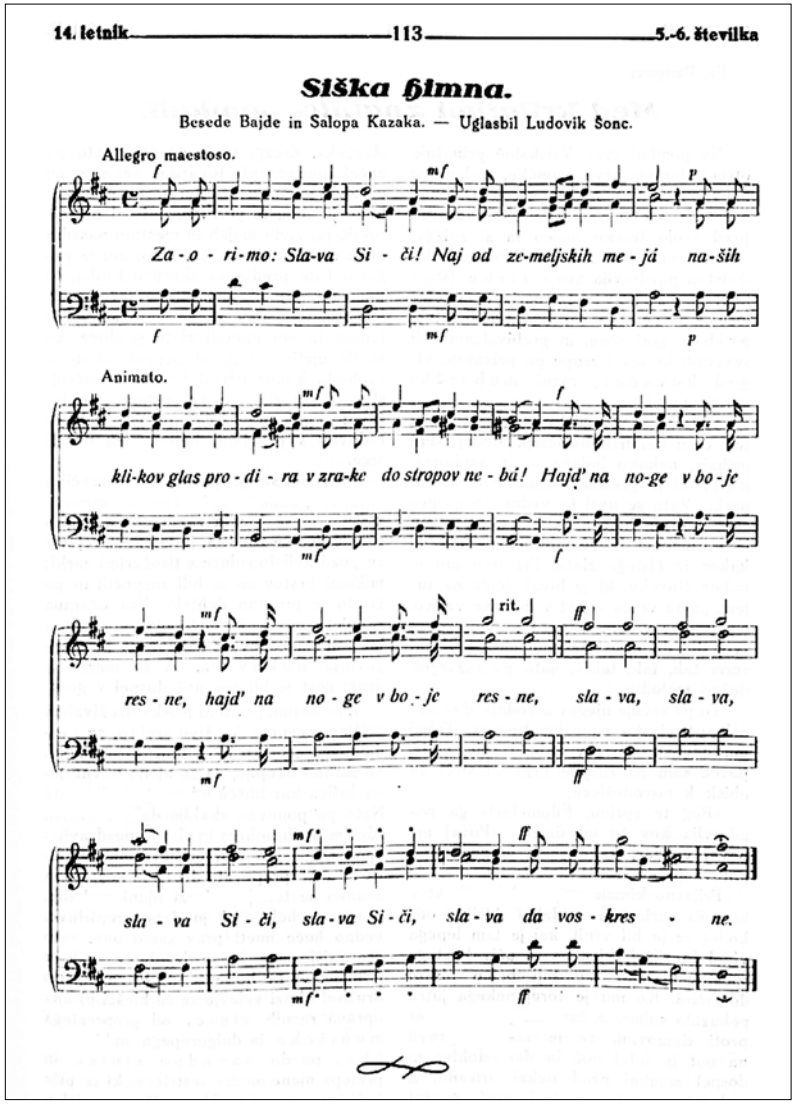

Січовий гімн.
Слова козаків Байди та Салопа. Музика Людовіка Шонца

мовами та богословськими предметами. Горицькі студенти-богослови були пов'язані зі студентами у Відні, де виходив журнал «Зора», листувалися й з українцями у Львові, посилали їм книги видавництва Товариства св. Мохора, і деякі українці почали цікавитися нашою літературою. Найбільше захоплення виказував Ілько Кузів, який почав перекладати Ф. Мешка та С. Стрітара. [29]

Виконуючи «січове» завдання, Казак Байда-Абрам став членом Львівського товариства «Просвіта». З книги, подарованої йому Креком, він переклав у 1898 р. поему С. Воробкевича «Рідній мові» і опублікував її у дитячому журналі «Янгольчек». [30]

* * *

«Запорозький вечір»

Після закінчення семінарії життя розкидало «козаків-побратимів» по західній, Приморській Словенії. Не всі обрали одну професію, але кожний памятав про свої «січові» обов'язки.

Гетьман Богдан – Антон Брецель через кілька місяців покинув теологію і вступив до медицини. У 1903 р. він приїхав до Горіці, де спочатку був приватним лікарем, а пізніше приматом у лікарні Милосердних братів.

Салоп-Цирил Вуга співав першу месу того ж року, що і Абрам. Він мав капеланську службу в Кобариді (пізніше епіцентр Сочанського фронту Першої світової війни, де загинуло біля 1 млн людей), де заснував «Словенське католицьке освітнє товариство». У роки війни прикладав усі зусилля для допомоги та харчування біженців.

29 *Abram J.* Maloruska književnost: Slovenci v Rusinih / Bajda Kazak (Jože Abram) // Dom in svet (Ljubljana). 1902. Št. 2. Str.119-120.

30 *Abram J.* Rodnemu jeziku / J. A. (Jože Abram) // Angelček. 1898. Št. 7. S. 110.

Що стосується Абрама-Байди, у 1901 р. він отримав призначення у селище Тренту, край східноальпійського високогір'я. Він залюбився у гори, став альпіністом і приклав чимало зусиль до розвитку словенського альпінізму.

Незважаючи на те, що інші не приділяли українській тематиці стільки часу та сил, всі вони часто зустрічалися з різних нагод: перша меса, благословення прапора Католицького освітнього товариства, святі праздники, лікування хвороб. Говорили про ситуацію в Словенії, про загальну австрійську політичну структуру та особливо про німецьку гегемонію, яка завжди і всюди пригнічувала словенців та слов'ян взагалі. Шкодували, що уряд не мав і не має ніякого сенсу для економічних започаткувань фермера та робітника.

Зустрічалися у Крека у містечку Пртовч. Абрам розповідав, «скільки молока вони з Креком випивали щодня, як вони засмагали, гуляли, разом молилися і розмовляли. Вони читали Гейне та Шевченка, приймали паломників у неділю і, словом, насолоджувалися незайманим повітрям. Вони не нудьгували. До Крека віталися депутати парламенту та політики, радники різних організацій, студенти та жебраки». [31]

Абрам у Тренті також зацікавився Словенським альпіністським товариством (САТ), яке існувало на той час вісім років. Він знав, що Німецьке альпіністське товариство має свої дома – кочі (Baurnbachbutte) на Камні та в Тренті. Він хотів, щоб словенські гори зберегли свій словенський характер. За допомогою своїх однодумців він залучив гірських провідників для САТ. Він зв'язався з Якобом Альяжем, який займався душпастирством по той бік Триглава (у словенській Каринтії, що її здобула Австрія у 1920 р.) і проторив шлях словенському альпінізму. У муніципалітеті Тренти він домігся того, «що САТ має ексклюзивне право брати участь, ставити написи на проходи та позначати шлях

31 *Kragelj. J.* Josip Abram – Trentar / življenje in delo / Jožko Kragelj. Koper: Ognjišče, 2000. S. 50.

на знані гори – Комар, Млинарицю, Разор та інші шляхи». Усі написи він намалював сам. Він відкрив Трентарський шлях на найвищу вершину – Яловець (2645 м), незалежний від німецького. Почав писати у «Планинський вісник». Пізніше він написав: «Долинець не повірив би, що горці люблять свою батьківщину набагато більше, ніж долинці. Як гірські орли не залишають своїх гір, так і альпініст прив'язаний до них душею і тілом».

Україна і Альпи пов'язалися для Абрама у єдиний світ, де було треба виборювати незалежність, підтримувати та плекати національну свідомість. Це показав **«Запорозький вечір»**, на який Абрам запросив своїх побратимів до Тренти. Салоп-Вуга приїхав з Кобарида, Богдан-Брецель – з Гориці, Остап-Крек прийшов пішки з Кранської Гори. Ця зустріч відбулася 5 серпня 1903 року.

Абрам описує це так:

«*Того дня вирував у Тренті перед церквою Діви Марії на високому дроті словенський триколор. А також усі вікна приходського дому були прикрашені триколорами та народними пахущими квітами. Такого ще не було. Ми, козаки, чекали на свого гетьмана. всі прилетіли, щоб привітати очікуваного надзвичайного гостя, і Міца принесла на великій тарілці хліба з сіллю та пляшку пінливого терану.*

У цей момент прогримів «Січовий гімн», і чотири голоси зімкнулися у гучну, могутню пісню. Тоді Остап побожно зкуштував слов'янське привітання, а потім увійшов до красиво оздобленої церкви, щоб привітати Царя всіх царів та Небесну Матір, яка також є мати всіх слов'ян».

Салоп кілька разів у листах питав Абрама, коли ж він запросить «Січ» на вечірку. Й хоча в Тренті Абрам переважно їв картоплю та сир, з такого славетного приводу він хотів проявити себе. Тому він описав стіл так: «*На обід та вечерю я розділив і приготував усі можливі м'ясні страви: яловичину, телятину, баранину, ніжне козеня, курку, най-*

благороднішу форель, свинину, кролика, козулю, свіжу та в'ялену дику козлятину, гірського лошатка, і зверху ще дуже смачні в'ялені стегна борсука. До м'яса ж – різні смаколики і чудове червоне вино. Всякого було потроху, але всього разом було багато, і здивування зростало не тільки в Салопі, а й в інших, і навіть у мені з кожним новим приходом працьовитої кухариці Міци. Салоп не думав, що «Запорозький вечір» у Тренті буває лише один раз і що він, напевно, більше ніколи не повториться».

Після вечері почалися розмови. Першим відгукнувся Остап-Крек, за ним – Богдан-Брецель та Салоп-Вуга. Усі троє прославляли «сердиті бої» українського козацтва. Байда-Абрам говорив останній: «*Народ! Далеко від широких степів, у горах – моє поле битви. Охороняти ці наші гори, відбивати ворожі напади на них – це мое, це наше почесне завдання.*

Вигнати їх із наших хмарочосних твердинь ворога-розбійника – моя мета, наша мета, щоб наша Україна була вільною, незалежною, щоб нею керував лише Святий Хрест і народна воля. – Наші славні предки взяли собі девіз: «Хто хоче за християнську віру та дім на колу сидіти, хто готовий за Святий Хрест бути четвертований, хто готовий прийняти будь-які муки і не боїться смерті, вступай у козаки! Це наше козацьке життя». – Народ! Це був і залишається наш девіз! Це є і залишається наш перший основний закон Січі. І останнє: членство у козаках припиняється – у могилі! Козака, що порушив основні козацькі закони у стародавньому славному Запорожжі, засоленого у бочці відправили до султана у Царгород.

Таким чином Запорозька Січ завжди оберігала свою честь і прославляла себе з непохитною вірою та героїзмом; тож будь незабутня Січе назавжди взірцем і нашій Січі! Слава давнім героям – гетьманам! Слава Січі!» Усі кричали: Слава, слава! Потім знову заспівали «Січовий гімн».

І врешті-решт гетьман Остап підняв склянку з тераном і сказав: «Народ! Твій почесний гетьман у козацькому захваті! Але не від нашої батьківщини, а від нашої Січі! Давайте візьмемо її героїв, кріпких, сильних, яким байдуже до власної особи! Будемо сподіватись, що не за горами той час, коли весь народ, як єдиний козак, єдиний січовик, озброєний «розуму яскравим мечем», докладе всі свої сили за «святий хрест і золоту волю!» Слава!».

Абрам закінчує: «*У ту ж мить загримів – як знамення – гром, після першого – другий та третій, так, що затряслося повітря, що гриміло і відлунало від гори до гори, від краю до краю, від скелі до скелі по п'ять, шість, десять разів, уверх аж до витоку Сочі, вниз на Лог і далі по долинах праворуч і ліворуч, й до сівих вершин, й до самих зірок. Остап застряг посеред вигуку, замовк і осів. Декілька хвилин ми мовчали під враженням гучного грому, потім Салоп порушив тишу, і після блискавки знову залунав «Січовий гімн*».

Наступного ранку Остап-Крек завершив церемонію такими словами: «*Це було прекрасно! Ніколи не забудемо! Ви, прекрасні гори, є свідками!»* Опівдні гості пішли.

Наприкінці війни «Запорозька Січ» зазнала першого удару. 8 жовтня 1917 р. раптово помер Остап-Крек. На річницю смерті Крека у 1918 році Абрам написав пам'ятну статтю у газеті «Наша сила» під назвою «Янез Остап – Крек – Запорозький козак». [32] Остаточно «Запорозька Січ» була зруйнована, коли у 1922 році помер Цирил Вуга-Салоп. У горицькій «Младиці» Абрам написав йому довгий некролог «Букет на могилу чоловікові». [33] Час, що йому залишився, Абрам присвятив, окрім душпастирської

32 *Abram J.* Janez Ostap – Krek – zaporoz'kij kozak // Naša moč. 1918 (18. oktober). Št. 47. S. 1.

33 *Abram J.* Šopek na grob moža (nekrolog za Cirila Vugo) // Mladika (Gorica). 1922. Št. 8. S. 245-246; Št. 9. S. 275-276; 11/12. S. 363-364.

роботи і суспільної діяльності, написанню спогадів про Крека [34] і інших своїх друзів.

Полде Кемперле – журналіст, сучасник і добрий знайомий Йоже Абрама, – так писав про нього: «Його творчість не залишалася обмеженою вузькими межами землі Горіції. Його здібності були багатогранні, різноманітні, він працював у багатьох галузях та вирізав собі світлий пам'ятник не лише у нас, а й заслужив почесне ім'я у широкому світі. Перекладав з української. Якби ми хотіли назвати іноземця, який був найбільшим любителем творів Шевченка і найбільшим другом українського народу, ми повинні справедливо назвати Йосипа Абрама, бо нам здається, що ніхто з іноземців з такою побожністю не поглиблювався у творчість українського поета, як цей словенський католицький священик». [35]

Вплив, який чинила на словенську громадськість україно-фільська писемна діяльність Йоже Абрама, показує маленька примітка, яку залишив редактор «*Батьківщини і Світу*» на прислану до редакції працю Й. Абрама «*Малоруська література*»: [36] «Пане Козаче Байда в Т[ренті]. Ось як треба бути людиною слова, так! Дуже дякую! Нарис, безумовно, буде бурхливо цікавим. Сердечні вітання Вам і всім «козацьким» знайомим!», [37] звісно, малося на увазі «козацьке побратимство» «Запорозька Січ», як показує лист редактора, широко відоме у словенському культурно-політичному середовищі. Про неї у Словенії знають і зараз: «Штаньєльська Запорозька січ – це вираз духовного зв'язку з Україною; це – натхнення слов'янства, боротьба з понімеченням та полатиненням і символ звільнення пригноблених з-під тиску великих і могутніх». [38]

34 *Abram J.* Spomini na dr. Jan. Ev. Kreka // Mentor. 1926–27, Št. 3/4. S. 61-68. Št. 5/6. S. 103-113. Št. 7/8. S. 151-168.

Abram J. Na Prtovču, 1913. Spomini na dr. Jan. Ev. Kreka // Mentor. 1926–27 Št. 9/10. S. 198-202.

Abram J. V planinskem kraljestvu in bratovstvu // Koledar Goriške Mohorjeve Družbe 1928. V Gorici: Goriška Mohorjeva Družba, 1927. S. 34-58.

Abram J. Dr. Janez Ev. Krek. (Oce vojnih beguncev.) Za desetletnico njegove smrti. // Koledar Goriške Mohorjeve Družbe 1928. V Gorici: Goriška Mohorjeva Družba, 1927. S. 107-113.

Abram J. Dr. Jan. Ev. Krek. 1865–1917. Za 10-letnico njegove smrti // Goriška straža. 1928.(4. jan – 16. mar) Št. 1-18; 20-22. S. 2.

35 *Kragelj J.* Josip Abram – Trentar / življenje in delo / Jožko Kragelj. Koper: Ognjišče, 2000. S. 97.

36 *Abram J.* Maloruska kniževnost. Slovenci v Rusinih / Jože Abram (Bajda Kazak) // Dom in svet (Ljubljana). 1902. Št. 2. S. 119-120.

37 *Lampe E.* Listnica uredništva. G. Bajda Kasak. Ob Taras-Ševčenkovem grobu / Evgen Lampe // Dom in svet (Ljubljana). 1902. Št. 5. Str. 4.

38 *Švagelj J.* Josip Abram – Bajda (1875-1938) in Taras Ševčenko (1814-1861). Duhovna povezava Slovenije in Ukrajine // Komentar: Glasilo občine Komen. 2008 (April). S. 16.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барві́нський О. Г.* Ілюстрована історія Руси від найдавніших до нинішніх часів. Після руських і чужих істориків. З двома історичними картами Руси і 40 ілюстраціями. Львів: Коштом і заходом Т-ва «Просвіта». Друк. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1890. – 282, VI с.
2. *Барві́нський О. Г.* Історія України-Руси. У Львові Накладом Товариста «Просьвіта», 1904. 47 стор.
3. *Грушевский М.* Киевская Русь. Том 1 [и единственный]. – СПб., в книжных складах Н. П. Карбасникова, Т-ва «Общественная польза»; [тип. Императорскаго училища глухонемых (М. Аленевой)], 1911.
4. *Косевич Є., Старосольський В.* Товариші і Товаришки! // Молода Україна. 1900. Ч. 1. С. 1-3.
5. *Коцовскій В.* [Рец.]: «Рускій спѣваникъ». Уложив Кость Паньковскій. У Львовѣ. Накл. товариства «Просвѣта», 1888. 288 с. Ц. 40 кр. // Зоря. 1888. Чис. 4. С. 72.
6. *Паньківський К.* Руський співаник / уложив Кость Паньківський. Львів: Накладом товариства «Просвіта», 1888. 288 с.

7. *Пачовський М.* Сотні роковини народного письменства Руси-України. Памяти Івана Котляревского. – У Львові: З друкарні Наукового Т-ства ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарского, 1898. 64 с.
8. *Цегельський Л.* Русь-Україна і Московщина. Історична розвідка / Лонгин Цегельський. З фундациї ім. Ст. Дубравского, 8-ма преміована книжочка. Львів: Коштом і заходом товариства «Просьвіта», 1901. 92 с.
9. *Цехелски Л.* Не освободителка, а потисница на народитъ (Как Русия «освобождава» Украина). Софія: Съюз за освобождаване на Украйна, 1914. 48 с.
10. *Abram J.* Dr. Jan. Ev. Krek. 1865-1917. Za 10-letnico njegove smrti // Goriška straža. 1928.(4. jan – 16. mar) Št. 1-18; 20-22. S. 2.
11. *Abram J.* Dr. Janez Ev. Krek. (Oce vojnih beguncev.) Za desetletnico njegove smrti. // Koledar Goriške Mohorjeve Družbe 1928. V Gorici: Goriška Mohorjeva Družba, 1927. S. 107-113.
12. *Abram J.* Janez Ostap – Krek – zaporoz'kij kozak // Naša moč. 1918 (11. oktober). Št. 46. S. 1
13. *Abram J.* Maloruska književnost: Slovenci v Rusinih / Bajda Kazak (Jože Abram) // Dom in svet (Ljubljana). 1902. Št. 2. S.119-120.
14. *Abram J.* Na Prtovču, 1913. Spomini na dr. Jan. Ev. Kreka // Mentor. 1926–27 Št. 9 /10. S. 198-202.
15. *Abram J.* Rodnemu jeziku / J. A. (Jože Abram) // Angelček. 1898. Št. 7. S. 110.
16. *Abram J.* Spomini na dr. Jan. Ev. Kreka // Mentor. 1926-27, Št. 3/4. S. 61-68. Št. 5/6. S. 103-113. Št. 7/8. S. 151-168.
17. *Abram J.* Šopek na grob moža (nekrolog za Cirila Vugo) // Mladika (Gorica). 1922. Št. 8. S. 245-246; Št. 9. S. 275-276; 11/12. S.363-364.
18. *Abram J.* Ukrajinec. Štiri pesmi / Jože Abram (J. A.) // Dom in svet (Ljubljana). 1895. Št. 21. S. 662.

19. *Abram J.* Ukrajinsko vprašanje / Jože Abram (Bajda Kazak) // Dom in svet (Ljubljana). 1905. Št. 7. S. 414-423; 472-480; 531-535.
20. *Abram J.* V planinskem kraljestvu in bratovstvu // Koledar Goriške Mohorjeve Družbe 1928. V Gorici: Goriška Mohorjeva Družba, 1927. S. 34-58.
21. *Barvinskij O.* Istorija Ukraini-Rusi (z 3 obrazkami) (Geschichte des ukrainischen Russland.) (ruth.). U Lvovi: Prosvita; 1904. 47 pp.
22. *Byron G. G.* Mazepa Jovan, Hetman ukrajnski dôbe Petra Vélikega / pravlica zgodbe resnične po Byronovi istega imena slobodno pel in pomnožil Jovan Koseski. V Ljubljani: J. Blaznik, 1868. 55 S.
23. *Cehelskyj L.* Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. Berlin: Zentralstelle des Bundes zur Befreiung der Ukraine; 1915. 44 S.
24. *Cehelskyj L.* Rus-Ukraina a Muskovscina-Rossija. Isdoricho-politicna rozvidkva Longina Cehelskogo. Vidannje Sojuza viz voljennja Ukraini. Druge, pjerjerobljene vidannje. (Russich-Ukraine und Muskowitisch-Russland.) (ruth.). Cargorod: Druk. Sojuza vizvoljennja Ukraini; 1916.
25. *Cehelskyj L.* Ukraina. Sveriges bortglömda bundsförvant. Stockholm: A-B Nya Dagligt Allehandas Tryckeri; 1915. 180 S.
26. Gradivo za zgodovino ukrajinskega kozaštva // Dom in svet (Ljubljana). 1909. Št. 6. S. 284.
27. *Jelinek E.* Ukrajinskě dumy / Edvard Jelinek. Pracha: F. Šimáček, 1888. 100 s.
28. Knjigarnja Naukovoho Tovaristva im. Sevčenka // Dom in svet (Ljubljana). 1905. Št. 6. S. 381.
29. *Kotljarev'skyj, Ivan Petrovyč.* Enejida. Na ukrajinsku movu perelic'ovana z perednim slovom ta primitkami prof. B. Lepkogo.

Z iljustracijami ta zastavkami A. Štiren. Berlin: Vid. O. D'jakova, 1922. 4°.
30. *Kralj I.* Nekaj zanimivejših poglavij iz ruske cerkvene zgodovine od XIII do XVII stoletja / Ignacij Kralj // Rimski Katolik. 1893. V. Tečaj. Zv. I. S. 61-79.
31. *Kralj I.* Moskva / Ignacij Kralj // Rimski Katolik. 1893. V. Tečaj. Zv. II. S. 166-184.
32. *Lampe E.* Listnica uredništva. G. Bajda Kasak. Ob Taras-Ševčenkovem grobu / Evgen Lampe // Dom in svet (Ljubljana). 1902. Št. 5. S. 4.
33. *Lenard L.* Ivan Petrovič Kotljarevskij / Leopold Lenard. // Dom in svet (Ljubljana). 1904. Št. 3. S. 142-148.
34. *Lubynecky M.* Pregled nove ukrajinske književnosti; Iz ukrajinščine prevel Jan Šedivy // Dom in svet (Ljubljana). 1928. Št. 4. S. 277.
35. *Navlevič V.* Poljaki i Rusini v izliodni Galiciji / Vasilij Navlevič // Rimski Katolik. 1894. Tečaj VI. Zv. I. S. 79-100.
36. *Pačovskij M.* Sotni rokovini narodnogo pis′men′stva Rusi-Ukraïni: pamjati Ivana Kotljarevskogo / napisav Mih. Pačovskij. U L′vovi: «Pros′vita», 1898. 64 str
37. *Pelesz J.* Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom : von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart / Julian Pelesz. 2 vol. Vienna: Mechithariste Buchdruckerei (W. Heinrich), 1878-1880. 658 s.
38. *Storoženko O.* Ne o pravem času // Kmetijske in rokodelske novice. 1901 (01.02.). Št. 5. S. 44-46, 55-57.
39. *Štingl F.* Nikolaj Iljič Storoženko / Fr. Št. (Franc Štingl) // Dom in svet (Ljubljana). 1906. Št. 4. S. 256.
40. *Ševčenko T. G.* Kobzar: izbrane pesmi Tarasa Ševčenka z zgodovinskim pregledom Ukrajine in pesnikovim življenjepisom / prevel Jos. Abram. V Ljubljani: Katoliška bukvarna, 1907. 288 S.
41. V »Zapiski naukovaho Tovaristva imeni Ševčenka« // Dom in svet (Ljubljana). 1909. Št. 6. S. 284.

42. *Vesel-Koseski J., Byron G. G.* Mazepa Jovan, hetman ukrajnski dôbe Petra Vélikega; pravlica zgodbe resnične po Byronovi istega imena. Slobodno pel in pomnožil Jovan Koseski / Jovan Vesel-Koseski, George Gordon Byron..V Ljubljani, «Novic», 1868. 55 p.
43. *Аркуша О.* Барвінський Олександр / Олена Аркуша // Західно-українська народна республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті / гол. ред. Ярослав Ісаєвич. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2009. С.48-66.
44. *Аркуша О. Г.* «Нова ера» // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій. К.: Наук. думка, 2010. Т. 7 : Мл – О. С. 427.
45. Бібліографія записок Наукового товариства імені Шевченка. Томи I–CCXL1892–2000 / Василь Майхер, Олег Купчинський. Львів 2003. 741 с.
46. Відкриття музею в Добростанах // Руське Православне Коло. 13 жовтня 7519 (2011) р. https://svit.in.ua/news/new49.htm
47. Видатні особистості Долинщини // https://dolyna-online.at.ua/index/0-15
48. *Гнатюк В.* Наукове товариство імени Шевченка. З нагоди 50-ліття його заснування (1873-1923). Львів: Наукове товариство імени Шевченка, 1923.
49. *Горобець В., Чухліб Т.* Незнайома Кліо. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба. / В. Горобець, Т. Чухліб. К.: Наукова думка, 2004.
50. *Гримич В.* Від покоління до покоління / Вілль Гримич // Всесвіт. 1978. № 3. С.174-179.
51. *Гримич В.* За кобзаревою луною / Вілль Гримич // Всесвіт. 1981. № 3. С.164-173; 1983. № 3. С.150-157; 1984. № 3. С. 152-158.
52. *Гримич В.* Закоханий у Кобзареве слово // Літературна Україна. – № 20 (2614). – 11 березня 1969 р. С. 2.

53. *Гримич В.* Йосип Абрам і Йожко Крагль // Слово Просвіти. Ч.19. 14-20 травня 2009. С.12 – 13.
54. *Гримич В.* Словенська література і Шевченко / Вілль Гримич // Шевченківський словник. Т. 2. К., 1978. С. 216-222.
55. *Гримич М.* Шевченкознавчі студії Вілля Гримича / Марина Гримич // Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції К.: ННДІУВІ, 2014. С. 81-82.
56. *Дзиндзюра В.* Пастирське служіння за працею доктора Юліана Пелеша «Пастирське богословіє». Дрогобич: вид-во Дрогобицької духовної семінарії, 2006.
57. *Зайцева З. І.* «Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка»: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892—1914 рр.) // Український історичний журнал. 2004. № 2. С. 104-112; № 5. С. 122-134.
58. *Здоровега М.* Лонґин Цегельський про роль української нації як суб'єкта державотворчого процесу / Мар'яна Здоровега // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2013. Випуск 25. С. 33-38.
59. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. Львів, 2002. С. 395-419.
60. *Кострова М.* Видавничі проекти Костя Паньківського / Майя Кострова // 2008. С. 112-113.
61. *Котлобулатова І. П.* Книгарі та книгарні в минулому Львова. Львів: Аверс, 2005.
62. *Мальшина К. В.* Тернистий шлях словенського державотворення (1918-1941). К.: ІУАД НАНУ, 2018. С.11-12.
63. *Павлишин О.* Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 р.) // Україна модерна. Ч. 2/3. Львів, 1999.
64. *Палюх О.* Українська книга у Львові на зламі XIX-XX ст.: проблеми культури видання (за матеріалами «Записок наукового товариства імени Шевченка» та «Літературно-наукового вістника») / Ольга Палюх // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2009. Вип. 1. С. 210-245.
65. Пачовський Михайло: педагог і письменник // «Новий час». 1995. 22 квіт.
66. *Цендра Н.* Львів і українська книжка на зламі XIX і XX століть / Надія Цендра // Науковий світ. 2008. № 6. С. 26-29.
67. *Чорновол І.* 199 депутатів Галицького Сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с. Барвінський Олександр С. 117-119.
68. *Čuk S.* Jože Abram. Obletnica meseca // Ognjišče.1995. Št. 2. S. 28.
69. *Dzjuba-Pogrebnjak O.* Один український мотив Безіменного древа Драго Янчара / Olena Dzjuba-Pogrebnjak // Simpozij OBDOBJA 29. Št.7. S. 60.
70. *Grimič V.* Po sledeh slovenskega Ševčenka. Tri literarnozgodovinske zgodbe: Sreznjevski – literarnoraziskovalna zgodba. O seznanjanju Slovencev z ukrajinsko literaturo Tarasa Grigor'eviča Ševčenka v 19. in v začetku 20. stoletja / Vilj Grimič; iz ukrajinščine prevedel Milan Dolgan // Oznanjenje: zbornik za krščanstvo, kulturo in umetnost. 1992. Št. 12. S. 26-38.
71. *Grimič V.* Po sledeh slovenskega Ševčenka. Tri literarnozgodovinske zgodbe: Glazarjevi. O ugledu Ševčenka in njegovega literarnega ustvarjanja med Slovenci / Vilj Grimič; iz ukrajinščine prevedel Milan Dolgan // Oznanjenje: zbornik za krščanstvo, kulturo in umetnost. 1993. Št. 14. S. 17-31.
72. *Grimič V.* Po sledeh slovenskega Ševčenka. Tri literarno raziskovalne zgodbe: Josip Abram (Odlomek) Esej o raziskovanju zapuščine Josipa Abrama, požrtvovalnega raziskovalca in prevajalca poezije Tarasa Ševčenka / Vilj Grimič; iz ukrajinščine prevedel Milan Dolgan // Oznanjenje: zbornik za krščanstvo, kulturo in umetnost..1994. Št. 15. S. 35-38.

73. *Kragelj J.* Josip Abram – Trentar / življenje in delo / Jožko Kragelj. Koper: Ognjišče, 2000.
74. *Magocsi P. R.* Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide / Paul R. Magocsi. Toronto: University of Toronto Press, 1983.
75. *Praznik A.* Josip Abram — Trentar / Andrej Praznik // Druzina. 2008. Št. 32. 3. avgust. Режим доступу: http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/01D504CCC7B60CB4C125749700314CC6?OpenDocument
76. *Švagelj J.* Josip Abram – Bajda (1875-1938) in Taras Ševčenko (1814-1861). Duhovna povezava Slovenije in Ukrajine // Komentar: Glasilo občine Komen. 2008 (April). S. 16.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Мальшина Катерина Володимирівна
Науковий ступінь: доктор історичних наук
Вчене звання: доцент
Посада: науковий співробітник
Місце роботи: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
Ел. адреса: kata_mascot@i.ua
Адреса: 01001 Київ, вул.Трьохсвятительська, 4
Тел.: +38 (050) 486 31 09

Бенедейчич А. М.
Науковий ступінь: доктор філософії з міжн. відн.
Посада: посол з особливих доручень
Місце роботи: Міністерство зовнішніх справ Республіки Словенія

Волобуєв Владислав Владиславович
Науковий ступінь: кандидат філософських наук
Вчене звання: доцент
Посада: доцент
Місце роботи: Національний університет «Запорізька політехника»
Ел. адреса: mcmarvel44@gmail.com
Адреса: 69061 Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
Тел.: +38 (050) 484 32 92

Слісаренко Олександр Миколайович
Науковий ступінь: доктор історичних наук
Вчене звання: доцент
Посада: доцент
Місце роботи: Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара

Наукове видання

Серія
«Запорозька спадщина»
випуск 21

Йосип Абрам (Козак Байда)
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Формат 60х84/16. Різографія. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 7,2. Обл. вид. арк. 4,58.
Тираж 300 прим.

Типографія Інтер-М
Сайт компанії: inter-m.ua.market
Адреса: ул. Кольорова, 5, Запоріжжя 69084
Телефон: +38 (067) 612-46-26